

4с
Д 44

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНІ

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

ВИПУСК IV

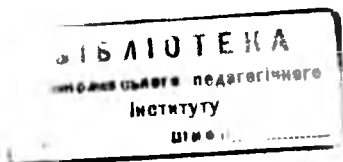
ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1953

4с
Д44

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

ВИПУСК IV

96939

Редакційна колегія:

В. С. Ільїн (головний редактор), Ф. Т. Жилко, П. С. Лисенко.

Диалектологічний бюлетень, випуск IV.

(На українском языке)

Редактор видавництва І. О. Сергеева.

Техредактор Є. К. Сіваченко.

Коректор В. Ф. Пшолова

БФ 01989. Зам. № 1442. Тираж 1000. Формат паперу 60×92/16. Друк. аркушів 1
Обл.-видавн. аркушів 5,4. Папер. аркушів 2,5. Підписано до друку 8/V 1983 р.
Ціна 3 крб. 80 коп.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, вул. Стефанія, 11.

НЕЩАДНО ВИКОРИНЮВАТИ БУДЬ-ЯКІ РЕШТКИ МАРРИЗМУ В ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

У світлі епохальної праці Й. В. Сталіна „Марксизм і питання мовознавства“ зрозумілою стала та шкода, якої завдали М. Я. Марр та його „учні“ й послідовники радянській мовознавчій науці, зокрема діалектології і лінгвістичній географії. На Україні так зване „нове вчення“ про мову пропагувалося в статтях, в розвідках, присвячених питанням діалектології, в доповідях на різних нарадах тощо.

Редакційна колегія „Діалектологічного бюлетеня“ вважає своєю помилкою, що містила в I випуску статтю Б. О. Ларіна „Про методологію радянської лінгвістичної географії“. У цій статті Б. О. Ларін не тільки пропагує погляди Марра та його послідовників на питання діалектології і лінгвістичної географії, але з поїтовничою непримиренністю, що гідна кращого застосування, виступає проти тих, хто не підтримував вульгарно-матеріалістичних спрощених поглядів Марра.

Всупереч фактам, перекинувши справжній стан у науці, Б. О. Ларін без жодних застережень пише, що „М. Я. Марр поставив з голови на ноги всю фонетику, всю теорію мови“¹. Для нас тепер ясно, що являла собою ця „теорія“ мови Марра. Як визначив Й. В. Сталін, „М. Я. Марр допускав найгрубіші помилки, коли він вносив у мовознавство елементи марксизму в перекинутому вигляді, коли він намагався створити самостійну теорію мови“².

Б. О. Ларін, виходячи з псевдонаукової теорії Марра про схрещування мов, намагався нав'язати радянській лінгвістичній географії, як це вже відзначалося в критичній літературі³, порочні в своїй основі настанови: „Діалектологічний атлас української мови, як і атлас російської мови, вже в своїй підготовчій стадії виходить із положення про різноплементний субстрат, про ряд плементних схрещень і послідовних мовних сходжень, які привели до утворення українського народу і мови“⁴.

¹ Діалектологічний бюлетень, в. I, 1949, стор. 9.

² Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав УРСР, К., 1950, стор. 38.

³ Р. И. Аванесов, „Новое учение“ о языке и лингвистическая география. Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании, ч. I, М., 1951.

⁴ Діалектологічний бюлетень, в. I, 1949, стор. 10.

Атлас, на думку Б. О. Ларіна, має виявити різні „стадії“ розвитку мови, які визначаються цілком у дусі теорії Марра. Одним із важливих завдань атласа є „зібрати релікти давніх стадій розвитку мови, відповідних епосі примітивного землеробства, раннього скотарства, епосі патріархально-родової общини“¹.

Редакційна колегія вважає за свою помилку й те, що з записанням виступає на сторінках „Діалектологічного бюлетеня“ з критикою тих викривлень марксизму, які були допущені в цій статті Б. О. Ларіна.

І в деяких інших статтях, що вміщені у I випуску „Діалектологічного бюлетеня“, є порочні думки, основані на положеннях „нового вчення“ про мову. Так, у статті К. К. Цілуйка „До вивчення топоніміки Радянської України“ висловлюється погляд, що нібито Марр заклав основи радянської топоніміки. Автор статті висуває суто марристську настанову, вважаючи, що „топонімічні дослідження дозволяють виявити в історії розвитку окремої мови (чи групи мов) процеси різномовного і різностадіального схрещення, що має велике значення і для вивчення загальних закономірностей мови“.

Проте автор статті, хоч і навів малопереконливі приклади з монгольської топоніміки в Узбекистані, але, зрозуміло, не міг показати, як же застосувати на матеріалі топоніміки вищезгадані антинаукові настанови Марра. Але це аж ніяк не зменшує вини редакційної колегії в тому, що стаття К. К. Цілуйка була надрукована саме з цими марристськими висловленнями та положеннями.

Послідовники М. Я. Марра та його прихильники на Україні виступали в післявоєнні роки на різних нарадах, в пресі з настановами марристського характеру в діалектології.

Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова видав спеціальний випуск „Вістей“², присвячений питанням української діалектології, де особливо настирливо, хоча здебільшого лише в декларативній формі пропагується й „застосовується“ вульгарно-марристичне вчення Марра про мову.

Центральною статтею збірника є праця доцента А. А. Москаленка „Про зміни в українських говорах Одеської області після Великої Жовтневої соціалістичної революції“. У настановчій частині цієї статті цитуються висловлення Марра про руйнування наріч літературною мовою, про залучення їх до „штучної літературної мови“ та ін. Ця настанова висувається автором статті як керівна при аналізі діалектного матеріалу.

Цілком у дусі „теорії“ Марра А. А. Москаленко пише: „Кардинальні зміни після Великої Жовтневої соціалістичної революції сталися не тільки в лексиці українських говорів, а і в граматичній системі — синтаксисі, морфології і фонетиці“³. У статті непомірно підноситься, цілком як у Марра, синтаксис, а морфологія мови вважається чимсь другорядним. Кінчає цю статтю А. А. Москаленко зовсім не обгрунтованим висновком, але цілком узгодженим

¹ Діалектологічний бюлетень, в. I, 1949, стор. 11.

² Вісті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. II, в. 3, 1949.

³ Там же, стор. 15.

в марксистськими настановами, що зміни в говорах Одеської області після Великої Жовтневої соціалістичної революції „свідчать про те, що в нашій мові, в її говорах і діалектах, за ррски революції почали відбуватися і щодалі то інтенсивніше відбуваються такі кількісні і якісні зміни, які зривають стару граматичну систему, її засоби і прокладають шлях мові нового типу, мові комуністичного суспільства“¹.

У світлі праць Й. В. Сталіна з питань мовознавства особливо антинауковим, порочним у своїй основі є останнє положення в статті А. А. Москаленка. Розвиток мови відбувається не шляхом зривів граматичної системи. „Насправді, — пише Й. В. Сталін, — розвиток мови відбувався не шляхом знищення існуючої мови і побудови нової, а шляхом розгортання і вдосконалення основних елементів існуючої мови. При цьому перехід від однієї якості мови до другої якості відбувався не шляхом вибуху, не шляхом різкого знищення старого і побудови нового, а шляхом поступового і тривалого нагромадження елементів нової якості, нової структури мови, шляхом поступового відмирання елементів старої якості“².

Редакційна колегія „Діалектологічного бюлетеня“ вважає своєю помилкою, що цю статтю, хоч і з деякими поправками, надрукувала в I випуску під назвою „Про зміни в українських діалектах після Великої Жовтневої соціалістичної революції“. Редакція викреслила марксистський висновок автора статті про зрив „старої“ граматичної системи української мови, а проте всі інші антинаукові, марксистські положення статті залишилися незмінними.

У цьому ж випуску „Вістей Одеського університету“ вміщені статті, де є спроби „застосувати“ „нове вчення“ про мову для дослідження окремих питань української мови і питань топоніміки Української РСР.

У статті Ф. Є. Ткача „Числівникові назви українських говорів Одеської області в світлі нового вчення про мову“ спочатку реферуються без жодної критики чи навіть застережень вульгарно-соціологічні погляди Марра на зв'язок числівників з господарством, причому автор статті абсолютно безпідставно вважає, що ці погляди Марра виходять „із основних положень марксизму-ленінізму про мову“. Коли ж автор робить спробу дослідити зібраний дуже цікавий фактичний матеріал, виходячи з положень „нового вчення“ про мову, то крім бездоказових зіставлень на зразок того, що „слово „луна“ в українській мові має іншу семантику — „эхо“, що означає відбиття звуку від предметів, мабуть, за аналогією — відбиття сонячного світла місяцем („луною“)³ — нічого таки й не вийшло, та й не могло вийти. Порочні положення, на яких пробує базуватись автор статті, зрозуміло, ведуть його до подібних, як ми вже навели, вульгарно-матеріалістичних висновків.

¹ Вісті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. II, в. 3, 1949, стор. 22.

² Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, стор. 25.

³ Вісті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. II, в. 3, 1949, стор. 33.

М. Ф. Болтенко в статті „Про нашу острови Березань“, зібравши цікавий матеріал, пробує робити широкі топонімічні зіставлення, але за основу свого дослідження бере порочні, антинаукові висловлення Марра про етногенез Європи. Крім того, автор статті свої зіставлення і висновки при дослідженні нашої острова Березань ґрунтує на ототожненні етапів розвитку мови з етапами розвитку мислення, цілком як це трактується в Марра. Тому то автор статті приходиться до такого дивовижного й антинаукового в своїй суті висновку, що назва „Березань“ у основі зводилась до нашої то-тема („сонця“), „а потім племінного, космічного бога та татка самого племені“¹. І ця „труд-магічна“ тарабарщина видається за науку!

В оглядовій статті Ю. Ф. Касіма „Нові праці з діалектології за 1948 рік“ вслякю підносяться і вихваляються праці марристів, а всі інші розглядаються тільки з позицій „нового вчення“ про мову, отже їх оцінка виходить зовсім викривленою.

Так, автор статті вважає, що „Лингвистический атлас района озера Селигер“, складений М. Д. Мальцевим і Ф. П. Філіним, „може бути для нас прекрасним зразком як з технічного, так і з методичного боку“², радить кафедрі Одеського університету складати пробні карти саме за зразком карт цього атласа.

У нашій науковій літературі після виходу праць Й. В. Сталіна з питань мовознавства „Лингвистический атлас района озера Селигер“ був підданий гострій і цілком справедливій критиці за теоретичну неспроможність, некритичне застосування техніки картографування буржуазної лінгвістичної географії і особливо за порочні марристські основи³. У цій же статті Ю. Ф. Касім без жодних критичних зауважень вслякю вихваляє відомі марристські статті проф. Н. П. Грінкової.

Редакційна колегія наукових записок Львівського університету „Питання слов'янського мовознавства“, т. VII, кн. 1, 1948 р., вмістила порядком, так би мовити, обміну досвідом марристську статтю Ф. П. Філіна „Несколько замечаний о характере лексических диалектизмов“, де підкреслюється, що важливіші висновки „нового вчення“ про мову М. Я. Марра нібито побудовані на широкому історичному аналізі лексико-семантичного матеріалу. Аналіз діалектної лексики Ф. П. Філін провадить, застосовуючи теорію схрещування М. Я. Марра та теорію субстрату (дослов'янського та доіндоєвропейського).

Ми звертаємо увагу на ці спроби й намагання послідовників та прихильників Марра на Україні застосувати положення порочного вульгарно-соціологічного „нового вчення“ про мову в дослідженні проблем діалектології і лінгвістичної географії.

Тільки нещадно викриваючи будь-які прояви марризму в нашій науці, ми розчистимо шлях для плідотної наукової роботи, для того, щоб наша радянська діалектологія і лінгвістична географія розвивалися на основі єдино вірних положень марксизму-ленінізму в мовознавстві.

¹ Вісті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. II, в. 3, 1949, стор. 38.

² Там же, стор. 42.

³ Р. И. Аванесов, Цит. праця.

Ф. Т. ЖИЛКО

ПЕРЕХІДНІ ГОВІРКИ ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ДО БІЛОРУСЬКОЇ МОВИ В ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИХ РАЙОНАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Говірки північно-західних районів Чернігівщини знаходяться на межі двох таких близьких східнослов'янських мов, як українська і білоруська. Вивчення цих говірок має немало вагу для з'ясування взаємозв'язків між українською і білоруською мовами, зокрема для дослідження особливостей говорів, перехідних між цими мовами.

На початку ХХ ст. була висловлена думка, що частина говірок навіть у межах теперішнього Любецького району, Чернігівської обл., належить до білоруської мови. Відомий дослідник білоруської мови Є. Ф. Карський у статті „К вопросу о разграничении русских наречий“¹ визначає межу між українськими і білоруськими говорами на лінії м. Любеч—Ріпки — с. Красновське—Мутичев і по р. Снов на північ.

А проте ще у 80-х роках ХVІІІ ст. О. Шафонський² вважав, що тільки в північних повітах колишньої Чернігівської губернії (намісництва) — Суразькому, Мглинському, Стародубському та Ново-зібківському — говори білоруські, а в районах, говірки яких ми розглядаємо, — перехідні від українських до білоруських. Територію перехідних говорів О. Шафонський визначив у межах теперішніх північних районів Чернігівської обл., а також між Дніпром і Десною. Далі на південь територію між р. Десною, Сеймом і Сулою, на думку О. Шафонського, займають говори власне української мови. Погляду Шафонського додержувались і ті дослідники, які вивчали окремі групи говірок Чернігівщини, як-от: О. Шишацький-Ілліч та О. Тищинський (Лєся-ій), а К. П. Михальчук у відомій праці „Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины“ говірки на північ від р. Десни визначає як окрему групу північного (поліського) наріччя, за його терміно-

¹ Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г., т. II, М., 1905.

² А. Шафонский, Черниговского наместничества топографическое описание, К., 1851.

логією — сіверське піднаріччя. Московська діалектологічна комісія в своєму нарисі про діалекти східнослов'янських мов приєднується до думки Є. Ф. Карського у визначенні межі між українськими і білоруськими говорами, вважаючи, що на північ від лінії Любеч—Ріпки—Городня — говірки білоруські.

Природним, отже, є питання, які ж по своїй суті говірки в північно-західних районах Чернігівщини? Чи мають рацію ті, що, починаючи від О. Шафонського, вважали ці говірки за українські чи перехідні від українських до білоруських, чи правда на боці тих, хто визначає частину цих говорів за білоруські, а частину — за перехідні до української мови?

Якщо придивитись до позиції тих учених, які обстоювали погляд, що говірки північно-західної частини Чернігівщини, на північ від лінії Любеч—Ріпки—Городня, є білоруські, то, насамперед, впадає в око, що за дуже обмеженим критерієм визначалась приналежність цих говірок до тієї або іншої мови. Є. Ф. Карський, наприклад, визначав основною розмежувальною рисою вимову приголосних звуків перед тими голосними звуками, що походять з давніх *е*, *и* (і). Якщо приголосні звуки вимовляються твердо перед цими голосними, то говірки українські, якщо м'яко — білоруські¹. Це, за Карським, основна розрізнявальна ознака; як на часткову він вказує на *а ка н ня*, вважаючи, що *а ка ю т ь* в цих районах тільки білоруси.

Вже останнє таке категоричне твердження Є. Карського спростовується численними фактами з говірок Чернігівщини і Київщини. Адже значний масив говірок між Дніпром і Десною — *а ка ю ч і*, та й на лівому березі Десни (місцями на 18—20 км на схід) є також *а ка ю ч і* говірки; місцями більш або менш виявлене *акання* зустрічається і на Правобережжі, особливо на північ від р. Тетерів. Як спорадична ця риса зустрічається в окремих більш або менш числених словах в говірках навіть київської приміської смуги. Проте всі ці говірки ніхто не вважає за білоруські.

Час уже переглянути думку про те, що якась одна риса може бути критерієм для визначення приналежності тих або інших говорів до певної мови.

Визначити приналежність тих або інших говірок, що знаходяться на межі двох генетично споріднених або дуже близьких мов, — завдання досить складне. У науці ще немає сталої думки про принципи визначення приналежності перехідних говорів до однієї з сусідніх споріднених мов. Цілком правильно, на нашу думку, підходять до розв'язання цього питання ті дослідники, які вважають, що головне при вивченні перехідних діалектів споріднених мов — це визначити напрями їх змін та розвитку. Тут є і „можливості переорієнтування та зміни у напрямі шляхів розвитку діалектів, якщо цей напрям не виходить за межі споріднених мов“².

¹ Е. Ф. Карский, Этнографическая карта белорусского племени, Труды по изучению племенного состава и населения России, № 2, П., 1917, стор. 15—16.

² Г. Д. Санжеев, Язык и диалект в свете трудов И. В. Сталина, Ученые записки Института востоковедения, т. III, М., 1951, стор. 10.

Про говірки північно-західних прикордонних з Білорусією районів Чернігівщини в науці поки що зібрано надто мало даних. Кілька фонетико-морфологічних рис не тільки цих говірок, а взагалі всієї смуги лівобережних північних говорів визначив О. Тищинський (Леся-ій) в статті „Из Городнянского уезда“ („Основа“ № 8, 1862). Окремі спостереження про говірку с. Любеч друкувались в журн. „Мовознавство“ № 1, 1934.

У цій статті ми маємо на меті розглянути деякі найважливіші особливості фонетичної системи і граматичної будови говірок північно-західних районів Чернігівської області і на основі цього визначити приналежність їх до однієї з двох сусідніх мов — української чи білоруської.

Матеріалом для нашої статті стали записи діалектологічних експедицій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР за 1949, 1950 рр. в селах: Духівщина, Комарівка, Миси (1949), Любеч, Лопатні (1950) Любецького району, Задеріївка, Грабів, Убіжичі (1950) Ріпкинського району.

Особливості фонетичної системи

Найбільше локальних особливостей місцеві говірки мають у своїй фонетичній системі.

Найпомітнішими особливостями фонетичної системи цих говірок є: якання, наявність так званих „дифтонгів“, подовження голосних звуків у певних позиціях (в частині говірок), лабіалізація е, диспалаталізація окремих приголосних та ін.

Акання

В окремих тільки селах поблизу білоруського кордону акання має виразно білоруський тип, коли в першому переднаголошеному складі звук *o* незалежно від фонетичних умов (характер голосного звука наголошеного складу, палатальність чи диспалатальність наступного приголосного) переходить у звук *a*: *каса́*, *каснѹ́*, *стала́*, *нас'ѹ́*. Так само звук *e* в цій же позиції і за цих же умов переходить в *a*, що пом'якшує попередній приголосний (якання): *с'ало́*, *с'а́стра*, *в'арба́*, *в'адѹ́*. Цей тип повного акання і якання найвиразніше виявлений в говірці с. Миси, Любецького району; виразне воно і в говірках сс. Задеріївки, Грабова і Убіжичів. Цікаво відзначити, що акання впливає і на оформлення закінчень, як-от: у 1-й особі одн. П дієвідміни по деяких говірках зустрічається закінчення *-іма*, *-ома*: *робіма*, *н'есо́ма* тощо.

Акання відзначене і в говірках на південь від досліджуваних, як-от у Михайло-Коцюбинському¹, де звук *a* не завжди заступає ненаголошене *o*, в говірках Козелецького й Остерського районів² акання зустрічається тільки в певній групі сіл, зазнаючи вже розкладу.

¹ П. С. Лисенко, Говірка с. Михайло-Коцюбинського, Чернігівської області, Діалектологічний бюлетень, в. II, 1950, стор. 73—76.

² Ф. Т. Жилко, Сучасні зміни в говірках Козелецького і Остерського районів, Чернігівської області, там же, стор. 21—22.

Акання і якання, характерна риса сусідніх білоруських говорів, у цих говірках зазнають більш або менш помітного розкладу навіть у селах поблизу білоруського кордону.

Так, наприклад:

1) На місці сподіваного звуку **а** відповідно до **о** чується середній звук між **а** та **о** — **о̇** чи **а̇**: **толока**, **бороніт'**, **сорочка** (Любеч), **прас'янішче** (Лопатні). Те ж саме з яканням: **в'ас'єл'л'а** — **в'ас'єл'л'є** — **в'єс'єл'л'а** (Лопатні); в с. Любечі якання зафіксоване тільки в фольклорних записках.

2) Спостережені паралельні явища — акання і його відсутність в певних позиціях, як-от: у префіксах і прийменниках: **наведу́** і **поведу́**, **паса́д'іт'** — **поса́д'іт'**, **да с'єстрі́** — **до с'єстрі́**; **полукапа**, **подас'інав'ік**, також в окремих словах в інших позиціях: **кап'а** — **кон'а**, **лапату́** — **лопату́** (Миси).

„Дифтонги“

Як і в багатьох інших говорах і говірках Чернігівщини, а також у південнобілоруських говорах, у говірках цих районів зустрічається лабіалізований „дифтонг“ **уо̇** в нових закритих складах (наголошених) відповідно до давнього звуку **о** відкритих складів і закритих ненаголошених: **гв'уо́зд'**, **г'уо́с'т'** (**г'уо́с'т'і**), **ту́ол'к'і**, **ку́омната**, **ку́он'**, **ру́ог**, **ту́ок**, **насту́ол'п'іца**; **валу́оу**, **кару́оу**.

Так само, відповідно до давнього звуку **е** відкритих чи ненаголошених закритих складів, лабіалізований „дифтонг“ **уо̇** в нових закритих складах (наголошених) із зниклим зредукованим **ь**: **сл'у́оз**, **н'у́ос**, **в'у́оз**. Після шиплячих звуків: **жу́онка** — **жонк'і**. Відповідно до давнього звуку **е** відкритих складів чи ненаголошених закритих, „дифтонг“ **іе̇** в нових закритих складах (наголошених) перед складом із зниклим зредукованим **ь**: **йачм'іен'**, **к'іс'іел'**, **п'іеч**, **с'іем**, **ш'іес'т'** (Грабів, Лопатні). Але **сем'і**, **шес'т'і**, **к'іс'ел'а**.

На місці давнього **ѣ** „дифтонг“ **іе̇** в наголошених складах (закритих і відкритих): **д'іед** — **д'едок**, **аб'іед**, **б'іели**, **в'іетер**, **р'іед'ка** (Грабів, Лопатні); у **гн'ез'д'іе**, на **стал'іе**.

„Дифтонг“ **іе̇** найбільш виразно помітний у старшого покоління. У молодшого покоління цей звук зберігається здебільшого в позиції після губних, а в окремих випадках після **р**, **н**, **л** (Духівщина). Зникнення „дифтонга“ **іе̇** відбувається залежно від різних вікових груп у такій послідовності: **іе̇** — **е̇** — **і**. В окремих селах, як-от

у Любечі, що підпав більшим впливам південно-східних говорів, а особливо наддніпрянських, за часів, коли він був сотенним містечком, як правило, зустрічається тільки середній звук між і та е—*ѐ*: *д'ѐд*, *д'ѐт'і*, *бѐл'і*, *обѐд*, *сл'ѐд*, *сн'ѐг*, *с'ѐна*. Хоча в окремих предствинників, переважно старшого покоління, при повільній вимові чується „дифтонг“ *іе*: *сл'іед*, у *кубл'іе* і под.

Найбільш помітне зникнення „дифтонга“ *іе* в закінченнях, очевидно, за аналогією до інших відмінків, а ще більше під щораз сильнішим впливом літературної мови. Найчастіше це спостережено в молодшого покоління: у *гн'ізд'і*, да *земл'і*, на *р'іл'л'і*, на *стал'і* і т. д.

Подовження голосних звуків

Досить характерною рисою фонетичної системи частини говірок північно-західних районів Чернігівської області є подовження голосних звуків *а*, *е* перед наголошеними складами з голосними високого піднесення (*і*, *у*, рідше *е*), та подовження *о* в наголошених нових закритих складах. Це явище в говорах української мови майже не досліджене. У записах, зроблених на початку 30-х років, у с. Любеч („Мовознавство“ № 1, 1934), вперше для говірок цієї місцевості відзначено подовження голосних звуків: *раб'іт'*, *кан'ушн'а*, *хажу*, ад *зър'і*, *йак'і*, *хадїли*, *чатири*, *скар'ей* та ін.

Подовження голосних звуків спостережено в говірках сіл Любеча, Лопатнів, Любецького району, і в Грабові, Задеріївці та Убіжичах, Ріпкинського району.

Подовження звука *а* буває:

1) Перед наголошеним складом із звуком *і*: *абадж'і*, *дас'і*, *крап'іва*, *раб'іл'і*, *пашл'і*.

2) Перед наголошеним складом із звуком *у*: *галубка*, *кал'учк'і*, *нагадуй*, *кашу*, *нашу*, *рабл'у* та ін.

3) Перед наголошеним складом з *е*, *е* (<ѐ): *кам'ен'н'е*, *абед*, *таб'ѐ*, *хат'ѐл'і*.

Спорадично спостерігається подовження звука *а* і в складі перед другим ненаголошеним *е*: *пал'ет'е'ю* (Задеріївка).

4) Значно рідше перед складом з наголошеним *о*: *на* *н'о* (Лопатні), *пашо'у*, *чаб'от'ах* (Задеріївка); *пар'ог*, *хвар'об*, *тал'ор* (Лопатні), *вар'от'ах* (Задеріївка).

5) По окремих говірках подовження звука *а* зустрічається і перед складом з наголошеним *а*: *бал'ачка*, *ва'да*, *бат'камі*, *карман*, *тра'ва* (Лопатні), *ка'за*, *неба'рак*, *пашл'а* (Задеріївка).

Подовження звука *а* може бути і в другому переднаголошеному складі, хоча, як правило, дуже рідко й спорадично: *на'вас'йолк'і* (Лопатні), *па* *л'уд'ей*, *са'чав'іцу* (Задеріївка), *сла'бада* (Лопатні).

Подовження звука *е* спостережено в тих же позиціях, що і звука *а*, а саме перед наголошеними складами із звуками *і*, *у*:

1) Перед наголошеним складом із звуком *і*: *м'ѐс'т'і*, *павѐл'і*, *с'ѐм'і*, *шѐс'т'і*, *пшѐнічка*, *цѐп'іл'на* (Лопатні).

2) Перед наголошеним складом із звуком у: *лесу́, леву́н, лечу́, пѣтух, пѣку́т', пѣчку́р, сѣжу́* (Лопатні).

В окремих випадках подовження е спостережено перед наголошеним складом із звуками е, о, а: *в'ѣсел'л'е, с'ѣм'ѣ; нѣгода, гѣктара* (Лопатні).

Подовження звука о іноді спостерігається в позиції під наголосом у нових закритих складах як паралель до лабіалізованих „дифтонгів“: *во́з—ву́оз, вѡз, ко́сто́к—костк'і, парог—паруог, варот—вару́от, под—пу́од, год—гу́од, скот—ску́от* (Лопатні).

В окремих випадках подовження о може бути і в наголошених відкритих складах: *кон'а́й, кон'ам, кон'і, вочей* (вочай) (Лопатні).

Звук е іноді подовжується під наголосом, якщо він відповідає давньому ѣ: *д'ѣд, д'ѣука, д'ѣло* (Лопатні).

Лабіалізація звука е

На відміну від загальнонародної мови в селах біля білоруського кордону помітна лабіалізація звука е залежно від наголосу перед складами з твердими приголосними (як в російській і білоруській мовах): *бер'ѡза, ад'ѡжа, в'ішн'ѡви, гл'ѡк* (і глек), *кл'ѡн, жд'ѡм* (але ждемо), *т'ѡмна, прад'ѡм* (Задеріївка, Убіжичі, Грабів).

У тих селах, що знаходяться трохи далі від білоруського кордону, як-от: у Духівщині та Комарівці, спостерігаються досить часто паралельні форми: *н'ас'ѡм—н'асѣм, в'ад'ѡм—в'адем* тощо. Отже, тут виявляється цілком виразний розклад цієї риси, типової для говорів білоруської мови.

Приголосні шиплячі звуки перед цими лабіалізованими звуками втратили давню палатальність: *жѡнка* (Любеч), *пѣѡр* (Лопатні), *дашѡм, шѡсти* (Убіжичі).

Іноді звуки р, д, н також втрачають колишню палатальність перед лабіалізованим е: *барѡзойу, ѡро́ма, жѡм, жѡм* (Любеч).

В окремих говірках лабіалізація е залежно від наголосу більш виявлена в молодшого та середнього покоління, тоді як у старшого збережений давніший звук е: *ждѡм—ждем* (Задеріївка).

Отже, лабіалізація е в цих говірках є результатом боротьби двох закономірностей: суто української, коли звук е лабіалізується після шиплячих та й незалежно від наголосу перед наступним (колись твердим) складом, і білоруської, залежної тільки від наголосу. А те, що явище лабіалізації звука е в наголошеній позиції більш чи менш виявляється залежно від віддаленості від білоруського кордону, а також і те, що в старшого покоління більше виявлена тенденція зберігати звук е в наголошеній позиції, дає можливість припускати, що це явище секундарне, пізнішого походження. Цей тип лабіалізації, так би мовити, налягає на основну закономірність — лабіалізацію е після шиплячих та й незалежно від наголосу.

Давній звук і (и), як правило, зберігся по всіх говірках північно-західної Чернігівщини. Наприклад: в'ипуст'іл'і, с'іва, ж'івот, ч'исти (Любеч), поб'ит', с'ін'і (Грабів, Комарівка).

В окремих позиціях по різних говірках цієї місцевості спостерігається початковий етап переходу давнього і в звук и. Це виявляється у виникненні середнього звука між і та и—й. Найчастіше цей звук буває після губних, р та шиплячих, які, порівнюючи з іншими приголосними, більш диспалаталізовані в цих говірках. Після губних: звичайно, нов'ім (Грабів); після р: трій, пріказала, перетварілас'; після шиплячих: жіто, чіста, шійа, шчіри (Комарівка) та ін.

Це ж явище переходу і в й після шиплячих відзначено в говірках, що знаходяться на південь від досліджуваних (у говірках Михайло-Коцюбинського¹ і Остерського² районів).

Процес переходу давнього звука і в й інтенсивно виявляється і в наш час. В окремих говірках це особливо помітно: так, наприклад, у с. Убіжичах у старшого покоління часто зустрічається звук й, найбільше після шиплячих: жів'уот, чісти; у молодшого ж покоління відповідно до цього звука виразно виступає и: живот (жив'от), чісти, широк'і, ліхо, пагибайт'.

Співвідносність звуків а—е

Відповідно до е (а) старослов'янської і староруської мови в цих говірках виступає звук а в наголошеній позиції і звук е — в ненаголошеній. Так, наприклад: а) в наголошеній позиції: мйаса, мйат' (Комарівка, Миси), стайат' (Духівщина), уз'ал'і (Лопатні, Любеч); б) в ненаголошеній позиції: калод'ез'—калод'аз' (Миси, Лопатні, Любеч, Убіжичі), памет', під наголосом — пам'ат' (Любеч, Убіжичі).

Ця закономірність характерна взагалі для говорів північної діалектної групи. Виявлена вона досить виразно і в південних говірках північних діалектів, як-от: у Броварському районі³, а спорадично — і в говірках Бориспільського району, Київської обл.⁴

Проте ця закономірність вже пережиткова для досліджуваних говірок і здебільшого виступає досить непослідовно: в ненаголошеній позиції часто зустрічається і звук а: м'ісац (Духівщина, Миси, Лопатні), чёл'ад' (Духівщина, Комарівка, Лопатні). У де-

¹ П. С. Лисенко, Цит. праця, стор. 87.

² Ф. Т. Жилко, Цит. праця, стор. 23.

³ Г. П. Іжакевич, Про особливості говірок Броварського району, Київської області, Діалектологічний бюлетень, в. II, 1950, стор. 37.

⁴ В. М. Брахнов, Характерні риси говірок трьох населених пунктів на Бориспільщині, Діалектологічний бюлетень, в. III, 1951, стор. 29.

яких говірках, як-от: у с. Грабові, зустрічаються паралельні форми з а і е відповідно до ɛ (а): м'ієс'ець—м'ієс'ац, пám'ет'—пám'ат', чéл'ед'—чéл'ад', калóд'ез'—калóд'аз'. У цій же говірці в закінченнях дієслова 3-ї особи множини тепер. часу переважає звук й—а: гамóн'ят'—гамóн'ат', лóв'ят', лóуйят', л'уб'ят', лóm'ят'.

Ці факти дають можливість зробити припущення, що співвідносність звуків а—е в наголошеній і ненаголошеній позиціях відповідно до старослов'янської (і староруської) мови почала давно вже занепадати і заступатись іншою закономірністю — відповідність звука а до старослов'янського (староруського) ɛ (а), незалежно від наголосу.

Палаталізація приголосних

По багатьох говірках цієї місцевості більшою чи меншою мірою зберігається давня палатальність приголосних звуків перед і (и), е. Це саме й дало підставу Є. Ф. Карському вважати всі говірки з палатальними перед е, і (и) за білоруські. Проте це збереження давньої палатальності приголосних перед і (и), е навіть у говірках, де вона найбільш виявлена, досить-таки не послідовне.

Значно виявленою в цих говірках є півпалатальність приголосних, особливо губних і сонорних:

а) берóзка, біл'ейши (Грабів), надієрти (Любеч), удавéc, свет (Грабів, Лопатні, Любеч), мели'к, ми'е (Грабів).

б) гарéлка, арехй (Грабів), грémét', кривіца (Любеч), сілни, дáлшей (Грабів), камен' (Убіжичі).

Найбільш виявлена півпалатальність звуку л в говірці с. Любеч: ліст, лебед', мілі, бєлі, хваліт'.

Півпалатальність звуку л збережена по багатьох говірках Лівобережжя не тільки на Чернігівщині, але й у певній частині районів Полтавщини, в окремих говірках північної Київщини.

По окремих говірках північно-західних районів Чернігівщини півпалатальність приголосних більш виразна перед звуком й: мйсто, свйнарка (Духівщина), пйт, дйрка (Лопатні), вйлки, скйбка (Любеч), жнйва, скйрда (Миси).

Процес занепаду палатальності приголосних перед давніми е, і (и) відбувається ще й тепер, причому особливо інтенсивно в певних рядах слів у старшого покоління приголосні палатальні, а в середнього — півпалатальні: м'ен'є—менє, сабі—себе, т'ен'єр—телєр тощо. Отже, ця основна, за Є. Ф. Карським, розмежувальна риса між говорами українськими й білоруськими має виразну тенденцію до зникнення в усіх говірках північно-західних районів Чернігівщини. Навіть за цією рисою ці говірки стають щодамі більш спорідненими з типово українськими.

Диспалаталізація приголосних

Як і в білоруській, російській мовах, а також у деяких говорах української мови, приголосний звук **ц** по всіх говірках цієї місцевості диспалаталізований: *йез'д'ець, зайець, пра́ца, пт'іца; вк'онца, со́нца, крин'іци, касав'іци.*

У молодшого покоління по окремих говірках, як-от в с. Любеч, звук **ц** палаталізується: *акрайець', хл'опець', хл'опц'іу* тощо.

Часто диспалаталізуються шиплячі **ж, ч, ш**: *жйнка, да но́чи, над'о́жй* (Миси, Грабів), *шестй, дошч'ём, деш'єв'і* (Любеч).

Як по багатьох південно-західних говорах української мови, а також і в білоруській мові, по всіх говірках цієї місцевості спостерігається виразна диспалатальність звука **р**: *раби* (= р'ябий), *ра́сно, рака́* (Миси), *пора́док, гра́з'* тощо.

Особливості граматичної будови

(Морфологічні риси)

Граматична будова говірок північно-західних районів Чернігівщини, порівнюючи із загальнонародною українською мовою, має значно менше суто локальних відмінностей, ніж їх фонетична система.

З найбільш помітних особливостей відзначимо деякі в словотворенні й словозміні.

Іменник

По окремих місцевих говірках іменники мають свої відмінності в словотворенні — паралелізм суфіксів, а також і свої особливості в закінченнях окремих відмінків.

Щодо словотворення локальні особливості виявляються здебільшого тільки в окремих словах. Так, наприклад, поширене *в'ул'ік* (чи *в'ул'л'ік*) може мати відмінності: *в'ул'л'ей* (з колоди) (Задеріївка) чи *у'л'л'ай* (Грабів), *в'ул'л'е* (Грабів), *улей* (Любеч). В окремих говірках, як-от: у Задеріївці, Лопатнях, Убіжичах, залежно від суфікса слово змінює і семантичне значення: *у'л'л'ей* — це дуплівка, а коли великий, то *в'ул'ік*.

Старше покоління в говірці с. Лопатні, поруч з поширеною формою *журавел'*, вживає і *жураў*.

Іменники І відміни в орудному відмінку однини мають закінчення *-сйу*, рідше (в ненаголошеній позиції) — *-ейу*, яке часто в цих говірках може заступатися як під впливом аналогії, так і, особливо фонетичним шляхом, через діяння акання, закінченням *-айу*. Поруч з цим помітна тенденція до скорочення цього закінчення, особливо в середнього покоління, — *-ой* чи *-ай* (в ненаголошеній позиції), але одночасно зустрічається і нескорочене: *в'емл'о́йу, душо́йу; ладон'ейу, крин'іцейу* (Любеч); *крин'іцайу* — *крин'іцайу* (Убіжичі); в Грабові паралельно: *кр'ин'іцейу* — *крин'іцайу*.

Є. Ф. Карський відзначає, що закінчення на *-ой* (з скороченням і відпадинням кінцевого голосного) уже було помітне в західно-руських пам'ятках з XV ст. і переважає (поруч з повним закінченням) на північному заході білоруської мови¹. Певну поправку вносять П. А. Росторгуев, зазначаючи, що й для південних білоруських говорів (східна частина Гомельщини), паралельно до повного закінчення, знане і скорочене².

Отже, для цих говорів, що ми досліджуємо, характерним є змішування закінчень, властивих українській мові, із закінченнями, характерними для білоруської, хоч це змішування лише нашаровується на особливості, характерні саме для української мови.

Давнє закінчення *-іє* (*-ѣ*) в місцевому відмінку однини цієї ж відміни позначилось на деяких іменниках, що мали закінчення *-і* (*-и*), якщо не було диспалаталізації попереднього приголосного основи. Наприклад: у *з'амл'іє*, *з'емл'є* (Грабів, Любеч, Лопатні, Убіжичі), але на *груши* чи навіть на *груші* (Любеч).

Подібні ж закінчення відзначає Є. Ф. Карський для деяких білоруських говорів³ (Бихівщина, Случчина), хоч закінчення *-іє* більш характерне саме для північноукраїнських говорів, де збереглись „дифтонги“. Іменники II відміни в давальному відмінку однини мають давнє закінчення основ на *-о-* (*-іо-*). Це закінчення зустрічається, як правило, послідовно: *брату*, *бат'ку*, *кан'у*, *дубу*, *л'ієсу*, *гайу* (Грабів), *кві'у* (Задеріївка, Убіжичі). Як зазначає в цитованій праці Є. Ф. Карський, розмовна мова білорусів знає тільки це закінчення за винятком говорів на південному заході (Гродненська область).

Ця риса взагалі типова для місцевих говірок північної діалектної групи, в якій порівнюючи послідовно зустрічається саме це давнє закінчення у давальному відмінку однини II відміни⁴. Це ж закінчення переважає, особливо в старшого і середнього покоління, і в IV відміні: *плем'у*, *ім'ю* (Задеріївка); у молодшого покоління — зустрічається спорадично (Задеріївка, Убіжичі, Грабів).

Місцевий відмінок зберігає різноманітні етапи формування свого закінчення, характерні для української і білоруської мови. В окремих говірках (особливо в старшого покоління) зберігається характерне для білоруських говорів *-е* (*<ѣ*): *л'єс'є*. Поряд з цим і закінчення *і* (здебільшого в ненаголошеній позиції): *л'єс'і*, *дубі*.

Це закінчення підсилюється впливами давнього закінчення м'якої групи основ на *-о-* (*-іо-*): *у м'ієс'аци*, *у канці* (канцє).

Безперечні тут і впливи давального відмінка.

¹ Є. Ф. Карський, *Белоруссы*, т. II, в. 2, Варшава, 1911, стор. 220.

² П. А. Росторгуев, *Говоры восточных уездов Гомельской губернии в их современном состоянии*, М., 1927, стор. 15.

³ Є. Ф. Карський, *Белоруссы*, т. II, в. 2, стор. 222.

⁴ В. М. Брахнов, *Цит. праця*; Г. П. Іжакевич, *Цит. праця*.

В орудному відмінку однини II відміни досить помітна перевага закінчення -ом, як правило, під наголосом і -ам (ненаголошене) в м'якій групі: кан'ом, пол'ам, сірцам гайам. В окремих говірках ця тенденція особливо виразна (Задеріївка, Убіжичі).

Іменники з суфіксом -ан- у називному відмінку множини, як і в багатьох південно-західних говорах, на відміну від загальнонародної мови, мають закінчення -е переважно в мові старшого покоління (говірки сс. Грабова, Задеріївки, Лопатнів, Любеча): сел'ан'е, грамад'ан'е, мешчан'е, циган'е, але граждани, гарад'ани.

Є говірки, як-от у с. Убіжичі, де взагалі знане тільки закінчення -е із суфіксом -ан- в цій групі слів: грамад'ане, мешчан'е, сел'ан'е, циган'е. В інших говірках (Грабів), як правило, паралельне закінчення -е — -и в словах з суфіксом -ан-: сел'ани—сел'ан'е. По цих говірках може бути й переважно одне з закінчень — -е чи -и, а іноді -а: сус'ед'е (Задеріївка), сус'їд'е (Грабів, Убіжичі), сус'їди (Любеч), сус'їд'а—поруч з сус'їде (Лопатні).

У називному відмінку множини іменники II відміни іноді мають паралельне закінчення: вечер'а—вечер'ї, галас'а—галас'ї, аус'ї (Убіжичі), хал'ад'а—хал'ад'ї (Задеріївка) та ін. Причому в старшого покоління по окремих говірках закінчення -и більш поширене, ніж у середнього або молодшого. Так, наприклад: в Грабові — даhtar'ї, вечер'ї, галас'ї, тоді як у середнього і молодшого — -а, це саме і в с. Лопатні.

Іменники типу *вим'я* та *ім'я* в род. відм. однини в мові старшого, рідше середнього і молодшого, покоління спорадично мають закінчення -е поряд з більш поширеним -я (переважно після палагальних приголосних) чи -а: без в'ім'яе, ім'ен'е поряд з в'ім'яа, с'єм'а, без ім'а (Грабів). В усіх інших говірках — закінчення -а:

вим'яа, с'єм'а, ім'яа (Задеріївка), в'ім'яа, с'єм'яа, т'єм'яа, (без) в'ім'яа, с'єм'яа, т'єм'яа, т'єм'яа (Лопатні).

Місцевий відмінок множини II відміни (колишньої -о- основи) спорадично в говірці с. Убіжичі має закінчення -уох: на валу'ох, барану'ох. Таким чином, давнє закінчення -ѣхъ (твердої групи) замінене закінченнями з -у- основ: -охъ (-ѣхъ). Характерне для білоруських говорів це закінчення, як бачимо, тільки спорадично відзначене в одній говірці, та й то в старшого покоління.

У давальному відмінку множини колишньої -jo- основи в цих говірках спорадично зустрічається давнє закінчення -ем, а для твердої групи — -ом поряд з -ам: конем—кон'ам, л'удем—луд'ам (Любеч), д'ад'ком (Лопатні), конем (Духівщина), пастухом (Лопатні).

Відповідно і в формах місцевого відмінка: конех, сус'їд'ох (Убіжичі), конех, сус'їд'ех (Любеч), як окремі спорадичні паралелі до поширених звичайних закінчень, що виникли під впливом -а- основи.

БІБЛІОТЕКА

національного педагогічного

інституту

Отже, ці спорадичні закінчення є фонетично змінені давні закінчення -о- основ, які поступились закінченням -а- основ у множині.

Знову ж таки ця риса, характерна для білоруської мови¹, зустрічається в цих говірках надто спорадично, разом з тим вона свідчить і про білоруську основу деяких місцевих говірок.

Прикметники

Як у багатьох говорах північної діалектної групи і в говорах білоруської мови, в називному відмінку однини чоловічого роду ці говірки мають переважно стягнене закінчення: байазл'іви, гаварк'і, гаманучи, крйкл'іви та ін. Хоча в молодшого покоління по окремих говірках починає переважати закінчення -ий: байазл'івий, гаманучий, разговорчйстий (Убіжичі). Напрям цих змін взагалі характерний і для говорів північної діалектної групи².

Повні закінчення прикметників, як у північній діалектній групі, а також і в білоруській мові, в називному відмінку однини прикметників середнього роду: каз'інейе малако, доугейе, малейе, баг'тейе тощо. Те ж саме у вказівних займенниках: тайе, утайе, отайе (Убіжичі), тейе (Любеч), тойе д'іт'а (Лопатні).

Називний відмінок однини прикметників і вказівних займенників жіночого роду теж зберігає повне закінчення -аіа: добрайа карова, веселайа, доугайа хата; тайа жуонка (Любеч), тайа жанка (Задеріівка). Ця риса доходить аж до окремих говірок Броварського району (Заворичі, Світільне)³: с'айа хата (Задеріівка, Убіжичі, Грабів), ц'айа, оцайа хата (Любеч) і ц'а хата (Любеч у середнього покоління); с'а хата в старшого покоління і с'айа, т'айа — в середнього і молодшого (Лопатні).

Як правило, в називному відмінку множини прикметники мають повне закінчення -ийе: добрийе брати, чужийе л'уд'і (Задеріівка), хорощийе брати (Убіжичі, Грабів, Любеч).

Хоч спорадично по цих же говірках зустрічається фонетично змінене закінчення -іа, -нія: доуг'іаа вуси (Лопатні), харощіаа кон'і (Задеріівка, Лопатні).

У середнього покоління помітні вже стягнені форми (по окремих говірках): чуж'і л'уде, гарні коні (Любеч).

Повні форми переважають у старшого і середнього покоління також у присвійних прикметниках: матч'инийе (Убіжичі), матк'инийе, бат'кав'ийе (Любеч, Лопатні), д'ад'ковийе (Грабів). Форми найвищого ступеня прикметників (і відповідних прислівників) можуть бути такі:

1) Префікс най- плюс другий ступінь прикметника; ця форма характеризує переважно мову молодого покоління (Убіжичі): найстарієши, найн'іжчий, наймалодший.

2) Більш поширена форма третього ступеня, яка складається з слова сами плюс перший ступінь прикметника; особливо ця форма

¹ Е. Ф. Карский, Цит. праця, стор. 194—195.

² В. М. Бражнов, Цит. праця, стор. 27.

³ Г. П. Іжакевич, Цит. праця, стор. 42.

зустрічається в старшого і середнього покоління (Убіжичі), а також і в молодшого (Любеч, Убіжичі) поряд з тією, що засвоєна з літературної мови: *са́ми* добри (добрий), *са́ми* маладі, *са́ми* ста́ри і рідше *самий* н'іжши, н'іжший (Убіжичі).

Крім того, в місцевих говірках зустрічається поряд із зазначеними формами третього ступеня ще й форма, відома в загальнонародній мові, з префіксами підсилення — *шо-*, *йак-*, які додаються до форми з префіксом *най-*. Особливо ця форма помітна у прислівниках: *шонайбйстрей*, *йакнайскорей*, *йакнайбйстрией* тощо.

З а й м е н н и к

У цих говірках поширений займенник *сей*, *с'а́йа*, *с'е́йе*, відомий у більшості південно-західних говорів; як правило, без стягнення закінчення для середнього і жіночого роду; так, наприклад: *с'е́йе* по́ле, *с'а́йа* ха́та.

Окремі відмінкові форми займенників зберігають, хоч і фонетично змінені, давніші риси. Так, займенник *вона́* в родовому відмінку однини подекуди має форму *йа́йіе* (Задеріївка), *йа́йіе*, *йе́йе* (Грабів, Убіжичі), *йа́йе* (Любеч), *йа́йіе*, у молодшого покоління — *йа́йі* (Лопатні) (з давньоруського *еѣ*). А в орудному однини — *йе́йу* (з давньоруського *ею*): з *йе́йу*, *ажан'іус'а із йе́йу*. Займенник *та́йа* (*та*) у родовому відмінку однини — *та́йе*, *та́йіе* (Грабів, Убіжичі) (з давньоруського *тоѣ*).

Ч и с л і в н и к

Числівник *два* в родовому відмінку в окремих говірках, як-от у с. Любеч, у старшого покоління має дві паралельні форми: *двух*, *двайіх*.

В орудному відмінку давня форма *дѣвѣма*, фонетично змінена, зберігається як спорадичне явище: *дв'іма́* (Грабів), *двима́* (Убіжичі), *двѣма* (Любеч). У говірці с. Любеч спостережена ще форма *двама́* (як у с. Лопатнях), а поруч з ними: *двумйа́*, *двума́*.

Числівники *шість*—*вісім*, що відмінялись як іменники жіночого роду основ на *-ь-* (*-і-*), по окремих місцевих говірках мають паралельні відмінкові форми у родовому відмінку: поруч з *ше́с'т'і*, *с'ем'і*, *вас'м'і* ще й такі форми: *ше́с'т'о́х*—*ше́с'т'ера*, *с'амо́х*—*сема́ра*, *шис'мо́х*—*во́с'мера*. Найчастіше ці форми зустрічаються в говірці с. Лопатні.

Д і є с л о в о

Інфінітив дієслів після голосного основи має суфікс *-т'*. Наприклад: *с'а́д'іет'*, *хад'іг'* (Задеріївка), *с'а́д'іет'* (Грабів, Убіжичі). Ця риса характерна переважно для північних говорів¹ і, як правило, для багатьох говорів південно-східної діалектної групи. Хоч в окре-

¹ Г. П. Іжакевич, Цит. праця, стор. 42.

мих говірках не без впливу літературної мови у молодшого покоління зустрічається суфікс -т'і: с'ад'єт'і (Лопатні), сід'єт'і, хід'іт'і (Задеріївка).

Після основ на приголосний звук послідовно виступає суфікс -т'і: берєтт'і, пектт'і, реут'і, стрігтт'і та ін. Ця особливість для частини говірок, очевидно, пізнішого походження, бо ще й тепер у старшого покоління по таких говірках, як-от у Любечі, поширений спільний з загальнонародною українською мовою суфікс -ти: берєттї, реутї, стрігтти і т. д.

Цікаво відзначити паралелізм приголосних звуків основ дієслів перед закінченням І-ї особи одн. П дієвідміни. Як правило, по цих говірках знаний приголосний звук ж (<дж) перед закінченням: бужу, важу, с'єжу. Проте в окремих говірках (Грабів) у старшого покоління, а в с. Убіжичі в усіх представників говірки, як правило, кінцевий приголосний основи звук дж перед закінченням: буджу, ваджу, с'єджу, хаджу та ін.

Майбутній час недоконаних дієслів, як правило, має аналітичну форму, яка складається з особових форм допоміжного дієслова бути в теперішньому часі та інфінітива відповідного дієслова: буду брат' чи брат'і, буду кас'іт' (кас'іт'і — в Задеріївці), ваз'іт', нос'іт' та ін.

Ця риса, спостережена ще К. Михальчуком і визначена в його праці „Наречія, поднаречія и говоры Южной России в связи с наречьями Галичины“ як загальна для північних лівобережних говірок, і тепер поширена досить далеко на південь, хоч вже в Броварському районі зустрічається і паралельна синтетична форма¹.

Розглянуті нами особливості фонетичної системи і граматичної будови (морфологічні риси) північно-західних районів Чернігівської області дають можливість внести певні уточнення до поширених в науці поглядів, що говірки на північ від лінії Любеч—Ріпки—Городня є білоруські. Ми спеціально звернули увагу на найбільш помітні відмінні риси цих говірок від загальнонародної української мови і зіставляли їх з рисами білоруських говорів. Це зіставлення провадилось з врахуванням головної особливості місцевих говірок — тенденції до зміни їх диференційних рис. Говірки північно-західних районів Чернігівської області — Любецького і Ріпкинського — своїми основними диференційними рисами належать до північної діалектної групи, яка має значні відмінності (особливо морфологічні) від загальнонародної української мови. Основа, на яку нашірковуються пізніші і сучасні зміни в говірках, може бути або білоруська, або (рідше) українська, а зміни і напрями цих змін, як правило, спільні із загальнонародною мовою або (значно рідше) з північними говорами української мови.

¹ Г. П. Іжакевич, Цит. праця, стор. 43.

П. С. ЛИСЕНКО

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРОК ОЛИШІВСЬКОГО РАЙОНУ, ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.

В серпні 1950 р. Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР була організована діалектологічна експедиція в Олишівський район, Чернігівської обл. Метою експедиції було збирання матеріалів до Діалектологічного атласа української мови.

За час з 31 липня по 14 серпня експедицією обслідувано говірки сіл Смолянка, Красилівка, Красне і Надинівка. Двоє з цих сіл — Красилівка й Красне — лежать на шосейній дорозі Київ—Чернігів і мають вигідне сполучення з обома містами. Село Красилівка міститься за 9 км на південний захід від районного центра м. Олишівки, за 105 км від Києва та за 33 км від Чернігова. За 10 км на північ від Красилівки (в напрямку до Чернігова) розташоване с. Красне.

Крайньою східною частиною району, близькою до межі з Куликівським районом, є с. Смолянка. Воно знаходиться за 10 км на схід від Олишівки, за 120 км від Києва і 45 км від Чернігова. Населення села найбільше тяжить до м. Чернігова, а частково й до Ніжина. Найближча залізнична станція Дроздівка, Куликівського району, розташована за 25 км від села.

Село Надинівка — крайній західний пункт району — міститься за 10 км на захід від Красилівки на лівому березі р. Десни і має невелику пристань.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції територія сучасного Олишівського району належала до тієї частини Чернігівщини, яка з діалектного боку надто мало досліджувалась. Хоч записування діалектних матеріалів на території колишнього Козелецького повіту, до якого належала і територія сучасного Олишівського району, розпочалося ще в 50-х роках минулого століття, проте, крім статті Ол. Шишацького-Ілліча „О народном языке и говорах Козелецкого уезда“¹ та його ж фольклорних записів з відтворенням деяких місцевих особливостей мови², — нічого більше не було опубліковано і записи говірок цієї місцевості більше не провадилися.

¹ Див. „Черниговские губернские ведомости“ № 37, 40, 41, 1853.

² Див. „Черниговские губернские ведомости“ № 13, 1853.

У даній статті ми підводимо підсумки наших діалектологічних спостережень, використавши записи експедиції, зроблені за „Програмою для збирання матеріалів до Діалектологічного атласа української мови“, а також деякі попередні матеріали, записані на території досліджуваного і сусідніх з ним районів.

ОСОБЛИВОСТІ В ФОНЕТИЦІ

Вокалізм

У порівнянні з сучасною літературною мовою і іншими діалектами система вокалізму досліджуваних говірок має чимало своєрідностей.

Фонема *a*

Наголошена фонема *a* при звичайній (ненапруженій) вимові звучить майже так само, як і в літературній мові.

Значно більше втрачає свій виразний характер або й зовсім замінюється іншими фонемами ненаголошене *a*. Не ставлячи собі завдання визначити відтінки у вимові ненаголошеного *a*, адже на слух це важко дається, відмітимо тільки ті випадки, де фонема *a* більш-менш виразно замінюється іншими фонемами. Найчастіше *a* замінюється фонемою *e*. Це трапляється в таких випадках:

В середині слів на місці давнього *e* (ъ) в ненаголошеній позиції: колѳдез' або колѳдец', дѳвет'¹, глед'їет' (Смолянка), місец', памѳет' (Надинівка), дѳсет', памѳет', гамѳнет' (Красне), говѳрет', м'їссѳец', глед'їет' (Красилівка);

В кінці зворотних дієслів: женїцѳе, шалагаїѳецѳе, збираѳцѳе, палучаїѳецѳе (Красне), здаїѳецѳе, смїѳїѳецѳе, твѳрицѳе, обуваѳцѳе (Надинівка)². Деякі паралелі цьому фонетичному явищу ми можемо знайти в західноукраїнських говірках. Якщо в гуцульських говірках в цій позиції зворотний займенник *ся* заступається займенником *си* (смїѳїѳеш'си, волоч'еш'си та ін.), то в покутських говірках виступає форма *се і сї*³;

У формах 3-ої ос. множини: (вони) хѳдет', нѳсет', прѳсет', кѳрет', лѳвет', гѳнет', мѳсет', л'убѳет'⁴. Ця риса харак-

¹ Фонема *a* в числівниках дев'ять, десять і складених із них не в усіх говірках вимовляється однаково. В говірках сіл Надинівка і Красне замість *a* на місці давнього юса малого вимовляється *e*: одинаѳет', дванаѳет', девѳенѳсто, девѳетѳѳѳт. В говірках сіл Смолянка і Красилівка — *a* зберігається: одинаѳ'ат', вос'ѳемнаѳ'ат', дваѳ'ат', триѳ'ат'; але після губних *e*: дѳвет', дѳвенѳѳсто.

² В говірках сіл Смолянка і Красилівка *a* в таких випадках зберігається: женїѳ'а, здаїѳ'ѳа, дѳмаїѳѳ'а тощо.

³ Пор. Б. Кобилянський, Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття, Український діалектологічний збірник, кн. I, 1928, стор. 28.

⁴ Виняток становить говірка с. Смолянки, де, як правило, в таких випадках вимовляється фонема *a*: хѳд'ат', нѳс'ат', прѳс'ат'.

терна переважно для говорів північного наріччя: вона не зближує північного наріччя ні з говорами південнобілоруськими, ні з північнобілоруськими;

У давальному і місцевому відмінках множини в говірці с. Красне збереглося старе *e*, як залишок відмінювання іменників *i*-основи: ко́нем, хлопце́м, на ко́нех, на хлопце́х, л'у́дем, на л'у́дех;

На місці давнього кінцевого *-ie* в закінченнях називного — знахідного відмінка іменників середнього роду: іме́н'н'е, с'м'іе́те, вес'іе́л'е, нас'іе́н'е, кам'іе́н'е, з'іе́л'е, молоче́н'е, лахма́т'е, піе́р'йе, подвуо́р'йе, щча́ст'е, ліст'е, а також і жит'е́, гол'л'е́, ко́с'с'е́, зна́т'е́, пи́т'е́, зна́н'е́, — в наголошених складах¹;

У сполученні з йотом на початку слова або після голосного: йе́лозіт', Йеу́до́ха, йе́лінка, Йе́ре́ма, йе́йце́, йе́чм'іе́н', йе́дрó, йе́кій, йе́кбі; до́йет', по́йес — при послідовному збереженні *a* в наголошеній позиції: йа́ма, йа́сла, йа́года.

В окремих словах, найчастіше після шиплячих приголосних, фонема *a* може заступатися через *u*. Так, в с. Красилівці нами відмічено: обши́л'óвані, ши́л'óу́ка (*u* на місці старого *a* в словах польського походження від *szalówka*), а також в слові *гил'мува́т'* (справу).

У кількох словах відмічено також *e* замість *a* в наголошених складах, зокрема в слові *не́хта* (нафта): „Прийе́хали з Москви́ тийе, шо то не́хту шука́ют“ (Красилівка). Слово „нафта“ — перського походження, місцева форма утворена, мабуть, шляхом контамінації з російським „нефть“. Пор. ще: „зє́вриво“ — зарево, заграва (очевидно, за аналогією до жеврі́ти); „сонє́шник“ (е на місці ст.-сл. *e* із *ь*. Пор. подьсьльньчнь).

Фонема *e*

Як і в літературній мові, фонема *e* в наголошеній позиції при нормальному темпі мови вимовляється виразно: ко́не́ц', уве́с', пе́ре́дн'ій, це́бер, гле́чик, мале́нка, сме́ркло, ове́чки і т. д.

Напружене наголошене *e* в окремих випадках, менш виявлених, ніж, приміром, у говірках Михайло-Коцюбинського чи Остерського районів, вимовляється не як звичайне українське *e*, а з кінцевим розширенням. Напр.: до мене́, не вгада́у себе́, побачи́у денце́, еге́ та ін.

¹ Подвоєння приголосних в таких випадках буває тільки в говірках сіл Красилівка і Надинівка; в говірках решти сіл подвоєння трапляється тільки спорадично.

Щодо ненаголошеного *e* в досліджених говірках, то вимова його ясно відрізняється від *u* ненаголошеного. Тенденцію до звуження, до більшого або меншого підвищення місця артикуляції ненаголошеного *e*, тобто наближення його якоюсь мірою до *u*, можна відмітити лише зрідка. Так, у вимові Кравченка Романа Степановича, 1881 р. народження, малописьменного, але досить здібного, до складання віршів (Красилівка), з яким нам доводилось зустрічатися частіше, ніж з іншими жителями даного населеного пункту, відмічено звук *ə* (-іє) передньо-середнього ряду у таких, наприклад, словах, як: на лəт'іли, пудвəло (дух), нəвзнəли, бəнкəтувəли, нəспод'івано, бəспошчəдно, рəда і нəрəда, пəрəл'із, бəсшəпок, нəдамо, оні нəс'ут' бəз л'əду к'в'ітло вс'уди і в борот'б'і нəстай'ут' остор'он', нəб'удəм, Пəтрогрəд та ін.

У вимові цього ж об'єкта трапляються випадки заміни фонем *e* фонемою *a*: карувəти, по кар'і'ўн'ц'к'і.

У слові м'ол'ут' (3-я особа множини від „молоти“) наголошене *e* у вимові значної частини населення всіх досліджуваних сіл заступається фонемою *o*.

Фонема *e* може виступати: а) На місці старого *ъ* в ненаголошеній позиції: ў л'ес'у, не в'іл'езеш, роздєл'ят' (Красилівка), спєв'айут', змєй'а, слєп'ай'а, бєг'ом, стрєл'а (Красне), свєтл'иц'а, сєд'айте, назбєг'алис', лєт'айє (Смолянка), а також осл'єп — в наголошеній позиції; б) На місці старого *e* в ненаголошеній і в наголошеній позиціях: Олиш'є'ўка, Колич'є'ўка, хл'опц'є'ў, вєдр'о і в'єдр'а.

Фонема *u*

Подібно до інших говірок Чернігівщини¹, наголошене *u* в говірках Олишівського району вимовляється переважно так, як і в літературній мові. Приклади: порoш'їна, мoг'їла, сп'ас'їбі, зн'амєн'їта (хата), гoвoр'їла, заплєл'ї, наступ'ї'ў, сoбр'аз'ї'ў, потуш'ї'ў та ін.

В основному виразна вимова й ненаголошеного *u* в досліджених говірках. Виняток може становити лише спорадичне з'явлення *i* на місці старого *u* (*i*) в післянаголосних складах — з палаталізованим приголосним: г'ўз'ік, с'ін'і (сіни) (Красилівка), г'р'уд'і, л'уд'і (а поруч і л'уде), дох'од'і'ў (до села), іс'с'акл'і (Смолянка).

Фонема *u* може виступати:

а) На місці старого *ъ* в ненаголошеній позиції: кл'иш'ч'їє, м'иш'али (во'ўну), м'ирч'ўк, л'ис'ов'ий (над'їєл), у С'инож'ац'ком, б'ил'огв'ард'єйц'ї, п'одб'иг'ат'ї;

б) На місці старого *u* (*i*) в ненаголошеній позиції: н'ик'об'ли, н'ич'ог'о, н'ий'ак'ий, п'он'им'ат'ї, н'ик'ог'о; а також в'амп'їр, к'ап'итал'їсти, л'їн'їй'а — в наголошеній позиції;

¹ Пор. говірки хоч би Михайло-Коцюбинського і Остерського районів.

в) На місці старого *o* в ненаголошеній позиції: *пид* ко́нєц, *спид* ме́не, *писл'* *á*, *зибрат'* *с'а*, не *дишл'а*, не *мо́жу* *ди*йти, а також *т'áл'*ки, *пан'á*у (род. мн. від „пан“), *п'áт* — в наголошеній позиції;

г) На місці старого *e*: *миз*(ж), *кли*й óнка;

д) На місці колишнього *-ы* в закінченнях називного (знахідного) відмінка прикметників і дієприкметників: *прокл'* *á*ти *йе*, *винува́*ти *йе*, *сп'ял'*ни *йе*, *ср'я́ебни*й *йе*, *негóдн*ий *йе*.

Фонема *i*

Ненаголошена фонема *i* в говірках Олишівського району не завжди звучить з однаковою виразністю. В одних випадках вона вимовляється чітко, в інших — як звук середній між *i*, *u*, або й зовсім замінюється іншими фонемами.

Чітка вимова ненаголошеного *i* найчастіше трапляється в таких випадках: а) на місці літературного *u*: *с'ін'и*, *груд'и* і под. (див. вище — „фонема *u*“); б) на початку слів, переважно у випадках, коли цей звук приставний: *із*роб'я́у, *із*мел'а́, *ірва́у*, *іспрос'и*ти, *ізобр'я́у* (винайшов), *із'д'іва́ли*с' (гітлерівці), *іструс'я́ли*, *ізгада́йте* (Красилівка, Смолянка).

Як звук середній між *i*, *u* (*i*) фонема *i* може виступати також в усіх говірках, незалежно від наголосу, найчастіше в таких випадках: на початку слів: *ішч'е́*, *ішли́*, *і́нши*; на кінці слів після шиплячих: *із*но́чі, *чуж'и́*, *на*межі́; в середині слів на місці давніх *ъ*, *o*, *e*: *п'я́ун'а*, *пóтім*; *вікі́у* (мн. від „вік“), *заміча́ли*, *отвіда́ли*, *ві́н*, *Алиш'я́у*ка та ін. (Про заміну фонему літературної мови *i* іншими фонемами див. матеріал про *e*, *u*, *o*, *y*).

Щождо наголошеної фонему *i*, то не в усіх говірках району вона поширена в однаковій мірі. Так, на місці старого *ъ* більш широко znana фонема *i* в селах Красилівка і Надинівка: *діто́чки*, *ді́д*, у сел'я́, *стемн'іло́*, *ді́у*жа, у *конц'і́*, *тоб'і́*, *хл'я́ба* (род. одн.), *дві́* стрел'я́ (Надинівка), *ті́ло*, *пол'ізти*, *с'ні́г*, *с'іно́*, *сі́тка*, *бі́лий*, *об'ід*, *ві́тер*, *ві́ра*, *п'і́шки*, *р'і́чка*, *р'ідко́* (Красилівка). У говірках сіл Красне і Смолянка в цих випадках вимовляється, як правило,

„дифтонг“ *іе*: *с'л'і́ед*, *ді́ед*, *л'і́езти*, *ді́єти*, *с'ні́ег*, *с'і́єно*, *с'і́етка*, *бі́єли*, *об'і́ед*, *ві́єтер*, *р'і́едко́*; у *кубл'і́е*, на *стол'і́е*, у *хл'є́в'і́е*, на *земл'і́е*, на *ро́л'і́е*, до *суд'і́е*. Так само „дифтонг“ *іе*, а не *i* вимовляється на місці давнього *e* перед історично м'якими приголосними: *с'і́ем*, *кис'і́єл'*, *п'і́еч*, *пост'і́єл'*. Звукові *i*, що виступає в літера-

турній мові на місці старого *o*, в усіх досліджуваних нами говірках відповідає „дифтонг“ *yo*: *вуоз*, *пуод*, *туок*, *стюол*, *долюоука*, *рюог*, *люой*, *порюог*, *ворюот* (род. відм. від „ворота“), *галюоука*, а в говірках сіл Смолянка і Красилівка в окремих словах і монофтонг *o*: *дом*, *мост*.

Фонема *o*

Якщо в наголошеній позиції фонема *o* літературної мови вимовляється в досліджуваних нами говірках чітко, виразно і не викликає ніяких зауважень, то в ненаголошеній позиції вона може заступатися через інші голосні фонemi:

а) Через *e* незалежно від його походження: *сечевіц'а* (*e* із старого *o*), *бубен* (*e* із старого *ь*), *пашчучему*, *павоўчому*, *давечера*, *черн'авий*, *пшенё*, *сегодн'і*, *зезул'а*¹ (збереження старого *e*);

б) Через *a*, як правило, переважно тільки в говірці с. Красне: *каліска*, *кан'ушн'а*, *мароз*, *нага*, *удава*, *агон'*, *ахота*, *разбіў*, *укалхоз'е*, *адвезлі*, *хадйт'*, *пакусаў*, *прасквазіло* та ін. В говірках інших досліджуваних сіл трапляються лише окремі випадки звучання ненаголошеного *o* як *a* (акання): так, у говірці с. Смолянка тільки з *a* вимовляються

такі слова, як *гар'іелка*, *пар'іечки*; в с. Красилівка — *сачевіц'а*, *матїжит'*, *матїжник*, *сакіра*, *ганчар*, *марал'но* (морально), *палін'*; в с. Надіївка — *пруга*, *в'іехат'*, *сачивіц'а*, *каўн'ір*, *пал'егон* тощо.

Але ненаголошене *o* в неакаючих говірках може вимовлятися більш-менш виразно: *ра́дост'*, *оборва́лис'* (*вуожки*), *уворва́лис'* (*ў хату*), *подбига́йт'*, *пошо́у*, *кіломе́троў* *пйат'*, *поўпо́лі одорва́у* та ін.

Фонема *у*

У досліджуваних говірках фонема *у* вимовляється так само, як і в літературній мові.

Фонема *у* може виступати на місці старого *o* в ненаголошеній позиції переважно в префіксі *под-* (літ. *pod-*): *пудрості*, *пудишоў*, *пудвело*, *пудто́ка*, *пудбо́ски*, *пудзиват'*, *пудстрелений*, *пудпаліт'*, *пудослат'*, *пудожді*, *пудкіўка*, *пудгостіт'*, а також *капушіт'с'а* та ін.; зберігається старе *у* в словах *укруоп*², *гуро́к*, *услон*, в слові

¹ Про нестійкість фонemi *e* в даному слові див. Л. А. Булаховский, Общеславянские названия птиц, Известия АН СССР, Отделение л-ры и языка, т. VII, в. II, 1948, стор. 108—109.

² Пор. за етимологічним словником слов'янських мов Ф. Міклошича ст.-сл. *укропъ*, новословенське, верхн. луж. *кгор*, чеськ. *укгор*, польськ. *укгор*, ниж. луж. *hukšor*, укр. *укроп*, рос. *укроп* (Відень, 1886, стор. 142).

турецького походження *учкур*¹, а також в слові *замуж* на місці о носового (**Ж**). У с. Надинівка відмічено *у* в наголошеній позиції в слові *за двурок*.

Консонантизм

Губні приголосні в досліджуваних говірках Олишівського району тверді, за винятком позиції перед *i*, *iē*: *с'в'ітло*, *б'ієгти*, *з'м'ієй*, *з'в'ієр*. Про твердий характер губних приголосних свідчить те, що вони, як і в літературній мові, не пом'якшуються в сполученні з *й*, а також втрачають пом'якшення на кінці слів:

голуб, *степ*, *ц'ієп*, *с'ієм*. Відповідно до основних російських сполучень *б'а*, *п'а*, *в'а*, *м'а* в цих говірках виступають *бйа* (*голубйата*), *пйа* (*пйатй*, *пйат'*), *вйа* (*вйазати*), *мйа* (*мйасо*), тобто замість пом'якшення приголосного приймає йотацію голосний.

В сполученнях з старими *ьє*, *ья*, *ью*, *ьи* губні *б*, *п*, *в* втрачають пом'якшення: *бйє*, *здоровйа(є)*, *пйу*, *вереййі*.

Виразно твердо звучать губні приголосні в тих випадках, коли ненаголошене *а* переходить в *е*, при цьому випадає і евфонічне *л* після губного: *д'єв'єт'*, *п'ам'єт'*, *л'уб'єт'* (*люблять*), *л'ов'єт'* (*ловлять*), *л'ом'єт'* (*ломлять*) та ін.

В усіх говірках на початку слів відсутнє протетичне *в*; як правило, вимовляється: *ўл'ік*, *ўлиц'а*, *уж*, *ўгол'*, *ўз'ки*, *огон'*; тільки *ў*, а не *в* вимовляється на початку таких слів, як: *ўдов'а*, *ўнук*, *ўз'ат'*, за винятком говірки с. Смолянка, в якій відмічено тільки: *удов'а*, *удов'єц'*, *унук*, *уз'ат'*. Приставне і вставне *в* відмічене в с. Красилівці в слові *в'ял'об'зит'* (*ялюзити*) і *з'євриво* (*заграва*).

В слові „обшеник“ — приміщення для переховування вуликів з бджолами зміню — фонема *б* виступає замість *м* (Красилівка), а в слові „пчола“, — фонема *п* на місці старого *б* (в літературній мові — бджола) (Смолянка і Красилівка).

Дзвінки приголосні в кінці слів і перед глухими вимовляються, як правило, дзвінко: *дуб*, *ру'ог*, *сад*, *м'ієд*, *ву'оз*, *мор'оз*, *ну'ож*; *сол'об'ки(й)*, *голуб'ка*, *об'х'одит'*, *во'гки(й)*, *б'ієгти*, *беру'озка*, *л'ожка*, *бл'іж'че*.

Лише зрідка в мові окремих осіб сіл Смолянка і Красилівка доводилось чути *бл'іш'че*, *сол'от'к'ий*.

Вимова фонем *д* тільки де в чому відрізняється від літературної вимови. Зокрема, м'якою вона буває переважно перед м'якими приголосними: *об'рид'н'іу*, *без'од'н'а*, *д'в'і* (Красилівка), а також і *кл'ад'биш'че* (Смолянка).

Інколи фонема *д* може зникати або внаслідок дисиміляції замінюватися іншими фонемами: *Митр'о* (Дмитро), *гл'а поруч із*

¹ Пор. болг., серб., білор.: *учкур*, польськ. *uczki*, укр. *очкур*, рос. *очкур*, *учкур*, тюрк. *ц'єкиг* (там же, стор. 371).

д л' а (Смолянка), поз а́ к (=позад): „огл' а́нуу́с' а поз а́ к се́бе, ба́ба з во́ди л' і́зе“ (Надинівка).

Африката *дж* відмічена тільки в говірці с. Смолянки (х о *дж* у, б у *дж* у, во *дж* у, се *дж* у та ін.); в інших говірках виступає фонема *ж* (х о *ж* у, б у *ж* у, во *ж* у, си *ж* у), а також *ч* в словах *ч м' ієл' і* і *пчолá* в говірках сіл Смолянка і Красилівка.

Частіше, ніж в говірках Михайло-Коцюбинського і Остерського районів Чернігівщини, зустрічається в говірках Олишівського району африката *дз*. Так, у всіх селах, за винятком Красного, вимовляється: *дзв̄уон*, *дзв̄уонки*, *дз'у́бка*, *дз'і́га*, *дз'урча́т'* і навіть *дз'аб* у с. Красилівка, але *з'урча́т'*, *зе́ркало*, *з'в'áкн* у.

Фонема *т* в сполучниках *та*, *так*, а зрідка й в *то*, переважно замінюється на *д*: „іска́зау́ да шпо́рами йа́к з'н'áкнуну́“, „йек зду́мау́ про туйу́ поро́, да к коло́ се́рц'а́ йа́к гад'у́ки обвилас'“ (йдеться про німецьку окупацію. — П. Л.) (Красилівка); „да а́це таке́йе случі́лос'“, „да к ва́ні х'і́ба паслу́хали“ (Красне). Також у піснях: „Ой по́йду́ йа́ у садо́чок, да́ й ві́рву листочо́к, да́ й понакрива́йу мило́го с'л'і́дочок“ (Красне).

В іменниках середнього роду типу життя, сміття *т* вимовляється без подвоєння. Тільки в говірці с. Красне відмічено подвоєння *т* в слові *см'і́т'т'е*.

Фонема *н* вимовляється м'яко перед *і* і *и*: *пони́с*, *нан'іс*, *са́харн'і* („ми не са́харн'і, не розкиснем од доршчу́“), *ра́н'ше*, *то́н'ше*; як і в літературній мові, перед *а*: *нан'áт'*, *заган'áт'* і под.; як виняток, відмічено *і* в слові *струн'á* (Красилівка).

В окремих словах замість фонemi *н* можна чути, переважно від людей старшого віку, споріднену приголосну *л*. До того списку слів, що ми їх виявили в говірках Михайло-Коцюбинського району², можна ще додати такі слова з вимовою фонemi *л* на місці *н*: *билз'ін* (бензин): „Билз'ін у набра́ли і до Черн'і́гова повезлі́“ (Степашко Марія Антонівна, 1895 р. народження, малописьменна, с. Красилівка); *шч'е́бел'* (щебінь): „Шч'е́бл'ом поси́пали ўсу́ доро́гу“ (Кравченко Роман Степанович, 1881 р. народження, малописьменний, с. Красилівка); *те́рлиц'а* (терниця): „По́зічила те́рлиц'у на два́ дні́...“ (Дядечко Вівда Михайлівна, 1890 р. народження, малописьменна, с. Красилівка); *сумл'іва́т'с'а* (сумніватися): „Ході́, ході́, мійли́ да́ й не сумл'іва́й'с'а“ (Кузьменко Василь Іванович, 1915 р. народження, закінчив 4 класи, с. Надинівка); *ша́н'ка*, а поруч і *ша́л'ка*, *ка́з'обни*

¹ Це слово в с. Красилівці вимовляється зрідка і з *ж*: *жм'ієл'*, а ще рідше з *дж*: *дж м'ієл'*.

² Див. П. С. Лисенко, Говірка с. Михайло-Коцюбинського, Чернігівської області, Діалектологічний бюлетень, в. II, стор. 80—81.

(казенний): „Тут жили каз'олни крест'ане і козаки“ (Товстенко Мирон Григорович, житель с. Смолянка, 1857 р. народження, малописьменний).

В іменниках типу насіння, каміння *n* вимовляється не в усіх говірках однаково. Якщо в говірках сіл Красне і Надинівка *n* подвоюється, то в с. Красилівка і Смолянка подвоєння відсутнє. Навіть у власних іменах подвоєння *n* не помічається, наприклад: в с. Смолянка ім'я Ганна вимовляється всіма жителями з коротким *n*: Гана.

Фонема *c* в досліджених говірках у сполученні з м'якими приголосними вимовляється м'яко: *c'v'áto*, *c'm'îex*, *c'm'îet'e*, *tes't'*, *gos't'*, *ščásc't'e*, *kapyc't'áni*, *brasc'l'ët*, *zasc'v'îčeni*, *bezpros'v'îtni*, *c'v'îtlo*, *c'v'îj*, *ÿses'v'îtn'a* (зоря), *c'm'îlo*.

Подібно до фонем *đ* і *s*, фонема *z* вимовляється м'яко в позиції перед м'якими приголосними в коренях слів: *z'v'îer*, *z'm'îena*, *z'm'îej* (Красилівка), *z'm'îj* (Надинівка), *z'm'ej* (Красне).

Із зібраних матеріалів видно, що фонема *ç* в говірках Олишівського району вимовляється не однаково.

В східній частині (Смолянка) і південній (Красилівка) вона завжди м'яка: *zâj'eç'*, *udov'eç'*, *xlop'eç'*, *molod'eç'*, *ptiç'a*, *ç'âç'a*, *rázniç'a*, *úliç'a*, в закінченнях *-ç'î*, *-ç'a*, *-ç'ax*, *-ç'am*; *tur'eç'ka*, *kup'eç'ka*, *n'îm'eç'ka*; *boj'iç'a*, *nazivaj'eç'a*, *c'm'îj'eç'a*; *ç'v'îst'î*, *ç'v'îtásta* (хустка), *ç'v'îtná* (капуста) та ін.

У північній частині району, ближчій до Чернігова (Красне), *ç* переважно тверде: *бай'eç*, *жаган'eç*, *хлопец*, *удав'eç*, *зâj'eç*; *сёрца*, *атçá*, *на улице*, *на лауце*, *конца*, *теліцу*, *жуонци*; *шауко́вица*, *теліца*, *йегніца*, *лашйца*, *завіца*, *тёрлица*; значно рідше — м'яке: *аперáç'ійа*, *нем'eç'кий*, *мілицу* (знах. відм. одн.), *убал'ніçу*, *при акупаç'ійі* та ін.

У західній частині району (Надинівка) *ç* звучить і твердо і м'яко: *удов'eç'*, *зай'eç*, *міç'*, *куп'eç'*; *улица*, *світліç'a*, *водйç'a*; *пшениç'і*, *водйç'і*, *у конç'і*.

На відміну від літературної мови і частіше, ніж, приміром, в говірках Михайло-Коцюбинського і Остерського районів Чернігівщини, в даних говірках зустрічається альвеолярне *l*. Найвиразніше ця фонема виступає в говірках сіл Смолянка і Красилівка перед голосними *e*, *u*, *a*, *o*, *y*: *ліси*, *лист*, *лебед'*, *поле*, *лад*, *вола*, *лопата*, *село*, *хлопц'і*, *голова*, *плуг*; *була*, *мала*, *заплакала*, *молот'ат'*, *колышут'*, *але* також і *лежат'*.

У говірках сіл Смолянка і Красилівка перед *n* вимовляється *л* м'яке: ме́л'ник, си́л'ний, а в говірках сіл Красне і Надинівка в цій позиції також відмічено *л* середнє.

В іменниках середнього роду типу зілля *л* вимовляється не в усіх говірках однаково. В селах Красилівка і Смолянка — переважно без подвоєння: вес'іел'е, але гол'л'е, з'іел'л'е (Красилівка), вес'іел'е, з'іел'е, але гол'л'е (Смолянка). У говірках сіл Надинівка і Красне звук *л*, як правило, в таких словах подвоюється.

Є випадки заступлення фонемою *л* через *n*. Так, у с. Красилівка всі вимовляють огно́бл'а замість огло́бл'а, у с. Смолянка поруч із ламл'у вимовляється також ламн'у.

В обслідуваних говірках фонема *p* вимовляється і твердо і м'яко. Твердою вона буває в усіх селах найчастіше в таких випадках:

а) в кінці слова, як і в літературній мові: брига́дір, ко́сар, йанва́р, кобза́р, манасти́р, ганча́р, тупо́р, віте́р, з'віе́р, ко́мієр (ко́мир); також у формах непря-мих відмінків: брига́діра, -ром, гекта́ра, -ру, -ром — як і в літературній мові, і — суха́ра, -ру́, -ром, кобза́ра, -ро́м — на відміну від літературної мови;

б) при наголошеному дієслівному закінченні — *y*: куру́, ва́ру, гору́, говору́, миру́ (від „мирити“) — при літературній формі: ку́рю і т. д.;

в) часто в середині складу перед *a*, переважно ненаголошеним: гра́ни́ця¹, ра́ту́йте, бура́жй.

М'якою фонемою *p* виступає найчастіше в таких випадках:

а) в середині слова при наголошеному 'а: р'а́сно, по́р'а-док, бу́р'ак, га́р'ачий, шк'р'а́байе, пр'а́жа — як і в літературній мові, а також г'ра́д, р'а́ма та ін. — на відміну від літературної мови;

б) перед „дифтонгом“ *іе* або *і*, що походить із *ѣ*, напр.: р'і́чка, р'і́дко, о́р'іх, по́р'ічка, го́р'іелка, о́р'іешина, р'і́єпа.

М'яка вимова *p* в окремих випадках, зокрема в середині слова при наголошеному 'а, настільки послідовно зберігається, що поодинокі відхилення від цього правила відразу помітні для жителів. Так, у с. Смолянка колгоспник Дідовець Ілля Олексійович вимовляє по́ра́док замість по́р'а́док, про це усі знають і принагідно згадують.

У кількох словах відмічено вставлення фонемою *p* між голосною і приголосною: до́ршч=дощ, пр'о́сл'е=після (Надинівка); до́ршкa=дошка (Красилівка) і уздр'а́=узда. У говірках інших районів Чернігівщини це явище було відмічено лише в слові до́ршч.

¹ В с. Красилівка в цьому слові вимовляється напів'яке *p*.

Як правило, для досліджуваних говірок характерне гортанне *г*: *грунт*, *гáнок*, (*г*)*винт*, *група*, *брига́да*, *конгрéс*, але *дзйга* (Смолянка, Надинівка), *гу́з'ік* (Смолянка) та ін.

Інколи фонема *г* може відпадати: Ригóр: „Шче вуон буу і за мойей памег'іе, це д'їед Ригóр“ (Красне).

Фонема *ф* у запозичених словах у даних говірках у мові людей старшого і середнього віку відсутня. Звичайними є *хв*, *х*: *хвe*(н)рма, *хвóрма*, *хвaмiл'їя*, *шкáхва*, *хвантаз'їя*, *хвигу́ра*, *хварту́х* (Смолянка), *хвeрша́л*, *хвуoртка*, *хoрмáт*, *хронт*, *хунт*, *торх*, *нeхтa* (Красилівка), *хвaшїсти*, *хвaкт*, *хвaсoн*, *oхвицeр* (Надинівка), *кухвáйка*, *Хвeдoра* (Красне).

В досліджуваних говірках, як і в інших місцевостях Чернігівщини¹, відсутнє чергування приголосних у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду: що там піше у книжки, по дорóг'є на Черн'їгоу, була у Красїлоу́к'є, у На́диноу́к'є, на рекї́ (Красилівка); паклау́ на палїчк'є, хóдит' у сарóчк'є (Красне) та ін.

Однією з характерних ознак цих говірок, як і інших говірок Чернігівщини, є твердість шиплячих приголосних, незалежно від їх позиції: *клу́ч*, *нуoж*, *доршч*; *клóчe*², *волóчeт'*, *толóчeт'*; *тeшчa*, *шчac'т'є*; *шáпка*, *шaнувáт'*, *душá*, *лошá*, *мїш(a)*. Винятки можуть бути тільки в позиції перед *і* або „дифтонгом“ *їe*: на *пeч'ї* або на *пeч'їe*, причому в позиції перед *і* шиплячі виступають більш напівм'які, ніж м'які: *ушї*, *плeчї*, *коржї*, *орачї*, *спeвачї*, *дукачї*, *грóшї*, *oчї* та ін.

Сполучник *що* в усіх досліджених говірках вживається у формах *шо* і *шчо*, які виступають якщо не паралельно, то лише з деякою перевагою першої: „їа тоб'ї дам, *шо* ти хочеш“; „а то *шо* ж їйм (дітям. — П. Л.), лáz'ат“; „чи забал'їела, *шо* малака не даїе“ (про корову. — П.Л.); „їа думала, *шо* ви т'ї, *шо* приїхали тут у гóст'ї до 'днїїейї, а воно ви чужї“; „*шчо* ти робїла“; „їа клену́с', *шчо* їа тебe догoдуїу до смeрт'ї“ (Красне).

¹ Матеріали діалектологічних експедицій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, зібрані у Михайло-Коцюбинському, Остерському і Любецькому районах Чернігівської обл.

² Наявний в матеріалах діалектологічних експедицій запис *клóч'їe*, *oблїч'ч'e* (Надинівка), а також *oблїч'e* (Красне) вважаю за поспішність записувача або описку. В цих місцевостях якщо й може бути деяке пом'якшення шиплячих приголосних (за винятком, звичайно, позиції перед *і* та *їe*), то воно далі не сягає, як до ступеня напівм'якості.

ОСОБЛИВОСТІ В МОРФОЛОГІИ

У досліджуваних говірках в галузі морфології найбільше збереглося місцевих рис у словозміні. Основні з них такі:

Іменники

Іменники II відміни, що означають назви живих істот, речей і взагалі чітко окреслених понять, в родовому відмінку однини мають, як і в літературній мові, закінчення *-а* (*'a*). Наприклад: колгоспника, бригадіра, учител'а, плотні́ка; вóза, тра́ктора, дуба, цебра, плу́га; ко́марá, кну́ра, тхо́ра; ме́тра, гра́ма, кі́лограма, центне́ра, кі́ломе́тра та ін.

Закінчення *-у* (*'у*, *-йу*) мають в основному ті самі групи іменників II відміни, що і в літературній мові: ме́ду, ква́су, горо́ху, л'о́ну, во́ску, си́ру, ма́ку, л'о́ду, тугу́ну, кра́йу, жа́лу, жа́ру, кло́поту.

Але в говірці с. Смолянка відмічено ширше проти літературної норми вживання закінчення *-а*: край с'в'іета, лу́га, сте́па, ма́йдана, ла́на, йа́ра; шу́ма, бли́ска, а також со́ну і со́на, сну і сна.

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни всіх груп, як і в багатьох інших говірках північного наріччя, закінчуються виключно на *-у* (*'у*, *-йу*): ба́т'ку, бра́ту, това́ришу, жениху, кон'у́, зло́д'ійу, а також дубу́, л'і́есу, га́йу, до́му.

Іменники II відміни твердої групи, як, наприклад, доктор, голос, холод, вечір, мають в говірках різних сіл в називному відмінку множини неоднакові закінчення. Так, в говірці с. Смолянка відмічені *-іє*, *-а*, *-и*: до́ктор'і́є, ве́чор'і́є (в мові молоді переважно до́ктор'і́, ве́чор'і́), го́лосá і го́лос'і́, хо́лода́, а зрідка й хо́лод'і́; в говірці с. Красилівка — *-і*, *-іє*, *-и*, *-а*: до́ктор'і́, ве́чор'і́ (в мові стариків — до́ктор'і́є, ве́чор'і́є), го́лос'і́, о́ус'і́, хо́лода́; в говірках сіл Красне і Надинівка — *-а*, *-и*: до́ктора́ і до́ктор'і́, ве́чор'і́, го́лосá, хо́лода́.

У відмінність від говірок сіл Смолянка, Красилівка і Надинівка, які знають тільки такі, як і в літературній мові, закінчення іменників типу люди, коні в давальному відмінку множини, — в говірці с. Красне іменники даного типу закінчуються на *-ем*: ко́нем, лу́дем, хло́пцем, са́нем.

Ця морфологічна риса приблизно в такій же мірі відома і в говірках Остерського району¹ і широко виявлена поруч

¹ Матеріали діалектологічних експедицій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, зібрані влітку 1948 р., показують, що в с. Стара Гута, яке є останнім пунктом на півночі Остерського району, вживаються форми дав. відм. множини іменників на *'ам*; в с. Сорокошичак — крайньому північному пункті Остерського району, — дані форми мають уже паралельні закінчення *-ем* і *'ам*.

з літературними формами в говірках Михайло-Коцюбинського району¹.

Іменники на означення збірності типу люди, селяни у називному відмінку множини мають переважно закінчення *-e*: л'уде, сел'ане, громад'ане, цигане, мишчане, двор'ане, сус'іеде.

Іменники III відміни (жіночий рід) в родовому відмінку однини, як і в літературній мові, звичайно закінчуються на *-i*: н^очі, в'ієст'і, т'ієн'і, суол'і, л'убові. Тільки спорадично можна зустріти закінчення *-e* в с. Красному (л'убов'е), а також *-и* в с. Красилівці (л'убову). Форми з *-и* дещо частіше трапляються в говірці с. Надинівка: н^очи, л'убови та ін.

Іменники I відміни (жіночий рід) м'якої і мішаної групи в орудному відмінку однини мають закінчення *-ейу*: земл'ейу, душ'ейу, долон'ейу, криницейу (Смолянка); або *-ойу*, *-айу*: земл'ойу, душ'ойу, далон'айу (Красне).

У говірках сіл Надинівка і Красилівка вживаються форми на *-ойу* й *-ейу*. Так, у Надинівці відмічено форми земл'ейу, долон'ейу, але душ'ойу і за криниц'ойу; в Красилівці поруч із формами земл'ойу, душ'ойу вживаються також форми долон'ейу, криницейу та ін.

Різні закінчення орудного відмінка однини мають також іменники III відміни, напр.: сол'йу, т'ієн'йу, н^очу (Смолянка); суол'л'у, т'ієн'у, нуочу (Красилівка); сол'л'у, т'ін'н'у (Надинівка) та ін.

В родовому відмінку множини іменники I відміни жіночого роду типу баба, хата, як і в літературній мові та в інших місцевостях Чернігівщини, мають нульову флексію: хат, баб, сестер, верб, стр'ієх, жаб, душ, куоп.

У говірці с. Смолянки доводилось також чути в мові молоді форми: бабуоу, баб'іу.

В описі говірки с. Михайло-Коцюбинського ми вже висловлювали думку про те, що в говірках правобережжя р. Десни іменники середнього роду однини типу теля в давальному відмінку мають закінчення *-и*, а в говірках лівобережжя *-і*, якщо, звичайно, не брати до уваги сіл Моровськ, Остерського району, яке знаходиться на правому березі Десни, але має форму на *-і*, та Савине, яке розташоване на лівому березі Десни і має форму з *-и*.

Великою мірою це підтверджується й на матеріалах, зібраних у кількох селах Олишівського району. Тут іменники четвертої відміни в давальному відмінку однини, як і в літературній мові, мають закінчення *-і*: тел'ат'і, гусей'ат'і, йегн'ат'і, порос'ат'і; лошат'і; дит'ат'і. Лише в одній із досліджених гові-

¹ Пор. матеріали діалектологічної експедиції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, зібрані влітку 1949 р.

рок — говірці с. Красне — відмічено закінчення *-'e*: тел'áт'е, гус'áт'е, йегн'áт'е, парис'áт'е, лашáт'е.

Іменники цього ж типу в орудному відмінку однини в більшості досліджених говірок мають таке ж закінчення, як і в літературній мові. Відхиленням від норми є заміна в закінченні *-'a* на *-'e* в говірці с. Красного. Там говорять: з аднім тел'ѐм, йегн'ѐм, але парис'ам.

Займенники

У говірках сіл Смолянка і Красилівка характерним є паралельне вживання форм вказівних займенників: сей і цей, с'а і ц'а, оц'á, се і це, оцѐ.

Люди старшого покоління частіше вживають форми із сей, с'а, се, у мові ж молоді переважають форми із ц: цей, ц'а, це, оцѐ. Тільки останні форми (цей, ц'а, оцѐ) зафіксовано в говірках сіл Красне і Надинівка.

У називному і знахідному відмінках однини вказівні займенники жіночого і середнього роду (та, те, ця, це) поруч із короткими закінченнями мають і довгі: с'áйя, ц'áйя, сѐйе, цѐйе, оцѐйе, тѐйе, отѐйе.

У родовому відмінку однини займенники жіночого роду типу та, ця виступають дещо з іншим фонетичним оформленням, ніж в літературній мові: до отойѐйі, ос'ойѐйі, оц'ойѐйі (Смолянка), до тойѐйі, с'ойѐйі, ц'ойѐйі (Красилівка), до тóйі, с'óйі, ц'óйі (Красне, Надинівка).

В орудному відмінку однини займенники цього типу виступають у говірках усіх досліджуваних сіл у формі тоѐйѐу, ц'ойѐйѐу, за винятком акаючої говірки с. Красне, де на місці ненаголошеного *o* виступає *a* — таѐйѐу, ц'аѐйѐу.

Особові займенники чоловічого і жіночого роду в 3-й особі однини в орудному і місцевому відмінках не мають епентетичного „н“ і виступають у таких формах: в орудному відмінку жіночого роду — йѐйѐу; в місцевому відмінку чоловічого роду — на йóму (на йóму), за йóго (за йóго), на йóѐй.

Прикметники

Місцевих особливостей у відмінюванні прикметників мало. Відзначаємо головніші з них.

У називному відмінку прикметників середнього рзду обох груп в говірках сіл Красилівка і Смолянка паралельно вживаються повні і короткі закінчення: багáте і багáтейе село, малѐ і малѐйе йегн'á, доўге і доўгейе поле, сін'е і сін'ейе небо, л'ітн'е і л'ітн'ейе ўрѐм'я. Причому нестягнені форми частіше вживаються в мові людей старшого віку; надто поширені вони у пісенно-поетичних народних творах. У двох інших селах — Надинівці й Красному — відмічені тільки форми з короткими закінченнями: багáте село, малѐ дит'á, доўге поле, сін'е небо.

Прикметники жіночого роду в родовому відмінку однини мають, як і в літературній мові, переважно закінчення *-ойі*. Тільки в говірці с. Красне відмічено відповідне до російської мови закінчення *-ой*: да лóукой л'удіни, коло маладо́й д'іеуки. Зрідка в людей старшого віку с. Красилівки можна чути й закінчення *-уой*, незалежно від наголосу: до́бруой, маладу́ой.

У називному відмінку множини прикметники тут можуть мати як коротку (стягнену) форму, так і повну (нестягнену). У говірці с. Красилівки переважають короткі форми, як і в літературній мові: чужі, добрі, гáрні, молоді. Якщо ж короткі форми замінюються повними, то *-і* заступається через *-и + -іе*: чужі́йе, добрі́йе, гáрні́йе, молоді́йе. Тільки такі (повні) форми відмічено в с. Красному. В говірці Надинівки відмічено поодинокі випадки вживання повної форми з *-і*: чужі́йе. Дуже рідко також трапляються короткі форми з *-и*. Так, форма гáрні відмічена тільки в Смолянці. Ширше відомі форми з *-и* в присвійних прикметниках: матеріни хустки, ба́ткóви чóботи (Смолянка), а також: матчинийе хустки, ба́ткóвийе чóботи (Красилівка).

Дієслова

Форми теперішнього часу

У говірці с. Красне дієслова II дієвідміни в 3-й особі однини, які в літературній мові мають закінчення *-ит'*, закінчуються на *-ет'*: (він) хóдет', нóсет', прóсет', вóзет', бáчет'. В говірках інших досліджених сіл всюди виступають форми, що відповідають літературній мові.

Дієслова цієї ж відміни в 3-й особі множини на місці закінчення *'ат'* літературної мови тут мають *-ет'*: (вони) хóдет', прóсет', тóпет', вáрет', вóзет'. Закінчення *'ат'* відзначено в говірці с. Смолянки: (вони) нóс'ат', прóс'ат', кóс'ат' та ін. Під наголосом в усіх досліджуваних говірках зберігається закінчення *'ат'*: сид'áт', терпл'áт' і под.

Нагадаємо, що форми із *-ет'* досить поширені в північноукраїнському наріччі. Як правило, вони вживаються в говірках Михайло-Коцюбинського району, а також сягають далеко на південь Чернігівщини. Вони є нормою розмовної мови Козелецького і Остерського районів¹.

Як правило, в говірках збереглися дієслівні форми 1-ї особи множини на *-мо*: (ми) рóбимо, несемо́, хóдимо, за винятком с. Надинівки, де зафіксовано старі дієслівні форми на *-м*: рóбим, берём, зна́йем, несём.

¹ За матеріалами діалектологічних експедицій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, зібраними в селах Козелецького, Остерського Михайло-Коцюбинського районів 1948—1949 рр.

Скорочені закінчення у 3-й особі однини тут відсутні. В усіх селах говорять: *зна́йе*, *пита́йе*, *слуха́йе*, *гра́йе*, а не *пита́*, *зна*, *слуха*, *заробл'а*.

Форми майбутнього часу недоконаного виду

У говірках Смолянки і Красилівки зафіксовано дві форми майбутнього часу недоконаного виду дієслів: описова („аналітична“), яка складається із *буду* + інфінітив (*б́уду бит'*, *б́уду брат'*) і „синтетична“, яка становить собою сполучення інфінітива із скороченими особовими формами старого дієслова *йти*: *битиму*, *братиму*, *ма́тиму*. В говірках сіл Красне і Надинівка відмічено тільки описові форми.

Форми наказового способу

Поширені тільки скорочені форми 1-ї особи множини наказового способу дієслів: *ход'їем*, *нес'їем* (Смолянка, Красилівка), *ход'ім*, *беруом*, *несуом* (Красне), *ход'ім*, *бер'ім*, *нес'ім* (Надинівка).

У говірках Смолянки і Красилівки натрапляємо на випадки збігу форм 1-ї особи множини наказового способу з відповідними формами теперішнього часу: *берем*, *несем*¹.

Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Характерним для досліджуваних говірок є те, що після голосних основи інфінітив має виключно суфікс *-т'*: *сед'їет'*, *ход'йт'*, *кос'йт'*, *нос'йт'*, *подмета'т'*, *забр'ат'*, *побр'ат'*.

Відмітимо, що дана риса характерна переважно для північноукраїнської групи говорів. Неозначена форма на *-т'* є і в південно-східних говорах, але рідше вживана. Ця риса відрізняє дані говори від західноукраїнських, де інфінітив виключно на *-ти*, і зближує їх з рисами білоруської мови.

На відміну від інших місцевостей Чернігівщини, зокрема близьких до жордонів з Білоруською РСР, які знають (переважно у піснях) повну форму інфінітива із старим *-т'і*, в досліджуваних говірках цієї форми не відмічено².

¹ Пор. таке ж саме явище в говірках Михайло-Коцюбинського району.

² Про синтаксичні особливості говірок Олишівського району див. у наступному випуску „Діалектологічного бюлетеня“.

И. О. ДЗЕНДЕЛИВСЬКИЙ

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК НИЖНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

У словотворі, як і взагалі в граматичній будові, українські говірки Нижнього Подністров'я характеризуються в основному тими ж самими нормами, що і загальнонародна українська національна мова. Тим-то немає потреби в усій повноті аналізувати вживання всіх без винятку суфіксів, префіксів та інших засобів словотвору в нижньоподністровських говірках. Спинимось лише на словотворі частини слів-діалектизмів, тобто на характерніших особливостях словотвору цих говірок супроти норм словотвору української літературної мови.

ІМЕННИК

У цих говірках, як і в літературній українській мові і взагалі в слов'янських мовах, творення іменників з новими відтінками та значеннями відбувається, головним чином, способом суфіксації і в значно меншій мірі способом префіксації, в той час як при творенні нових дієслівних форм, навпаки, — ширше використовується префіксація, ніж суфіксація.

а) Суфіксація

Суфікси для утворення назв осіб чоловічого роду

Давній загальнослов'янський суфікс іменників чол. роду *-никъ*, як відомо, в українській літературній мові, як і в російській, належить до числа найпродуктивніших суфіксів. Так, останнім часом за допомогою цього суфікса утворено значну кількість тепер загальноживаних слів як в літературній, так і в розмовній українській мові: колгоспник, багатOVERстатник, швидкопрохідник, атомник і багато інших.

Крім загальновідомих у літературній українській мові лексем, в цих говірках з суфіксом *-ник* зустрічається ще значна кількість слів, що означають осіб за характером їх діяльності: в у д' а л н и к

(той, що вудкою ловить рибу); ко́й ушник (той, що возить по селу ящик для курей — коїць і скуповує курей); ца́рйник (пастух); се́рнійшник (в с. Маяках той, що живе на Сернишній вулиці); спр'а́жник (той, що спрягається з кимось); ко́роуник (колгоспник, що пасе і доглядає велику рогату худобу) — слово виникло за колективізації; гу́штру́дник (той, що виконує гужову повинність: працює на ремонті чи будівництві доріг, мостів та ін.); о́та́рник (пастух); ка́лама́шник (той, що працює на спеціальному возі, яким вивозять сміття, — каламаші). Сюди ж належить слово ба́воу́ник (колгоспник, що вирощує бавовну), яке появилось в Нижньому Подністров'ї весною 1950 р. в зв'язку із запровадженням на полях південних районів Одеської області нової технічної культури — бавовнику.

Від іменникових основ з допомогою суфікса *-ов* + *-ик* творяться іменники, що вказують на якийсь стосунок особи до чогось: сподо́вийк (рибалка, що тягне нижню частину „споди“ невода), ве́рховийк (рибалка, що тягне верхню частину „верхи“ невода). Наголос в словах з цим суфіксом завжди на суфіксі.

З суфіксом *-щик* в говірках Нижнього Подністров'я зустрічаються, наприклад, такі слова: т'агу́л'щик (рибалка, що ловить сітками-тягулями); па́рш'чик (рибалка, що забиває в дно річки чи лиману спеціальний кіл — пар, коли потрібно підтягати невід); са́моду́р'щик (рибалка, що ловить рибу спеціальною вудкою з кількома гачками — самодуром); фо́тогра́ф'щик (фотограф); ма́газа́'їн'щик (продавець).

Іменники, назви осіб, що вказують на походження з якоїсь місцевості, характер діяльності чи стан, приналежність до якогось колгоспу, творяться з допомогою суфіксів *-ан*, *-ян*: пра́уд'а́н (член колгоспу ім. газети „Правда“ в с. Миколаївці)¹; ко́с'а́н (житель Коси, або член колгоспу „Червона Коса“ в с. Миколаївці); бе́сара́б'а́н або ба́сара́б'а́н (назва вітру, що дме з сторони Бессарабії); чи́чма́н (нащадок переселенців з с. Чичми в с. Роксоляни); ку́т'а́н (той, що живе на Кутянах в с. Миколаївці); при́хожа́н (той, що живе на Прихожанах в с. Яськи); по́л'шча́н (житель кутка Польщани або Плащани в с. Яськи). Сюди ж слід віднести топонімічні місцеві назви: Ву́ла́ни, Ба́т'і́зма́ни, Бе́режа́ни (Миколаївка), По́л'шча́ни, При́хожа́ни (Яськи) та ін.

---

¹ Аналогічні неологізми, утворені за допомогою давніх слов'янських суфіксів *-ан*, *-ян*, що означають приналежність до якогось колгоспу, нам доводилося зустрічати і в інших районах Одеської області. Наприклад, в с. Мазурове, Кривоозерського району, до об'єднання було три колгоспи: „Червона зірка“, „Новий побут“ і колгосп ім. Т. Г. Шевченка; відповідно до цих назв жителі с. Мазурове поділялися на з'ірча́н, побу́т'а́н і ше́у́чен'а́н. Слова з'ірча́ни, побу́т'а́ни та ше́у́чен'а́ни в с. Мазурове набули загального поширення, від них тут навіть творять похідні слова — відносні прикметники: ше́у́чен'а́нське по́ле, побу́т'а́нський ста́вок, з'ірча́нська че́реда.

Зустрічається кілька невластивих літературній українській мові іменників — назв осіб за якоюсь ознакою (від іменникових основ з суфіксами *-ук*, *-юк*); д'їучук (дівча); сирот'ук (кругла сирота, часто вживається в значенні „напівсирота“); парубч'ук (парубчак), хлопч'ук (хлопчак). Останні два слова парубч'ук і хлопч'ук зустрічаються поруч з літературними парубчак, хлопчак, утвореними з допомогою суфікса *-ак*. Наголос в цих випадках завжди на суфіксах.

З суфіксом *-ац*: кирдач (пастух) — слово утворено від „кирд“ — велика отара овець (1500 голів); наголос переважно на суфіксі.

Суфікси для утворення назв осіб жіночого роду

-их-. За допомогою цього досить продуктивного суфікса від імен та прізвищ чоловіків, назв їх спеціальностей чи вуличних прізвиськ творяться місцеві назви їх дружин, дочок та ін.: Петриха, Йіваниха, Кирушчиha, Апал'ітиha, Миколиха і Миколаїиha, Захаріиha і Захарчиha, Кузьмиha, Гришиha, Фартівниha, Васи́лиha, Йухимиha, Шеу́чиha, Қири́лиha, Кіудиha, Шп'іриha, старостиha та ін.

Їуди також відносяться і аналогічно утворені топонімічні назви: Гу́лиha і Ракач́иha (Миколаївка).

Здебільшого такими прозвищами наділяються жінки середнього і старшого віку; старі ж жінки, як правило, майже кожна має таке ім'я.

Сусіди, а часто і все село, при розповідях звичайно користуються саме цими іменами і зовсім рідко називають ту чи іншу жінку на прізвище чи на власне імення. Зустрічаються випадки, коли якусь стару жінку по такому імені знає все село від старого до малого, а на прізвище дехто з старих односельчан і зовсім не знає.

Давній загальнослов'янський дуже продуктивний суфікс *-к-*. Від іменників — назв професій чоловічого роду в цих говорах з суфіксом *-к-* засвідчено такі невластиві літературній мові форми: дб́хторка, м'і́л'іора́торка, шóферка. Слова ці означають не дружин осіб, що займаються певними професіями, а здебільшого фах жінки: до мене заходили дб́хторка і дб́хтор (Маяки); Оксано, шчо у вас питала та шóферка / вона мат' з Адесу? // (Миколаївка).

З допомогою суфіксів *-иц-*, *-ниц-* від іменникових основ утворюються: ба вóуни́ц'а (колгоспниця, що займається вирощуванням бавовни), відповідне йому чол. роду ба вóуник; ко́роу́ни́ц'а (колгоспниця, що доглядає корів), тел'а́тни́ц'а; останні два неологізми радянської епохи, що виникли внаслідок нового розподілу праці в колективізованому соціалістичному селі.

Суфікси, з допомогою яких утворюються іменники — назви неживих предметів, тварин та ін.

Чоловічий рід

Крім назв осіб за характером їх діяльності, за допомогою суфікса *-ник* в цих говірках утворюється ряд невідомих в літературній мові іменників чол. роду, як-от: старнік (старий, не скошений минулого року очерет); стаўнік (великий морський невід, який не тягнуть, а встановлюють на спеціальних стовпах-кундерах на певний час); кукурўзнік (поле, на якому росла кукурудза); кл'ашнік (один з двох колів, на яких встановлюють рибальську снасть—мішок); пісочнік (вид риби з роду бичків); двац'ятнік (20-копійочна монета з припаяним вушком для нанизання на нитку разом з намистом); межнік (тин, що відгороджує сусідні садиби); с'буснік (сорт кабачків, що їх здають на консервний завод для виготовлення соусу); темнік (яма, в яку ставлять на зиму вулики); бузнік (молода зарість бузку); сапільнік (держак у сапі).

Від числівникових основ творяться іменники, що означають певний розмір (номер) гасової лампи, гнота та скла до неї. З допомогою суфіксів *-ер-* + *-ик*: п'ятер'ік, в'ос'мер'ік, дванад'ятер'ік, двац'ятер'ік. Слово п'ятер'ік, крім цього, ще вживається в значенні „дерев'яні вила з п'ятьма ріжками“.

На означення предмета за якоюсь характерною рисою в досліджуваних говірках з суфіксом *-ак*, *-як* засвідчено (утворені від різних основ) діалектизми: шпич'ак (молодий очерет, що тільки-но піднявся); сп'ідн'ак (нижнє махове колесо в гончарному крузі); гор'ішн'ак (назва вітру, що дме з півночі); в'ітр'ак (дошка біля фронту, що оберігає боки покрівлі від вітру); кукурудзн'ак (бадилля кукурудзи, що йде на корм худобі, кукурудзиння); кос'ак (косинка, а також трикутна поличка, що підвішується у жутку); драп'ак (вид борони); ч'орн'ак, мурз'ак, кор'інч'ак, аўстр'ій'ак (види риби з роду бичків); росл'ак (необмолочений сніп пашні, в якому від дощу поросло зерно, також саморобна махорка); помн'ак (назва квітів); гайстур'ак (здоровило, рос. верзила); р'із'ак (назва інструменту, яким рибалки розчищають місце для сітки, також назва квітів); двойч'ак (вила з двома ріжками або двохлемішний плуг); тр'ойч'ак (тр'охлемішний плуг або вила з тр'ьома ріжками); бич'ак (лата, що набивається з зовнішньої сторони борту човна, щоб борт був міцніший і не стирався веслами); вуш'ак (глиняна банка для води). Наголос в словах з цим суфіксом, як і в літературній українській мові, завжди на суфіксі.

З суфіксом *-ок*, часто з префіксальними основами, творяться іменники, що означають знаряддя і інші предмети: п'ідб'урок (гострий гак на держаку для витягування з рибальських снастей великої риби, якої не можна взяти просто руками); над'елок

(деталь парусного човна); оп'ічок (пічурка); п'ідл'асок або одл'асок (деталь очеретяної рибальської споруди — кітця); сторожок (деталь рибальської снасті — накидки); байдзобок (деталь ятера). Наголос в словах з цим суфіксом частіше всього на корені. При зміні слова суфіксальне -о (<ъ) випадає: п'ідбурка, оп'ічка та ін.

З суфіксом -ець (стар.-слов. -ьць-, рос.-ец): линець — рак, що линеяє: „по ук'усу линець лучий чим такий рак / жирн'іший //“ (Миколаївка).

-ан, -ян: водопл'ан (вітер, що дме з сторони Овідіюполя — Водопол'а); майч'ан (вітер, що дме з сторони с. Маяки); італ'й'ан (великий морський невід — ставник, що його, за переказами рибалок, вперше було споруджено в Італії).

-ук: н'імч'ук (вітер, що дме з північного сходу, з сторони колишніх німецьких колоній, звідси й назва його).

-ун: шоу'кун (вид шовковиці, що не дає ягід); ш'іскун (вид риби із роду бичків, колір якої подібний до кольору піску).

Жіночий рід

Крім загальновідомих в літературній українській мові іменників жін. роду, утворених головним чином від дієслівних основ за допомогою суфікса -к-, з значенням знаряддя чи процесу дії, в досліджуваних говірках трапляються ще такі слова: вол'очка (волочиння); лов'ітка (назва дитячої гри); хр'апка (качан в головці капусти); др'ачка (ручний млинок); ста'ука (рибальська сітка); арт'із'анка (артезіанський колодязь); мол-

д'а'ука (вітер, що дме з сторони Молдавії); дес'атка (бочка для вина місткістю 10 відер, а також полотно рибальської сітки з вічком 10 мм); двац'атка (бочка для вина місткістю 20 відер, рибальська сітка з вічком 20 мм); триц'атка (бочка місткістю 30 відер, рибальська сітка з вічком 30 мм); двана'ц'атка (мисливська рушниця 12-го калібру, рибальська сітка з вічком 12 мм); ш'існа'ц'атка (мисливська рушниця 16-го калібру, рибальська сітка з вічком 16 мм); чотирна'ц'атка або читирна'ц'атка, п'йдаес'атка або п'ід'іс'атка (рибальські сітки з вічками 14 та 50 мм). Наголос в словах з цим суфіксом завжди на основі.

У досліджуваних говірках досить продуктивний суфікс -івк-, -овк-. З допомогою цього суфікса від назв сільськогосподарських знарядь праці (машина, граса, галезійка та ін.) творяться іменники жін. роду, що означають назви процесів роботи цими знаряддями: машин'о'ука (процес, а також час обмолочування зернових культур молотарками — молотьба); грас'о'ука (процес обробітку ґрунту грасою); галаж'о'ука, тр'ійер'о'ука. Крім цього, за допомогою цього суфікса від різних основ творяться іменники жін. роду інших семантичних груп: низ'о'ука (назва вітру, що дме з півдня); сорок'о'ука (бочка для вина місткістю

в 40 відер, полотно рибальської сітки з вічком 40 мм); плаун'о́ука (назва трави, що росте в плавнях); шумо́ука (посуд, в якому б'ють масло); обва́лоука, лі́троука (пляшка місткістю 1 л); заво́доука (сорт пізньої капусти); блако́ука (насмолювання рибальських снастей спеціальною смолою — блаком).

За допомогою цього суфікса твориться чимало місцевих топонімічних назв: Б'іс'ц'уга́ноука, Голопу́з'іука, Д'ємідоука, Жабокра́кіука (Миколаївка), Роксол'а́ніука (Роксоляни), Тара́сіука (Миколаївка) та ін.

Суфікс *-ивк-*: одпочі́ука (в значенні відпочинок): „йака мoya одпочіука / сиді та й усе / (Милолюбівка).

Старий слов'янський суфікс *-ниц-, -иц-* досить продуктивний в досліджуваних говірках. З допомогою цього суфікса утворюються іменники жі́н. роду на означення назв зрядь праці та різних предметів: ра́шниц'а (хватка, якою ловлять раків); ко́шниц'а (рибальська корзина); ко́паніц'а (лопата); те́рниц'а (прилад для витріпування костриці з прядива); го́лиц'а (назва рибальської сітки); при́грєбиц'а або про́грєбиц'а (похилий хід до льоху); оку́ніц'а (мітелка на очеретині); л'оді́ц'а (ожеледиця); др'і́бніц'а (вид рибальської сітки для виловлювання дрібної риби).

Досить поширений давній суфікс *-ин-*, з допомогою якого творяться іменники жі́н. роду на означення певних предметів та їх частин: сте́ліна (частина стелі між двома поперечними балками-слижами); о́стрішина (край слижа, що виходить під стріху); окла́дина (балка, що кладеться на слижі вздовж всієї стіни); шу́ліна (назва колючки); п'і́узина (поясок на очеретяному тину); ба́л'а́сіна (обрубок залізної рейки, що прив'язується як груз до стовпів, на яких встановлюють морський невідста́у́нік).

Суфікс *-ин-* характерний для багатьох сингулятивів (утворень із значенням одиничності): око́ло́тіна (одно стебло з околоту); набо́рина (одна планка з набору — поперечних планок, до яких прибивають борти човна); м'і́стіна (дошка з помосту, що викладається у великому парусному човні) та ін.

Середній рід

З допомогою суфікса *-ишч-* творяться іменники на означення держаків різних приладів: бо́ути́шче або болти́шче, са́пйі́шче, тирпа́нішче (держак біля терпана — невеличкої коси, якою жнуть очерет); сандо́лішче (держак біля подвійного гачка-сандолі, яким витягують з рибальської снасті велику рибу); ко́убі́шче; ро́гачі́шче, со́жирі́шче. За допомогою цього суфікса утворено іменник дні́шче (широка дошка з діркою, куди вставляють кужіль, коли прядуть).

З суфіксом *-нищ-*, *-анищ-* творяться іменники на означення поля, на якому росла та чи інша культура: жйтнищче, кукурўзнищче, йачм'їнищче або йачмєнищче, пшенич-нищче, прос'анїщче або просищче та ін.

З суфіксом *-илн-* — синонімічним до *-ищ-*: роґачїлно, щ'їпїлно, лопатїлно, коц'убїлно та ін. Наголос в словах з цим суфіксом завжди на суфіксальному *и*.

З суфіксом *-ил-*: сушїло (тичка, що перекидається з щогли на щоглу для того, щоб на ній сушити рибальські сіті).

КАТЕГОРІЇ СУБ'ЕКТИВНОЇ ОЦІНКИ

За допомогою суфіксів *-уг-* (*-юг-*), *-уган-* творяться іменники з різко вираженим негативним значенням, з відтінком зневаги, згрубілості: бабўга, старцўга, скупўга, здорова-нўга, дїдўга і дїдуган, палўга, злодўга, бал-ванўга, пїанўга та ін. В іменниках з суфіксом *-уг-* (*-юг-*) наголос завжди на суфіксальному *у*.

З суфіксом *-иськ-*: дїдїс'ко, д'їучїс'ко, хлопчїс'ко, котїс'ко, бабїс'ко, попїс'ко, сатанїс'ко.

Наголос в цих іменниках завжди на суфіксі.

З суфіксами:

-ур-: бицўра, д'їдўра, бабўра, Машўра, Нїнўра, мамўра.

-ак-, *-як-*: кот'ака, гайдамака, розбиш'ака, праворн'ака, роз'з'аул'ака або роздз'аул'ака. Наголос на суфіксі.

З вищезазначеного про особливості вживання (на означення місця, предметів, згрубілості та ін.) синонімічних словотворчих формантів *-иськ-* та *-ищ-* видно, що в цих говірках східноукраїнське¹ *-ищ-* і західноукраїнське *-иськ-* вживаються паралельно, причому кількісно перший формант переважає над другим.

Іменники з наголошеним суфіксом *-ер-* мають різко виражене негативне значення: бабєра, д'їдєра, скупєра.

За допомогою суфікса *-айл-* творяться іменники від дієслівних основ: тарабайло, загинайло. Цей суфікс також завжди наголошується.

Досить продуктивний суфікс *-ик* творить чимало іменників чоловічого роду на означення зменшеності чи здрібнілості: шпóлик (від „шпол“ — совок, яким вичерпують воду з човна); лампáдик (від „лампада“); крундóвелик (вид пряника); бурмóсик (від „бурмус“ — назва теплового чоловічого одягу); сепéтик (від „сепет“, турецьке *seret* — корзина). Наголос в таких іменниках завжди перед суфіксом *-ик*.

¹ К. Михальчук, Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины, Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край, т. VII, СПб, 1877, стор. 530.

З суфіксом *-чик*: твїнчик (від „твин“ — вид одягу); лагунчик (від „лагун“ — банка для води); *-ок*: кайучок (малий човен); гор'ішн'ачок (від „горішняк“); ос'іничок (рід теплого одягу); бутучок (від „бутук“ — міцний зав'ялий сук, на якому рубають дрова); сажок (корзина або загорода, в якій зберігають у воді живу рибу); сволочок (деталь човна); дворок (деталь кітця); в іменниках жін. роду *-очк-*: низовочка (від „низовка“ — назва вітру, що дме з півдня); *-ичк-*: чіймичка (від „чикма“ — ножовка, якою підрізують гілки дерев, виноград та ін.).

б) Префіксація

Як уже зазначалось, засіб творення іменників за допомогою префіксів у цих говірках далеко менш поширений, ніж творення їх за допомогою суфіксів. Серед найпоширеніших префіксів, що виступають як засіб творення іменників з новими значеннями, слід відмітити такі:

п'ід-, *п'ідо-*: п'ідбурок (залізний гак на дерев'яній ручці для витягування з снасті великої риби); п'ідл'асок (деталь кітця); п'ідкрілок (деталь ставника);

пере-: перейди (об'їдки сіна, кукурудзиння, соломи та ін.); перет'ажка (пермет, а також капітальний ремонт чобіт, черевиків та ін.); переруб (деталь великого парусного човна); перегул (толжа);

ви-: вігон (стан, коли вітер вигонить воду з лиману); вічески (дрібні, не придатні для пряжі відходи вовни або ключця); відача (прогін лати чи „хохлі“ під льодом на відстань довжини колоди, кѐли ловлять взимку рибу неводом під льодом). Наголос в таких іменниках завжди на префіксі;

по-: пох'ідн'а (довга міцна дошка, яку перекидають з одного човна на другий, коли витягають невід); поруха (зміщення якогось органа); пос'лід (відходи з-під віялки, решета та ін.); пов'адчик (колгоспник, що доглядає ривчакі — „вади“ — на поливних городах);

на-: накл'ад (груз, який клали на соху, борону та ін., щоб вони глибше грузили в землю); нак'ідка (вид рибальської снасті); над'елок (деталь великого парусного човна); набор (дуго-подібні планки, до яких прибивають борти човна);

за-: зач'олок (товста поперечна нитка на краю рибальської сітки); зап'ал (пошкодження хліба на корені від пекучого сонця); закл'адчина або закл'атчина (перший день будівництва хати); зак'ат' (повітка); загр'уба (лежанка); завертка та ін.;

з- (*с-*): збой (місце, де каламутна, збита вітром вода); зб'ійни (відходи при молотбі); згон (те саме, що і вигон); с'обдн'а (товста широка дошка, яку перекидали з баржі на берег при вивантаженні); ст'аг'ал'н'а (мотуз, яким стягують два човни перед тим, як вибирати зловлену рибу з снасті);

од-: одгбн (мотуз коло рибальської снасті); одл'асок, рідше в'ідл'асок (те ж саме, що й підл'асок); одкосич (те ж саме, що й одл'асок).

Діалектизми — складні слова в цих говірках взагалі трапляються рідко. Найцікавішими з них є: гор'учовоз (колгоспник, що підвозить пальне до тракторів) — слово виникло в часи колективізації; водовозн'а (віз, яким возять воду на поле, до тракторів та ін.).

ПРИКМЕТНИК

Досить продуктивні суфікси *-ів, -ов, -ев, -їв, -ев*, з допомогою яких від іменників II відміни твориться чимало присвійних прикметників, зокрема субстантивованих, що означають різні місцеві топонімічні назви: Берцанове гірло (Незавертайлівка), Бєузова могила (Миколаївка), Воукова балка (Яськи), Губове озеро, Галаганове озеро (Незавертайлівка), Кириченкова кирниц'а, Ланенк'іу хут'ір (Яськи), Мартінова балка (Роксоляни), Мишалеве гірло, Мишалевий остр'іу (Яськи), Остроухова кирниц'а, Панкова тон'а (Миколаївка), Пашконе гірло, Фінел'йева вулиц'а (Градениці), Хомова балка (Роксоляни) та ін.

У говірках з суфіксом *-ов* спорадично зустрічаються такі невластиві для літературної мови відносні прикметники: центрова в значенні „центрально“: „Мулдова, це тут де ми живем от станції / а Скурта буде от Калаглії / Середина тоже там / це тоже так центрова вулиц'а / тоже йе школа там //“ (Овідіополь); с'в'ітов'іу в значенні „письменні“, ті, що мають освіту: „добивалис' харобшой жінзі / і такі темні йак ми були, / і йак ви / с'в'ітов'і //“ (Роксоляни); сутковий (добовий): „дали назван'йе дошчб'і чумац'кий дошч / (сутков'ій) //“ (Новокрасне).

Присвійні прикметники від іменників I відміни творяться за допомогою суфіксів *-ин, -ін, -їн*: Бад'іний лак (Градениці), Мйшк'іна кирниц'а (Миколаївка), Тоблине гірло (Градениці), Шєлин хут'ір (Біляївка) та ін.

Від іменникових основ твориться чимало відносних прикметників з суфіксами *-ів + -ськ-, і -ин + -ськ-*, дуже близьких значенням до присвійних. У цих говірках поширені такі прикметники (субстантивовані), що означають місцеві топонімічні назви: Арс'іус'ке гірло (Незавертайлівка), Бод'іл'іус'ка вулиц'а (Градениці), Бронз'іус'ка вулиц'а, Калдар'іус'ка вулиц'а, Гусак'іус'ка вулиц'а, Йовинс'ка вулиц'а, Жук'іус'ка вулиц'а, Малк'іус'ка вулиц'а, Матух'іус'ка вулиц'а, Кобзар'іус'ка вулиц'а, Підмаск'іус'ка вулиц'а (Біляївка), Домаха Шак'ін'іус'ка (Миколаївка) та ін. З суфіксом *-ів + -ськ-*, між іншим, утворюється відносний прикметник від аббревіатури: Емтеєс'іус'кий.

З суфіксом *-ськ-*. Граурс'к'і кирниц'і, Коска Колаглійс'ка (Миколаївка), Пуркарс'кий Кут (Незавертайлівка),

Чобанс'кий куток, Чоканс'ка могила, Чоканс'ка гора (Яськи) та ін. З суфіксом *-ськ-* записано кілька прикладів незвичайних для літературної мови відносних прикметників: комуніс'ка сім'я (в значенні „сім'я комуніста“), магазінс'кі платкі (в значенні „фабричні хустки“ або „хустки з магазина“), мушчінс'ка одяжа (в значенні „чоловічий одяг“) та ін.

Суфікси зменшеності та згрубілості так само, як і префікси, з допомогою яких творяться прикметникові форми, в досліджуваних говорах проти літературних норм ніяких відхилень і особливостей не мають.

Творються прикметники на означення збільшеності, рясноти ознаки з суфіксом *-аст-*: крижастий (від крижі) — вживається в значенні міцний, сильний, здоровий, широкоплечий.

Суфікс *-ат-* для виявлення ознаки, що різко виділяється серед інших ознак: тільбухатий, теливатий, гембатий (губатий, від польського *gęba*—губа). Наголос в таких прикметниках завжди на суфіксі.

Суфікс *-овит-* на означення збільшеної якості: йістовітий: „йістовіт'і порос'ата / шо ни дай / то йід'ат' / ни розбирайт' харчойу / той плохий і погано росте / которий нийістовітий //“ (Слободзея).

-уват- на означення якості, проявленої не повною мірою: свиднуватий (від свідний) — повністю ще не доспілий хліб; на означення рясноти ознаки: к'істуватий (кістлявий): „вона к'істувата / оц'а білізна (вид риби) //“ (Яськи).

На місці однопрефіксальних прикметникових форм в говорах в окремих випадках зустрічаються двопрефіксальні: „кундугун'а дес' може і занарадний од'аг / а у нас він запронішений / уже ни новий //“ (Миколаївка).

ЧИСЛІВНИК

У досліджуваних говірках переважно в старшого покоління поруч з звичайними загальноживаними літературними формами складених кількісних числівників спорадично зустрічаються досить давні структури типу: тридцять і три, двадцять без одного та ін.: „ў мене лотка була / і п'ідн'імала хліба тішчу і трйста пудой //“; „а систра жіла без одного году ни в'ісімдес'ат //“; „з'ібрала йа ус'о і було без п'ят' хунт не два п'уди йачмен'у //“; „оцей син йак жиніус'а / то бочка вина була ш'ідис'ат' в'ідер // ш'ідис'ат' в'ідер без п'іўторá ў ті д'ішк'і було //“ (Миколаївка).

Числівникові структури такого типу — звичайна річ в писаних пам'ятках минулих епох. Наприклад, в літописі Самовидця (XVII ст.) читаємо: „А згорѣло людей живыхъ чотириста і тридцять з наддачею...“¹

¹ Летопись Самовидца по новооткрытым спискам, Издана Киевской временной комиссией для разбора древних актов, К., 1878, стор. 43.

Такі ж давні структури числівникових форм і до цього часу ще досить часто зустрічаються в закарпатських говорах. Дослідник цих говорів І. Панькевич з приводу цього пише, що „зложені числа люблять мати між собою злучник і...“: „ни йм до тристо і сімдесят і сьом лыйт; убуи триста і трицьать голов“ (транскрипція Ів. Панькевича) ¹.

Неписьменні і малописьменні мовляни старших і найстарших генерацій лише зрідка у своїх господарських та інших розрахунках вживають такі числівникові назви, як „тисяча триста“, „тисяча вісімсот“, „дві тисячі п'ятсот“ і т. д., а, як правило, рахують в таких випадках досить старим і структурно простішим способом по сотнях: тринадцять сот, вісімнадцять сот та ін. Наприклад: „Та велика лотка то уже буде (коштувати) одна́ц'ат' / чотирна́ц'іт' сот //“ (Біляївка); „у нас двана́ц'ат' сот майе село //“ (Градениці); „сус'ідка продала молоду́ корову за ш'існа́ц'іт' сот //“ (Біляївка); „трина́ц'ат' сот і ш'ісдис'а́т ш'іс'ц' рубл'іу на неї (корову) п'ішло / а вона́ нас уб'ила / бо на д'ійки порчена //“ (Яськи); рибакі йак у йако́му м'іс'аці полу́ча́ют' по трина́ц'іт' і по п'ятна́ц'іт' сот //“ (Біляївка).

Інколи навіть зустрічається десять сот замість „тисяча“: „за таку лотку треба дати тепер так з сот д'ес'іт' //“ (Маяки); „йа прошлий год продау́ таке порос'а́ за д'ес'ат' сот //“ (Маяки).

У практиці тих же мовлян рахування сотнями провадиться часто і тоді, коли доводиться мати справу з числовими назвами менше тисячі (від 200 до 900). Між складовими частинами числівників „п'ятсот“, „сімсот“, „вісімсот“ та ін. часто спостерігається пауза, відчувається роздільність вимови складових частин як двох окремих слів. Коли підряд стоять два числівники, наприклад, 500 і 600 чи 700 і 800, то частіше друга складова частина „сот“ вживається один раз і буває спільною і для першого і для другого числівників. Наприклад: „Йа полу́ча́ю і ш'іс'ц' і с'ім сот / а син то б'іл'ше / в'ін молочий //“ (Маяки); „нова́ лотка у нас с'ім / в'іс'ім сот // один тут хот'іу п'ят'сот / але вона́ велика //“ (Біляївка) ².

¹ Ів. Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей, ч. 1, Прага, 1938, стор. 294.

² Такий спосіб рахування нам доводилося спостерігати і в деяких інших говірках Одеської області, наприклад, в Кривоозерському, Савранському та Любашівському районах. Такий спосіб рахування ми, наприклад, чули на ярмарках (особливо там, де продають велику рогату худобу, свиней, овець та ін.) у Кривому Озері, Любашівці та Саврані. Числівникові структури типу „двана́ц'ат' сот“, „ш'існа́ц'ат' сот“ широко відомі в закарпатських українських говорах. Так, наприклад, в с. Порошкове, Перечинської округи, загальнозживаними є форми: д'іу́йат'сто, йедена́ц'ц'ит'сто, двана́ц'ц'ит'сто, вус'амна́ц'ц'ит'сто, д'іу́йатна́ц'ц'ит'сто та ін.

ДІЄСЛОВО

У цих говірках, як і в українській літературній мові, спостерігається два типи творення дієслів: а) способом суфіксального і комбінованого (префіксально-суфіксального) словотворення від основ різних частин мови, головним чином від іменників та прикметників; б) творення дієслів з новими значеннями та відтінками значень від дієслівних основ (теж способом суфіксації, префіксації і комбінованим способом). На другому типі дієслівного словотвору спеціально зупинятися не будемо, тому що тут майже ніяких особливостей проти норм загальнонародної української мови не засвідчено; перший же тип розглянемо в тій його частині, яка має в порівнянні з літературною мовою якись свої місцеві діалектні особливості. Майже всі діалектизми — дієслова, що вживаються в наших говорах, утворені від іменникових основ.

Суфіксація

За допомогою суфікса *-ити*, *-іти* утворюються такі невластиві для літературної мови дієслова на означення перехідної дії: *д а р а́ ч и т и* (розчісувати спеціальною чесалкою-дараком вовну та ін.); *с а м о д у́ р и т и* (ловити рибу спеціальною вудкою-самодуром); *с а л а м у́ р и т и* (поливати варену рибу саламуром, тобто круто посоленою юшкою з риби); *т а р а́ н и т и* (вибирати рибу з великого морського невода „ставника“); *с' н' а́ д' і т и* (покриватися пліснявою — снаддю, пліснявіти); *б а б а́ й і т и* (грести спеціальним веслом-бабайкою).

Досить поширений і продуктивний суфікс *-увити* на означення протяжності дії, зв'язаної з фахом, станом чи заняттям людини. За аналогією до дієслів „учителювати“, „товаришувати“, „секретарювати“ та ін. утворюються ще дієслова: *а к у ш у р к у в а́ т и* (працювати акушеркою); *н а н а ш у л у в а́ т и* (бути весільним батьком — нанашулом або весільною матір'ю — нанашкою); крім цього, з допомогою цього суфікса від іменників — назв неживих предметів творяться дієслова на означення дії та стану будь-якого предмета: *б л а к у в а́ т и* (просмолювати рибальські снасті спеціальною смолою — блаком); *л' у х у в а́ т и* (те ж саме, що і *с а л а м у р и т и*); *г а л а ж у в а́ т и* (обробляти ґрунт галажією); *г р а с у в а́ т и* (обробляти ґрунт грасою); *д а р м о й у в а́ т и* (віяти спеціальним решетом-дармоєм); *д р а п а к у в а́ т и* (обробляти ґрунт, волочити драпаком); *д р а п у в а́ т и* (обробляти ґрунт спеціальним приладом для загладжування ріллі — драпою); *л' а м у в а́ т и* (с' а) (тягнути невід лямками); *с' і р к у в а́ т и* (дезинфікувати бочки під вино сіркою); *ц' і п у в а́ т и* (молотити ціпом); *ш п а л' і р у в а́ т и* (обклеювати стіни шпалерою). З допомогою цього суфікса від прислівника „горця“, що вживається у фразеологічному сполученні „горця пускати лодку“ (направляти човен проти вітру, щоб він став), утворюється дієслово *г о р ц у в а́ т и*, яке рівнозначне названій фраземі „горця пускати лодку“. Наголос в дієсловах з цим суфіксом (відіменникових) завжди на суфіксальному *а*.

Префіксально-суфіксальне словотворення

На означення закінченої дії тут поширений префікс *ви-*: *ви́грасувати*, *ви́прашувати* (висапати), *ви́шпал'ірувати*, *ви́шполити* (вичерпати спеціальним совком-шполлом, або шполликом, воду з човна). Наголос в дієсловах з цим значенням завжди на префіксі.

На означення завершеності або початку дії — префікс *за-*: *заг'л'а́гати* (заправити молоко г'л'агом для того, щоб воно звурджувалось, коли роблять бринзу); *зас'іркува́ти* (продезинфікувати бочки сіркою); *замас'ло́кати́с'а* (забруднитися); *зал'амува́ти́с'а* (одіти лями, щоб тягнути невід).

На означення завершеності дії — префікс *з-(с-)*: *зда́ра́чити*, *зда́рапакува́ти*; також на означення недоконаної дії: *сча́лувати* (сточувати що-небудь).

На означення повноти дії — префікс *об-*: *обграсува́ти*, *обс'іркува́ти*, *обб'іле́тити* (роздати проїзні квитки пасажирам на автобусі чи грузовому таксі).

Префікс *по-* творить чимало перехідних дієслів доконаного виду на означення закінчення дії: *пограсува́ти*, *подара́чити*, *подрапакува́ти*, *посамоду́рити*, *потара́нити*, *посаламу́рити*, *пол'ухува́ти* та ін.

Префікс *про-* — на означення протяжності дії: *програсува́ти* (просапати).

Префікс *роз-* — на означення результативності дії: *роздну́ти* (вибити чи відкрити верхнє дно діжки), *розгалажува́ти* (провести борозни галажійкою при обробленні виноградника та ін.)

В говорах зустрічається двопрефіксальне дієслово *зана́мул'увати* (*зана́мул'увати́с'а*), яке значенням дорівнює однопрефіксальному „замулювати“ або „намулювати“. Очевидно, два різних, але близьких по значенню префікси вживаються ніби для підсилення: „Турунчук то́же зана́мул'уйі́ц'а / уже м'ел'чий ста́є //“ (Незавертайлівка). Сюди ж слід віднести приклад, коли замість двопрефіксальної дієслівної форми вживається форма з трьома префіксами: „у́с'і да́ун'і оз'о́ра по́пера́заму́лува́ло“ (Глинне).

ПРИСЛІВНИК

У придністровських говірках взагалі не практикуються загально-вживані в українській літературній мові прислівники часу *влітку*, *взимку*, *вранці*; замість них тут послідовно використовуються адвербіалізовані форми орудного відмінка однини: *л'і́том*, *зимо́йу*, *ра́нком*.

Прислівники тут, тепер, там, потім, осьде, так тут часто можуть приймати суфікс *-ички*: *ту́тички*, *тепе́рички*, *та́мички*, *та́кички*, *о́с'дечки*, *пото́мички*: „А х'іба́ ви да́уно́ уже́ ту́тички? //“; „ра́нче́ сорочкі́ па́рили і зо́лили то́же та́кички //“; „ту́т те́пе́рички неві́стка ма́є верх над све́крухо́йу і не бойі́ц'а йі́й //“; „те́пе́рички́ у́ нас бу́у́ з'ат' му́лду-

ван //“ (Біляївка); „і тоді отож та кички прислалі насел'єн'їє це Турбай / а то прихожани / а то полшчани //“ (Яськи); „от коза капуста і воук // і д'їдов'ї нада приправити їх чириз р'їчку по одному // капусту тамички в'їдправити / потомички уз'ати воука / потом козу / і переправити їх / щоб один одного нипойіу / ну й типерички перепраулайте / щоб коза капусту ни зїла / а воук козі щоб ни зїіу //“ (Миколаївка). Паралельно з суфіксом *-ички* може інколи вживатися як синонімічний суфікс *-ичка*: „в'ін чолов'їк типеричка такий / йак сказау / то буде дощ //“; „в'ін теперичка з тойу не живе і з ц'ойу не живе //“; „кляква / тамичка прадут' д'їучата //“ (Незавертайлівка). Наголос у таких суфіксальних прислівникових формах залишається без зміни.

Такі прислівникові форми з суфіксами *-ичк-*, *-ечк-* відомі і в інших говорах української мови: нам доводилося досить часто, наприклад, чути їх в говорах північних районів Одеської області; Й. В. Бессараба¹ відмічає використання їх на Херсонщині. М. Чернишевський вказує на вживання аналогічного суфікса (*-очка* — т у т о ч к а) в російській розмовній мові і кваліфікує його як суфікс здібності². Знані такі форми (з відповідним фонетичним оформленням) і в білоруській мові: а т у т о ц ь к и³, т а м о ц ь к а або т а м о ц ь к и⁴, т у т о ц ь к а⁵. Поруч з старішими адвербіалізованими формами орудного відмінка в'єрхи, пішки, навіть м'оучки, в говорах досить часто зустрічаються і пізніші: в е р х о м, п' і ш к о м, м о у ч к о м; наголос при цьому переноситься на суфікс *-ом*.

Як адвербіалізовані форми орудного відмінка в Нижньому Подністров'ї зустрічаються прислівники перескоком і попасом (п о п а с к и): „оце с'уді то так перескоком живут' то молдавани / то р'ускі //“ (Яськи); „вони попасом череду женут' так аж до села //“ (Яськи). Засвідчується старіша адвербіалізована форма орудного відмінка — пригінки: „н'ємци отступали та за сил'ом пригінки пригінки і так і пішли //“ (Миколаївка).

* * *

*

Підсумовуючи все сказане про особливості словотвору говірок Нижнього Подністров'я, слід відзначити, що тут використовуються (в тому числі і при творенні нових слів — діалектизмів) головним

¹ Й. В. Бессараба, Материалы для этнографии Херсонской губернии, Сборник отд. рус. яз. и слов., т. ХСІХ, вып. 4, стор. 560.

² Н. Г. Чернышевский, О словопроизводстве в русском языке, Полное собрание сочинений в 15 томах, т. II, М., 1949, стор. 815. Див. також В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, 1903—1909: т у т о ч к а (т. IV, стор. 876), т а м о ч к а (т. IV, стор. 721).

³ И. И. Носович, Словарь белорусского наречия, СПб, 1870, стор. 9.

⁴ Там же, стор. 632.

⁵ Там же, стор. 645.

чином давні загальнослов'янські суфікси та префікси, засвідчені уже в найдавніших пам'ятках слов'янського письменства: суфікси *-ец* (ст.-слов. *-ьць*), *-ник* (ст.-сл. *-никъ*), *-ик* (ст.-сл. *-икъ*), *-иц-* (ст.-сл. *-иц-*), *-ок* (ст.-сл. *-ѡкъ*), *-ин-* (ст.-сл. *-ин-*) та ін. Префікси *ви-*, *на-*, *по-*, *за-*, *з-* та ін. Отже, словотвір в цих говірках відбувається „за тими моделями, за тими словотворними типами, які вже встановились у мові“¹. Перед нами один із досить наочних проявів дії внутрішніх законів розвитку мови.

---

¹ В. В. Виноградов, Вопросы современного русского словообразования в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Русский язык в школе, 1951, № 2, стор. 2.

Д. С. ТЕЛЕНТЮК

ПЕРЕХІДНІ ГОВІРКИ ЛУНИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ, ПІНСЬКОЇ ОБЛ., БІЛОРУСЬКОЇ РСР

Лунинецький район, Пінської обл., Білоруської РСР, знаходиться на стику українських і білоруських говорів, де є перехідні говірки, що мають риси і білоруської і української мов.

Лунинецькі говірки досліджувались нами протягом 1947—1949 рр.; проведено суцільне обстеження майже всіх населених пунктів (21 село).

При дослідженні ставилося завдання: дати найповніший опис говірок району і на основі особливостей, головним чином фонетичних, встановити ґрупування говірок, описати їх лексику; дати зразки живої діалогічної мови та поетичної народної мови (записи фольклору) для ілюстрації говірок; скласти лінгвістичні карти, на яких відбити поширення важливіших мовних явищ у межах району. Нарешті, найважливішим завданням роботи було — показати, які зміни проходять у говірках у зв'язку з тією величезною перебудовою, яка відбувається тепер у поліському селі колишньої Західної Білорусії.

Лунинецький район міститься на території колишнього Пінського повіту, Мінської губернії. Центром району є містечко Лунинець, розташоване на залізниці Брест—Гомель біля пересічення її залізницею, що йде із Вільнюса через Барановичі — Лунинець на Сарни і Ровно. Лунинецький район тягнеться з півночі на південь і відокремлений на півдні ріками Прип'яттю і Бобриком (лівою притокою Прип'яті) від Давид-Городоцького, Столінського і Пінського районів області; на заході і північному заході Лунинецький район межує з Логишинським і Ганцевичьким районами Пінської області, на північному сході — з Бобруйською областю, а на сході, біля самої Прип'яті, — з Ленінським районом Пінської області.

Як і вся Пінська область, Лунинецький район лежить у межах поліської низини і являє собою болотно-піщану низину з лісами, важкопрохідними великими масивами боліт, піщаними пасмами і горбами, на яких зрідка розташовані селища.

Полісся характеризувалося незмінністю примітивної техніки сільського господарства протягом сотень років. Дрімучі ліси і болота

Полісся робили цей край малодоступним, чим і пояснюється відсталість господарства місцевого населення.

З часу татарської навали Полісся перебувало більше 500 років спочатку в складі Литовської держави, а потім — Польщі. Тільки в кінці XVIII ст. Полісся возз'єдналося з Росією.

Найбільшою подією в історії білорусів була Велика Жовтнева соціалістична революція, що поклала край капіталізові і відкрила для білоруського народу нову епоху, епоху соціалізму. Але для селян Лунинецького району, як і для всіх селян Західної Білорусії, нова соціалістична епоха настала тільки в 1939 р. — з часу визволення її героїчною Радянською Армією.

Ця епоха внесла величезні зміни в говори населення західних областей Білорусії, особливо в галузі лексики. У лексику говорів ввійшли сотні нових слів, що відбивають соціалістичну епоху.

До радянської влади білоруські селяни, що перебували під владою панської Польщі, пригноблювалися польським урядом. Польський уряд проводив по відношенню до білоруського народу політику нещадного національного і класового гноблення, політику насильственої асиміляції. Результатом такої політики був занепад господарства, зубожіння населення Західної Білорусії. До приходу радянської влади в 1939 р. Західне Полісся, до якого належить Лунинецький район, було дуже відсталим, мало заселеним, і особливо зубожіло за 20 років польської окупації.

З приходом радянської влади на Поліссі настала нова епоха — період відбудови і соціалістичної реконструкції народного господарства. Закінчилась віковична відсталість поліського білоруса з його примітивним господарством, рабською залежністю від природи, патріархальним побутом, темнотою і неписьменністю, — настала епоха соціалізму, що розкріпачила його від всіх кайданів і примар минулого.

Лунинецькі говірки є типовими перехідними говірками. Знаходячись на стику говорів білоруської і української мови, ці говірки мають риси українські і білоруські; кількість білоруських рис у них збільшується в напрямі з півдня на північ і з заходу на схід.

На основі різних фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей лунинецькі говірки можна розподілити на такі три групи: 1) білоруські акаючі говірки трьох північних сільрад (Великі Чучевичі, Гаврильчиці, Луги); 2) українська говірка південно-західної Лубчанської сільради і 3) перехідні говірки інших сільрад і районів. Перехідні говірки за їх фонетичними, морфологічними і лексичними ознаками треба віднести до українських говірок, які підпали впливам білоруських говорів.

Перша група — акаючі білоруські говірки — щодо ненаголошених голосних характеризується сильним аканням, тобто вимовою всякого ненаголошеного *о* як *а* у всіх позиціях: *нага́*, *галава́*, *малако́*, *гора́д*, і помірним яканням: *с'ало́*, *з'амл'а́*, *на́с'і*, *б'ра́й*, *з'арнаві́*, *во́з'ара*, *во́с'ан'* або *з'ьрнаві́*, *во́з'ьра*, *во́с'ьн'*.

Щодо наголошених голосних вся група характеризується від-

сутністю дифтонгів: на місці наголошеного давнього ʒ вимовляється монофтонг *e* з попереднім м'яким приголосним (*xл'еб*, *л'ес*), на місці закритого наголошеного *o* монофтонг *o*: *кон'*, *вол*.

У галузі консонантизму треба відмітити: постійну тверду вимову звука *p* (навіть перед *e* з ʒ); тверду вимову *ж*, *ш*, *ч*; відсутність оглушення дзвінких приголосних *б*, *д*, *з*, *ж* у кінці і в середині слів перед глухими приголосними; постійну вимову нескладового *у* перед приголосними і в кінці слів (*п्रा́уда*, *синоу*), в тому числі і на місці суфікса *-л* у дієслівних формах минулого часу (*гаваріу*); ствердіння губних в кінці слів, але збереження їх м'якості в середині й на початку слова перед *j* і голосними переднього ряду *e*, *i*; м'яку вимову приголосних перед голосними переднього ряду (крім завжди твердих *ж*, *ш*, *ч*, *p*); наявність „дзекання“ і „цекання“, тобто вимова м'яких *д*, *т* як м'яких африкат *дз'*, *ц'*.

Нарешті, треба відмітити подвоєння приголосних (крім губних і *p*) на місці сполучення приголосного з йотом (*Іл'л'а*, *но́ччу*). Це подвоєння очевидне у Великих Чучевичах і Гаврильчицях; у Лугах його немає (*Іл'й'а*, *но́чйу*). Сільрада Луги виділяється з першої групи ще й тим, що на місці ненаголошеного і наголошеного *и* з попереднім губним приголосним вимовляється *у* під впливом цього попереднього губного: *вун'ім'ац'*, *кобула*, *муш* (виймати, жобила, миша).

З морфологічних особливостей першої групи говірок треба відмітити:

1) Закінчення *-и*, *-т* для наз. відм. множини іменників чол. роду (*дам'и*, *рукав'и*, *ко́н'і*); у місц. відм. множини паралельні закінчення *-ах* і *-ох* (на *воз'ах* і на *воз'ох*); у середн. роді в наз. відм. множ. закінчення *-и* для слів з твердою основою (*с'о́ли*, *во́кни*). Іменники жін. роду в місц. відм. однини з твердою основою мають закінчення *-е* під наголосом (на *вадз'е́*, на *с'астр'е́*), у ненаголошеній позиції — *-и* (на *лаўц'и*). Іменники з м'якою основою мають закінчення *-і* (на *з'амл'і*). Іменники з основою на задньоязичний зберегли пом'якшення його на передньоязичний звук перед голосним, що походить із ʒ: на *б'е́раз'е*, *у́каж'ус'і*, на *дар'о́з'і*.

2) У прикметниках чол. роду в наз. відм. відсутній кінцевий нескладовий *й*: *малад'і*. У наз. і знах. відм. жін. роду однини вживається повна і стягнена форма: *малад'а́йя* і *малад'а́*, *малад'у́йу* і *малад'у́*. В орудн. і місцев. відм. однини для прикметників чол. роду одно закінчення *-им*: з *малад'ім* або у *малад'ім*.

3) Род.—знах. відм. однини особових і зворотних займенників має закінчення *-е*: *м'ан'е́*, *ц'аб'е́*, *с'аб'е́*. Займенник 3-ї особи має протетичний *й* в наз. відм.: *йон*, *йана́*, *йано́*, *йані́*.

4) 3-я особа одн. дієслів I дієвідміни завжди без кінцевого суфікса: *н'ас'е́*, *б'ар'е́*; дієслова II дієвідміни з суфіксальним *-ц'*: *ко́сиц'*. 1-а особа множини має паралельні форми: *н'ас'е́м*

і н'ас'ом. У всій групі поширений майбутній час типу ра-б'іц'му. Зворотні форми дієслів завжди вживаються з часткою -са (радз'іўса). З дієприкметників вживаються тільки пасивні форми минулого часу: дрóви пакóлани.

Таким чином, перша група лунинецьких говірок за своїми фонетичними і морфологічними особливостями дуже близька до сучасної літературної білоруської мови, але все ж таки має ряд небілоруських рис, напр., у фонетиці: відсутність приглушення дзвінких приголосних у кінці слів і в середині слів перед глухими приголосними (марóз, хл'еб); наявність *й* після губних перед *а* (п*й*ац', плéм*й*а); у морфології: наявність минулого часу бу*ў*, бу*ла*, бу*лі* і форм майбутнього часу типу ра-б'іц'му, ра-б'іц'м'еш і деякі інші.

Друга група лунинецьких говірок — українська говірка с. Лобча.

Ця група має такі фонетичні риси: ненаголошені голосні тут вимовляються виразно в переднаголошених і післянаголошених складах: голова, молоді, село; на місці старого *ѣ* під наголосом вимовляється монофтонг *і* (хл'іб, л'іс); на місці закритого наголошеного *о* вимовляється монофтонг *у*¹ (кун', ву*л*); на місці закритого *е* (не із *ѣ*) вимовляється монофтонг *і* (п'іч). Але вимовляють: сон, воу*к*, ден', смерт' (тут *о*, *е* із *ѣ*, *ѵ*). У повноголосних сполученнях: морóз, стóрож, бéрог.

У галузі консонантизму слід відмітити: тверду вимову приголосних перед голосними *е*, *и* (нес*й*, ход*й*, пол*е*); але всі приголосні вимовляються м'яко перед голосним *і*, що походить із давнього *ѣ* (б'іда, с'іно); дзвінку вимову приголосних *б*, *д*, *з*, *ж* у кінці і в середині слів перед глухими; постійну вимову нескладового *ў* перед приголосними і в кінці слова (пр*аў*да, зн*аў*); тверду вимову *ж*, *ш*, *ч* і губних приголосних; повну відсутність дзекання і цекання (д'іло, хот'іў); подвоєння приголосних (крім губних і *р*) на місці сполучення приголосного з йотом (*ј*): Іл'л'а, нóчч*у*.

З морфологічних особливостей другої групи говірок треба відмітити: збереження в фольклорній мові форми дав. відм. однини іменників чол. роду на -ови (одд*аў* мужик*ови*); в місц. відм. однини іменників чол. роду закінчення -і, -и (у л'іс*и*, на стол'і, на кон'і); збереження кличної форми (чолов'іч*е*, сінк*у*); у наз. відм. множ. закінчення -і, -и: дохтор*й*, ковал'і; у дав. і місц. відм. два паралельних закінчення: -ам і -ом (двор*ам* і двор*ом*), -ах, -ох (на воз*ах* і на воз*ох*). У дав. і місц. відм. одн. іменників жін. роду тільки закінчення -и, -і: у дол*іни*, на кл*ўні*, у корчм'і. Задньо-язичні, що закінчують основу перед голосним, який виник з *ѣ*, замінюються свистячими: у ку*лац'і*, на вёрс'і, на бёрес'і.

¹ Голосний *у* на місці закритого наголошеного *о* — результат стягнення дифтонга *уо* в монофтонг *у*.

Щодо прикметників, то треба відмітити вживання стягнених форм прикметників жің. роду в наз. і знах. відм. одн.: *молодá д'їука, молодó д'їуку*. У займенників — форми род.—знах. відм. *менé, тебé*. Із дієслівних форм відмічу наявність паралельних форм 1-ї особи множ. *бáчим і бáчимо, несém і несéмо*; вживання форм майбутнього часу типу *робитиму*, вживання зворотних форм з твердою часткою *-са* (*надумаўса*), форм минулого часу від бути з кореневим *у*: *буў, булá, було, булї*.

Нарешті, третя група лунинецьких говірок — перехідні говірки — охоплюють решту сільрад Лунинецького району. Це перехідна група від білоруських акаючих говірок першої групи до української лобчанської говірки.

Від першої акаючої групи трьох північних сільрад ці перехідні говірки відрізняються не тільки аканням, але й твердою вимовою губних приголосних перед *e* та еканням. Від другої групи (Лобчанської говірки) третя група різниться м'якою вимовою зубних приголосних перед голосними переднього ряду (*н'ес'і, пól'е, л'іпа*), дзеканням і цеканням. Вся третя група об'єднується аканням, еканням, дзеканням і цеканням, м'якою вимовою зубних приголосних (крім шиплячих і *p*) перед голосними переднього ряду, твердою вимовою губних приголосних перед *e* (*берї* або *барї*), наявністю дифтонгів *іе* або *юо* на місці закритого наголошеного *о*, наявністю дифтонга *іе* на місці давнього *ѣ* (*кюон'*, *хл'іеб*).

За характером вимови закритого *о*, а також голосного звуку на місці давнього *ѣ* третю групу говірок можна поділити на три підгрупи:

1) Перша підгрупа включає чотири сільради: Луниң, Вулька I, Дятловичі і Бостинь. Тут на місці закритого *о* вимовляють дифтонг *іе*, причому в Луниңі і у Вульці I перша частина дифтонга переважає силою і кількістю так, що чується майже *и* (*кїен'*, *віел*), у Дятловичах і Бостині сильніше вимовляється друга частина дифтонга, так що чується майже *е* (*киен'*, *віел*).

У Луниңі і Вульці I на місці давнього *ѣ* вимовляється монофтонг *і* (*хл'іб, л'іс*), у Дятловичах і Бостині тут вимовляють дифтонг *іе* (*хл'іеб, л'іес*).

2) Друга підгрупа включає вісім сільрад: Красна Воля, Вулька II, Бродниця, Дворець, Дребськ, Любачин, Лахва, Кожан-Городок. Тут на місці закритого *о* вимовляється дифтонг *юо* (*кюон'*, *вуол*), на місці давнього *ѣ* — дифтонг *іе* (*хл'іеб, л'іес*).

3) Третя підгрупа включає три сільради: Гоцьк, Велюта, Язвинки. Тут нема дифтонгів: на місці закритого *о* вимовляється чистий голосний *о* (*кон', вол*), на місці старого *ѣ* вимовляється

чистий голосний *e* з попереднім м'яким приголосним (*хл'еб*, *л'ес*).

У галузі консонантизму для всієї третьої групи треба відмітити відсутність приглушення дзвінких *б*, *д*, *з*, *ж* у кінці і в середині слів перед глухими приголосними, твердо вимову *р*, шиплячих *ж*, *ш*, *ч*. Вся третя група вимовляє нескладове *й* перед приголосними і в кінці слів (*праўда* і *браў*), а також на місці суфікса *л* минулого часу (*браў*) і в словах типу *воўк*. Приголосні перед голосними переднього ряду *e*, *i* вимовляються м'яко (за винятком завжди твердого *р* і шиплячих); у всій групі (крім Гоцька) губні вимовляються твердо перед *e* (*хлòпец*); м'які *д* і *т* вимовляються з дзеканням і цеканням (крім Лунина, де м'які *д* і *т* звучать без дзекання і цекання). У трьох сільрадах (Гоцьку, Красній Волі, Любачині) голосний *и* під лабіалізуючим впливом попереднього губного перетворюється в *у* (*кобула*, *муш*). З морфологічних особливостей треба відмітити такє. У місц. відм. закінчення *-i* при відсутності наголосу (на *морòз'і*) і дифтонг *-ie* при наявності наголосу в кінці (на *стол'ie*). У дав. і місц. відм. паралельні закінчення: *-ам*, *-ом* (*воза́м*, *возòм*), *-ах*, *-ох* (на *воза́х*, на *возòх*). У дав. і місц. відм. іменників жің. роду закінчення *-i*, *-и*, *-ie*; на *спі́н'і*, на *ла́уци*, на *тра́в'ie*. У дієвідміні дієслова вживаються паралельні форми на *-м*, *-мо* (*рòб'ім*, *рòб'імо*); майб. час на *-му* (*ходз'і́ц'іму*), наказ. спос. на *-іем* (*ходз'і́ем*).

Синтаксичні явища майже однакові у всіх трьох групах лунинецьких говірок. Синтаксис лунинецьких говірок відзначається багатством конструкцій. Різноманітні конструкції, що спостерігаються в літературних мовах російській, українській і білоруській, є в тих або інших лунинецьких говірках.

Наведемо деякі синтаксичні особливості лунинецьких говірок.

1. У фольклорі зустрічаються речення з підметом, що виражається іменником у кличн. формі: „Розиграўса рóй у по чістому пól'у“ (Бостинь). У ролі підмета може виступать стара форма назив. відм. двоїни: „До Дворца́ дзв'е версц'é“ (Дребськ).

2. Простий присудок може виражатись майбутнім складним типу *хвал'і́ц'іму* по всьому району. У простому присудку можуть бути рештки давноминулого часу: „Ус'е з йаго бувáла пам'і́рал'і с см'èху“ (Луґи); „Буў уже за браўса на страй́ну“ (Лобча).

У складному іменному присудку іменна частина виражається іменником у знах. відм. з прийменником за: „Ход'і до мен'е і буд'еш за мого́ господара́“ (Луґин).

Якщо підмет є іменник збірний, то присудок може стояти і в однині, і в множині, узгоджуючись за змістом: „Нарòд о́кружйў карéту і дз'і́ўл'а́цца“ (Любачин).

3. З особливостей керування відмітимо:

1) Знах. відм. іменників, що означають неживі предмети, після перехідних дієслів має форму родов. відмінка у всіх трьох групах говірок: „Мац'і уз'алá та парá“ (Великі Чучевичі); „Розз'авиу р б та і хрпé“ (Лобча); „Зроб'іу соб'іе вел'ікого дó м á“ (Кожан-Городок).

2) Знах. відм. іменників, що означають тварин, має форму назив. відмінка множини: „Пас карóви у аднагó пáна“ (Великі Чучевичі); „Одін мужик згубиу воли“ (Лобча); „Ідз'і мойіх кóн'і полов'і“ (Кожан-Городок).

4. Нормою є вираження узгодженого означення присвійним прикметником: „І Косц'укóва жўнка поїхала“ (Лобча).

5. У всіх групах говірок дуже поширені безособові речення, присудок яких виражається безособовими дієсловами, або особовими дієсловами в безособовому значенні, або предикативними прислівниками трéба, н'ел'гá в сполученні з інфінітивом і з зв'язкою, що опускається в теперішньому часі: „Уже й пове чор'іело“ (Ляхва); „Рук'і, нóg'і лóм'іц', у голов'іе круц'іц' і холодом тра с'é“ (Бостинь); „Н'ел'гá жиц' кóждаму па саб'é“ (Великі Чучевичі).

6. У всіх трьох групах говірок звертання майже завжди виражається іменником у кличній формі: „Ідз'і, дз'áдз'жу, прса ўк'ідай“ (Гаврильчиці); „Н'емá чо́го злова́цца, Іва́н'е“ (Дребськ).

7. У ролі вставних слів часто вживаються скорочені форми дієслів: мо, бач замість мóже, бáчиш.

8. У реченнях з однорідними членами є різниця в сполучниках: у першій групі говорів сполучники ди, ди й (пагуб'іу ди шукаў), у другій і третій групі сполучники де, дей (верну́лас дей зноў л'агла).

9. У складному реченні вживаються різноманітні сполучники підрядності і сполучні слова: де, шчо, шчо́б, йак'і, йак, дз'е, аж, кол'і, геби, би (йак), бо (тому що), раз (коли), аби, ал'би і деякі інші.

Рідко зустрічаються в цих говірках складні речення, що складаються із головного і кількох підрядних. У говірках нема дієприкметникових зворотів, але дієприслівникові звороти часто зустрічаються в фольклорі: „Йон, не дўмаючи доўга, з галавóйу йайе ў ваду ўсадз'іу“ (Лу́ги); „Стойау і нарэшти пошоў, спу ст'іўши голову“ (Лобча); „А скрипáч ге́ти, приц'і́снуўши смўка к скрі́пці, гра́йе“ (Гоцьк).

Короткий огляд синтаксичних особливостей лунинецьких говірок переконує нас у тому, що не може бути і мови про примітивність синтаксису цих народних говорів. Навпаки, тут очевидне багатство складних і різноманітних (зокрема складнопідрядних) конструкцій.

У лексиці лунинецьких говірок основний словниковий фонд складають слова спільні з білоруською і російською мовами, серед них — деяка кількість слів дуже давніх, напр.: цвил'іти — дражнити (в „Слові о полку Ігореві“: рано еста начала Половецкую землю мечи ц в ъ л и т и); андо́в'е — одного разу; бо́нда —

корова, яка йде на придане нареченій; в'іеко—віко (покришка діжки); в'іреї, синонім поурей—місце, куди птахи відлітають на зиму; гав'адо — велика рогата худоба; гун'ка — старий, порваний одяг, що надівається під час дощу; кал'йтка—мішечок; коп'ець—могила, насип.

Польська мова зробила незначний вплив на лексику місцевих говірок, і тепер польські слова (наприклад, к'едис', заст'емпец та ін.) перейшли в пасивний словник.

Лексика лунинецьких говірок зберегла свою давню основу, але в цю стару систему, що відбиває побут поліського селянина, після 1939 р. — з часу приходу радянської влади в Західну Білорусію, ввійшла велика кількість слів, що відбивають корінний перелом, початок нової соціалістичної епохи для Полісся. Нова епоха соціалізму, що розкріпачила селянина, ліквідувала вікову відсталість примітивного сільського господарства і знищила вікову темноту і неграмотність сільського трудівника, знаходить найширше відбиття в говірках. Говірки інтенсивно вибирають нові для них радянські слова.

Наведемо приклади радянських неологізмів, що з'явилися в лунинецьких говірках після 1939 р., які означають нові поняття — воєнні, адміністративні, технічні та ін. Так, наприклад: арм'ія (раніше в'ойско), арц'ел', ародром, база, базар (раніше ринок), байан, байец, болшов'ік, б'еспарт'ійни, востанов'ул'ен'е, воскр'ес'нік, гараж, годоушч'іна, граждан'ін, дз'епутат, дз'есант, зарплата, зайаул'ен'е (раніш прош'ен'е), кандз'ідат, к'іно, командз'ірбука, комсомол, ком'іт'ет, конст'ітуційа, контрол'ор, комун'іст, л'оччик, л'іквідз'іроват', маркс'ізм, лен'ін'ізм, м'іл'іційа, обком, обласц', отл'ічн'ік, парашут, парол', парт'ія, патр'іот, п'іон'єр, предс'ідац'ел', през'ід'іум, пр'ем'ія, привол'но, призійун'ік, представ'іц'ел', рауноправ'іє, р'еб'ата, резултат, сводка, с'ел'по, с'ел'сов'ет, с'ем'іл'етка, соухоз, соціал'ізм, соціал'іст, спраўка, стаж, стаханов'ец, трибуна, ударн'ік та багато ін.

Нові слова входять у говірки з літературної білоруської і російської мов. На цих мовах викладають у школі; великий вплив цих мов відбувається через радіо, книги, газети, усні доповіді й виступи.

В. Ю. ПАСТУШИН

ПРО ДЕЯКІ НАЗВИ НАФТОВОГО ПРОМИСЛУ В БОРИСЛАВСЬКІЙ ГОВІРЦІ

Борислав розташовується над гірською Тисьменницею, на віддалі близько 10 км на південний захід від обласного центра Дрогобича. Перші історичні відомості про нафтове виробництво в Бориславі знаходимо під 1815 р.¹ Бориславське нафтове виробництво зароджується на початку XIX ст.

Відомим став Борислав у другій половині XIX ст. завдяки нафті і земному воску (озокериту), що мають велике значення в народному господарстві. До земних багатств належить і бориславський газ.

У Бориславі працювали переважно українці, поляки і євреї з різних місцевостей. Кожний робітник, що приходив на роботу в Борислав, говорив спочатку говіркою своєї місцевості, але спільна робота, робітниче оточення швидко впливали на зміну його мови.

У короткій статті ми маємо на меті подати свої спостереження над деякими виробничими назвами нафтового промислу, що були поширені в бориславській говірці в кінці XIX і на початку XX ст.

Нафту називали бориславці „ропою“, „кип'ячкою“ або „чорним золотом“, земний віск (озокерит) — „ніндибалом“, земний газ, який душив робітників по ямах, викликав вибухи, пожежі, називали „задухою“, „моробою“, „заморокою“, „сопухом“ та ін.

Ці назви знаходили своє відображення і в народній творчості, наприклад:

„Бодай же ся завалила в Бориславі яма,
З'їла любка заморока, що-м го не пізнала“².

Нафта з'явилась в Бориславі стихійно. Земні гази, згущені в щільних землях, витісняли нафту з такою силою, що вона випливала на поверхню, іноді підносила високими фонтанами і заливала сусідні поля, пасовища, псувала воду в криницях та ін.³ Ця нафта залишалась по долинах і багнах, яких у Бориславі

¹ J. Schindler, Geographische Bemerkungen über die Karpathischen Gebirge in dem Königreiche Galizien, Wien, 1815, стор. 31.

² Із записів Вальо Марії (Борислав, 1946 р.).

³ D. L. Rymar, Galicyjski przemysł naftowy, Kraków, 1915, стор. 11.

чимало, і коли там довше встоювалась, їх поверхня покривалась грубим шаром зеленобуруї, жирної маси.

Бориславські бідняки збирали цю сировину з поверхні багон „квачами“, згортали її з квачів до „коновок“, відер або бочок. Ця робота називалась в бориславській говірці „либанням“, а люди, що цим займались — „либаками“.

Назви „либак“, „либання“, за поясненнями бориславських старих робітників, походять з бойківських говірок, в яких „либати борщ“ означає „сьорбати борщ“, „налибався“, „улибався“ значить „збагатів“ (з деяким відтінком іронії).

„Либаків“ називали також „бочковозами“, „мазарями“, „шмаровозами“ тощо, тому що нафтою змазували („шмарували“) тоді дерев'яні вози, а також при будуванні стовпи та підвалини будинків, щоб зберегти їх від загнивання.

Пізніше з'явилась назва „рішник“, що почала витіснити назву „либак“. В 90-х роках ХІХ ст. у зв'язку з впровадженням машинного виробництва в нафтову промисловість ця назва починає виходити з ужитку.

Історія назви „рішник“ ще коротша. Вона існувала деякий час як синонім поряд з назвою „либак“. Нова літературна назва „нафтовик“, що з'явилася в бориславській говірці з прогресивною машинною технікою¹, витіснила не тільки застарілу назву „либак“, але й пізнішу — „рішник“.

Слід додати, що слово „нафтовик“ означає зараз кожного робітника, що працює в нафтовому виробництві. „Газовиками“ називають робітників, що працюють в газовій промисловості; „озокеритники“, — новіша назва „вибійники“, також „підземники“, — це робітники на восковому виробництві.

У щільному зв'язку з старим бориславським нафтовим виробництвом є також „дучки“ — перші „копані“, або, як говорять бориславці, „риті“, — ями у формі великої макітри, глибиною 4—5 м. Як пояснюють старі бориславські робітники, „дучками“ називали мочарі, зарослі лозиною в Бориславі, а потім цю назву було перенесено на перші неглибокі нафтові ями, які почали копати на цих мочарах. Пізніше почали копати глибокі ями — „нафтові криниці“.

Перші нафтові криниці, глибиною 30—40 м, не мали ніякого цямриння. Бориславці називали такі нафтові криниці „копанками“, „закопами“, „боднями“.

„Копанки“ часто обвалювались і засипали робітників, які в них працювали. Нещасних випадків було тоді дуже багато². Це посилювало класову боротьбу між бориславськими робітниками і капіталістами. Під натиском робітників капіталісти почали укріплювати стіни криниць хворостяною огорожею, тоді й виникли перші „коши-

¹ I. Siemiradzki, *Plody kopalne Polski*, Lwów, 1923, стор. 215.

² І. Франко, *Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу*, Світ, Річник II, 1882, ч. 15, стор. 296; пор. *Naprzód*, *Rocznik VIII*, № 223, стор. 2.

кові криниці“, або „кішниці“. Вони були глибші, ніж „копанки“, „закопи“, „бодні“, але також довго не існували, бо хворостяна огорожа стін швидко загнивала або засихала, а стіни криниць обвалювалися ще частіше, ніж „копанки“, і засипали робітників.

Жертви нещасних випадків в таких „кішницях“ щораз збільшувалися, і внаслідок вимог робітників хворостяну огорожу „кішниць“ було замінено більш тривким брусом-дубовим цямринням. Але чим глибші були криниці, тим вони були небезпечніші для життя робітників, бо їх заливала підземна вода, душила воскова „матка“¹ або підземний газ.

З поступовим збільшенням глибини нафтових криниць зміцнілись також знаряддя праці: „либаки“, — як ми вже знаємо, — зчерпували сировину нафти „квачами“, зливаючи її в „коновки“, „бочки“, які перевозились звичайними підгірськими „тарадайками“².

„Дучки“ копали звичайними „рискалями“, викопану землю викидали „шувлями“ або виносили „кіблями“³.

Інакше було в криницях: робітники спускалися на дно криниці в „кіблях“ за допомогою коротших або довших „линв“ (канатів), прикріплених до ручного станка, який стояв над криницею. Цей станок робітники називали „машиною“ або „верстатом“.

У глибоких нафтових криницях „рискалі“ та „шувлі“ були замінені „кайлами“⁴, які називались в бориславській говірці „дзюбаками“ або „юскарбами“. „Кілофамами“ (великі залізні штаби з загостреними кінцями) розбивали під землею твердий „луп'янець“ — земний віск. Для роботи в підземних воскових штольнях та підземних вузьких хідниках вживались найбільше „восківки“, — невеликі плоскі „дзюбаки“.

Викопану глину витягали з глибоких криниць на поверхню землі також „кіблями“. „Линви“ (канати), на яких підвішувались „кіблі“, використовувались і для сигналізації з дна криниці на поверхню землі. Ці канати часто замінялися: спочатку це були ліщинові вуживки, які звалися „сутугами“, їх замінили конопляні „линви“, а потім сигналізація між робітниками в глибоких криницях і робітниками на поверхні землі відбувалася при допомозі „калатала“, або так званої „лютні“, — дерев'яної або бляшаної труби, якою проходив голос робітника. Пізніше з'явилися дзвінки.

Машина витіснила всі колишні „дучки“, „закопи“, „бодні“, „кішниці“ та ін. Перша машина, вжита для буріння в Бориславі, була з Канади; робітники називали її „канадійкою“. У зв'язку з застосуванням машини з'явилися і такі нові терміни, як „бурильний механізм“, „зубате“ і „трансмійне коло“, „свердловина“,

¹ „Матка“ — полонізм, пор. „matka“, — це раптова поява великої кількості ливкового земного воску, яка виповняла криницю і затоплювала всіх робітників, які працювали в криниці. Див. dr. R. Zuber, Nafta i wosk ziemny w Galicyi, Warszawa, 1883, стор. 31.

² „Тарадайки“ в бориславській говірці — звичайні дерев'яні вози.

³ „Кібель“ — відро, пор. нім.: Kübel.

⁴ Пор. нім.: Keil.

„підойми“, залізні труби, які робітники називали „рурами“, залізні „штанги“¹, „гвинти“, „оператор“², „насоси“³, „вишки“⁴ та ін.

У щільному зв'язку з виробництвом була також бориславська образлива термінологія: капіталісти називали згрідливо робітників, що приїжджали шукати роботи в Бориславі і тинялися по вулицях, „барабами“ або „батярами“. Обідраних робітників називали „малахами“⁵, робітників з воскового виробництва (озокеритників, вибійників) — „кротами“⁶ та ін. А робітники називали капіталістів „гелевачами“⁷, „помпами“, „п'явками“ зрадників робітничого класу, які за гроші капіталістів зривали робітничі мітинги тощо — „кочинірами“⁸.

Всі ці образливі епітети відображають також до певної міри класову боротьбу між бориславськими робітниками і капіталістами.

І. Франко у „Бориславських оповіданнях“, а також і деякі інші західноукраїнські письменники досить широко використали у своїх творах виробничу лексику з бориславської говірки.

* * *

Після возз'єднання західноукраїнських земель з східноукраїнськими в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі, у зв'язку з могутнім розвитком радянської промисловості і техніки Борислав став одним з найбільших індустріальних центрів в західних областях України. З'явилися слова, терміни, що відображають нові умови і методи праці, наприклад, такі, як „бригада“, „виробничий план“, „трудодень“, „п'ятирічка“, „строк“, „ударник“, „стахановець“, „багатоверстатник“, „соцзмагання“, „соціалістична власність“ і багато інших.

У зв'язку із зміною способу і техніки виробництва зникають і старі назви. Так, зникли в Бориславі такі назви, як „либак“, „бараба“, „батар“, „дучка“, „бодня“, „задуха“, „заморока“, „закопи“, „кішниця“, „кочинір“ („жучинір“), „малах“ та ін.

Усі наведені вище факти змін виробничої лексики бориславської говірки підтверджують слова Й. В. Сталіна про те, що „безперервний ріст промисловості і сільського господарства, торгівлі і транспорту, техніки й науки вимагає від мови поповнення її словника новими словами і виразами, потрібними для їх роботи“⁹.

¹ Пор. нім.: „Stange“ — дрючок, жердка.

² „Оператор“ — технічний керівник машини, в бориславській говірці його називають ще „вертачем“, пор. польськ.: „wiertacz“, вертіти—свердлити.

³ Насоси називають бориславці „помпами“.

⁴ „Вишки“ — в говірці ще „вежі“.

⁵ „Малах“ в єврейській мові „ангел“; в бориславській говірці, очевидно, за метафоричною аналогією — „босий і голый, як ангел“. У говірці робітників цей термін мав інше значення: „малахами“ вони називали неорганізованих сезонних робітників. „Малахами“ називали також брудних робітників.

⁶ Озокеритників називали „кротами“ тому, що вони риють землю так, як кроти.
⁷ У бориславській говірці „гелевач“ означає людину з великим животом; з таким животом уявляли собі робітники кожного капіталіста.

⁸ „Кочинір“ („жучинір“) в бориславській говірці „люмпенпролетаріат“, пор. Й. В. Сталін, Нафтопромисловці про економічний терор, Твори, т. 2, стор. 115.

⁹ Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав УРСР, К., 1950, стор. 11.

В. М. БРАХНОВ

О. О. ПОТЕБНЯ — ДІАЛЕКТОЛОГ

Олександр Опанасовичу Потєбні належить одне з найвизначніших місць серед славного ряду вітчизняних лінгвістів, що бере свій початок від великого Ломоносова.

Й. В. Сталін у своїй геніальній праці „Марксизм і питання мовознавства“ вказав на те, що М. Я. Марр та його „учні“ ігнорували наукову спадщину: „Послухати М. Я. Марра і особливо його „учнів“, — говорить Й. В. Сталін, — можна подумати, що до М. Я. Марра не було ніякого мовознавства, що мовознавство почалося з появою „нового вчення“ М. Я. Марра“¹.

Мовознавчі праці О. О. Потєбні, які були визначним явищем для свого часу, в багатьох позитивних моментах не втрачають своєї цінності і на сьогодні. Його наукова спадщина належить саме до тієї, яку треба уважно вивчати і критично використовувати.

Близько 80—90 років віддаляють нас від першого виходу в світ праць О. О. Потєбні. Це треба мати на увазі не тільки для того, щоб підкреслити силу його творів, але й для того, щоб належно оцінити і слабкі сторони, особливо, коли йдеться про нього не просто як про лінгвіста, а як про лінгвіста-філософа. Все, що стосується до його ідеалізму, ми повинні відкинути з усією рішучістю. Хоч ідеалізм цей був уже таким, після якого кроку не можна було ступити далі, не залишивши його зовсім, хоч в рамках цього ідеалізму Потєбні вдалося торкнутися всіх найголовніших питань мовознавства і дійти до визнання народу творцем мови, проте ідеалізм цей не міг не стояти на заваді його творчим шуканням, не міг не сковувати визначних здібностей вченого.

В наше завдання не входить висвітлення основних чи вихідних хибних положень філософії мови О. О. Потєбні, ми відмітимо лише, у зв'язку з поставленою темою, деякі недоліки ідеалістичного характеру, зв'язані з розумінням ним мови і народності.

Відомо, що О. О. Потєбня був цілком виразним противником будь-якого насильства однієї народності над іншою. Він рішуче виступав проти визнання одних мов вищими, інших нижчими або

¹ Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав УРСР, К., 1950, стор. 31.

такими, що не здатні до розвитку, а здатні тільки до деградації, — проте обґрунтування цих поглядів у нього виразно ідеалістичне. Для О. О. Потебні першопочатком руху розвитку мови є не об'єктивне матеріальне життя людського суспільства, а сама народність на основі її здібностей психологічного характеру.

Взявши за вихідний момент психологічне, О. О. Потебня не випадково, а цілком закономірно мусив зробити хибний висновок, що „будь-яка народність, хоча б і нижча а рiогi здатна до безко-нечного одностороннього розвитку“¹. Він вважав, що різні мови і різні діалекти існують вічно, що для розвитку загальнонаціональної мови необхідне вічне існування і розвиток діалектів. О. О. Потебня неправильно розумів взаємозв'язки між мовою і діалектами, вважаючи, що тільки в наріччях може виявитися загальнонародність мови, тоді як літературна мова не може бути справді загальнонародною. Неправильне розуміння О. О. Потебнею суті загальнонаціональної мови, визнання ним діалектів як явищ вічних цілком зумовлені хибними вихідними положеннями його ідеалістичної системи в цілому.

О. О. Потебня вважав, що в основі діалектів лежить конкретна неподрібнена мова в минулому, отже, діалект визначався в основному відношенням його до найближчої „прамови“. Як нам здається, для історичної діалектології тільки одного такого визначення не досить. Очевидно, при визначенні діалекту треба враховувати ще й відношення його до існуючої в кожний момент загальнонародної мови. Без урахування першого не можна пояснити походження спільних діалектів, без урахування другого — їх історичного розвитку в різні періоди історії суспільства і процесу зникання їх в загальнонаціональній мові. Діалекти не вічні. З появою національних мов розвиток їх починає припинятися, вони перемелюються і зникають в національній мові; зникаючи, звичайно, все краще своє вони передають на користь останньої.

О. О. Потебня був ідеалістом. Виникає цікаве питання: чому ж йому все ж таки вдалося в дослідженні конкретних мов досягти визначних успіхів. Нам здається, що відповідь на це не буде повна, коли не пригадати того, що в цілому порочна філософська система О. О. Потебні мала якісь елементи діалектики, нехай не матеріалістичного типу, а на зразок гегелівської, з якою, до речі, він був добре обізнаний, нехай не досить виразні, але все ж таки елементи діалектики. В них, в першу чергу, полягає дослідницька сила О. О. Потебні. З ними пов'язане і розуміння О. О. Потебнею ідеї розвитку, хоч і не позбавленого дуже серйозних протиріч, але не замкненого так, як у Гегеля, а безмежного, з переходом нижчих форм у вищі, з урахуванням до певної міри якісних перетворень. Там, де у О. О. Потебні виявляються елементи діалектики, там він сильний, там його твори, коли і не розв'язують з бажаною

¹ А. А. Потебня, Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким (рецензія), Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова, Приложение к XXXVII тому Записок Академии наук, № 4, СПб, 1880, стор. 93.

викінченістю питань, то, у всякому разі, збуджують до них інтерес і наштовхують на нові дослідження.

Питання, які так чи інакше можуть стосуватися до діалектології, розкидані по всіх творах О. О. Потебні, але пряме відношення до діалектології мають, в першу чергу, такі твори: „Два исследования о звуках русского языка: I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий“ (Воронеж, 1866, стор. 1—156; а також окремими випусками в Воронежських „Филологических записках“ за 1864—1865 рр.); „Заметки о малорусском наречии (перепечатано из „Филологических записок“, 1870)“ (Воронеж, 1871, стор. 1—134); „Малорусская народная песня, по списку XVI века. Текст и примечания“ (Окремим відбитком з „Филологических записок“, Воронеж, 1877, стор. 1—53; а також „Филологические записки“ за 1877 р.). До цих творів слід додати ще „Разбор сочинения П. Житецкого: „Очерк звуковой истории малорусского наречия, Киев, 1876 г.“ (СПБ, ноябрь, 1878, стор. 1—76) та рецензію на „Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким“ (Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова, Приложение к XXXVII тому Записок Академии наук, № 4, СПб, 1880).

Початок розробки діалектологічних питань до виходу в світ праць О. О. Потебні зв'язаний з діяльністю М. І. Надєждіна, Ф. І. Буслєва, І. І. Срезневського, В. І. Даля, П. А. Лавровського, О. Х. Востокова, М. О. Максимовича (перед яким спеціально для української діалектології слід пригадати ще ім'я Афанасія Шафонського), І. Вагилевича, Я. Головацького, Ф. Міклошича. Робота в галузі діалектології провадилась не тільки в напрямі призибування особливостей мови окремих діалектів, дослідження тих чи інших діалектних рис в різних писемних пам'ятках, але і в напрямі розв'язання певних проблем. Ставилось питання про класифікацію діалектів, про час виникнення східнослов'янських діалектів. Ішли суперечки навколо поняття — мова чи діалект і т. ін. Розв'язання наболілих питань потрапляло, проте, в зачароване коло: з одного боку, потреба пізнання закономірностей мовного розвитку впиралася в дуже незначний фактичний діалектний матеріал, а з другого — успішність збирання діалектного матеріалу вимагала знань закономірностей розвитку діалектних явищ. М. Максимович, наприклад, у 1839 р. ще не знав залежності переходу в українській мові *o* в *i* від характеру складу, на що звернули увагу тільки І. Вагилевич у 1845 р. та Я. Головацький у 1849 р. Необхідно було розірвати зачароване коло. Збирання діалектного матеріалу починає посилюватись. В 50-х роках І. І. Срезневський видає анкету для масового обстеження народних говорів; Південно-західним відділом Російського географічного товариства організуються експедиції для етнографічного і статистичного дослідження Південно-Західного краю; ведеться збирання матеріалів і окремими особами — аматорами, часто недосвідченими. Поки збирання провадилось і не досягло ще відповідних наслідків, для свого успіху воно вимагало певних узагальнень і не тільки теоретичного характеру, але і прак-

тичного щодо методики самого збирання. Не чекаючи поки буде нагромаджений більш якісний матеріал, О. О. Потебня вирішив зробити узагальнення на основі вже існуючих матеріалів. Цими матеріалами були різні записи фольклорно-етнографічного характеру, сама специфіка яких разом з низьким рівнем техніки запису вимагала особливо критичного їх опрацювання; різні писемні пам'ятки, включаючи сюди і твори І. П. Котляревського, різні граматики, словники і, звичайно, спеціальні дослідження його попередників. Здійснена О. О. Потебнею праця, яка дістала високу оцінку з боку не тільки спеціалістів — його сучасників, але і значно пізніших часів, була достойною відповіддю на запити часу.

Можна говорити, що до праць О. О. Потебні не існувало подібного узагальнення історичного розвитку діалектних явищ, а було лише нагромадження фактів. Особливо плодотворною в цьому відношенні була діяльність В. Даля, та далеко вужчими виявилися спроби дати цим фактам наукове витлумачення.

Спираючись на діалектні особливості фонетичного характеру, О. О. Потебня ділив всі руські говори на дві великі групи, які він називав наріччями — великоруським і малоруським. В свою чергу, великоруське наріччя поділялось ним на північне і південне, а останнє на східне південновеликоруське і білоруське. Як бачимо, білоруська мова не була виділена О. О. Потебнею в окреме наріччя. Пояснюється це в деякій мірі впливом попередніх поглядів, за якими білоруська мова не визнавалась окремим наріччям, але головне тим, що він переоцінив можливості взаємовпливів, „рискуючи, — як він висловлювався сам, — зазнати дорікань“¹.

Коли ж говорити взагалі, то ставлення О. О. Потебні до сторонніх мовних впливів було дуже обережним і його точка зору щодо цих впливів залишається і на сьогодні в основному вірною.

Отже, пояснення білоруських *дж* (з *д*) та подвоєння приголосних перед *ь* (*й*) з наступним голосним впливом українських діалектів було прийняте ним всупереч власним настановам щодо можливостей запозичень.

Непохитно визнаючи, що в основі сучасних східнослов'янських діалектів лежить в далекому минулому одна конкретна нероздільнена мова, подрібнення цієї мови на наріччя О. О. Потебня відносить до часів далеко раніших XII ст. На початку XIII ст. уже існують риси, які поділяють великоруське наріччя на північне і пів-

денне. На основі фонетичних ознак *ж* і *дж* О. О. Потебня схильний вважати, що вже в X—XI ст. був намічений поділ на наріччя великоруське і малоруське. Але, загалом кажучи, питання про те, чи була руська мова в X ст. єдиною, чи ні, О. О. Потебня залишав відкритим. Для розв'язання цього питання на той час ще не було достатніх безпосередніх даних. О. О. Потебня вважав, що зміни у мові відбуваються поступово, у дуже повільному темпі, і до думки І. І. Срезневського, що саме XIII—XIV ст. ст. були для руської

¹ А. А. Потебня, Два исследования о звуках русского языка, Воронеж, 1866, стор. 54.

мови, як і для інших слов'янських, часом рішучого переходу до мови іншої будови, — ставився досить скептично.

В українській мові О. О. Потебнею намічалися, звичайно, на основі того обмеженого матеріалу, який був в його розпорядженні, такі говори: 1) український, що охоплював Лівобережжя (виключаючи північні райони на Чернігівщині), Київську та частину Катеринославської і, можливо, Херсонську губернії; 2) подільський, що охоплював Кам'янець-Подільську губернію, частину Волинської та частину Галичини на схід від Серета; 3) галицький, що охоплював басейн Дністра; 4) карпаторуський, або гірський, по обох схилах Карпат, в Галичині та Угорщині, починаючи від річки Попрада; 5) волинський; 6) північні говори, що смугою проходять по північних районах України і на заході частково заходять на територію Білорусії. Призбираючи відомості з північних говорів, О. О. Потебня намагався і в них намітити певні групування. Майбутній Діалектологічний атлас української мови дозволить, звичайно, більш точно оцінити як приблизно намічене дане групування українських діалектів, так і саму методику їх розподілу.

Прямолінійність визнання прамови закономірно поширюється О. О. Потебнею і на питання про походження українських говорів. Так, на його думку, для української прамови характерним звуком був дифтонгічний звук на місці давнього *o*. Це міг бути диф-

тонг *yo*, хоча О. О. Потебня і не настоював на ньому в протизагаду до можливих інших його форм. На думку О. О. Потебні, дифтонгічні звуки на місці *o*, *e* з'явилися не пізніше кінця XIV ст., але ще раніше, до їх появи, існували кількісні відмінності, що різнили звуки, відповідні до *o*, *e* давніх, від *o*, *e* коротких.

Користуючись порівняльно-історичним методом, О. О. Потебня завжди дуже обережно підходив до оцінки спостережуваних фактів та до загальнень. Його прагнення досягти в кожному разі визначення хронології історичного розвитку того чи іншого діалектного явища, якщо не абсолютної, то відносної, а коли й це неможливо, то хоч однієї хронологічно найбільш давньої межі, до якої простежується певне явище, — є зразком наукового опрацювання мовних фактів, гідним наслідування.

При визначенні давності різних діалектних явищ О. О. Потебня критично спирався: на походження споріднених діалектів від найближчої прамови, на нерозривність мовного процесу, на поширеність певного діалектного явища, на свідчення пам'яток, на мовні закономірності, які передбачають ту, а не іншу послідовність явищ у часі. Так, спираючись на нерозривність мовного процесу, пояснення *я* просто із старого *я* у словах типу *мясо* він називав містицизмом, бо *я* перед приголосними давно змінився на чисте *я*, носове походження якого в народній пам'яті може воскреснути хіба що якимсь чудом.

Поширеність явища О. О. Потебня не завжди вважав за свідчення давності самого явища. Так, загальність заміни *ѣ*, *ь* на *o*, *e*

не є ще доказом того, що ці заміни відбулись до появи руських наріч. О. О. Потебня вступає в полеміку з П. Лавровським щодо давності *i*, яке, на думку останнього, походить з первісного *i*, що давніше санскритського *ē*, литовського *ē*, ст.-слов'янського *ъ*. Визнання цієї думки П. Лавровського веде до визнання існування окремого українського наріччя уже в часи існування індоевропейської прамови. Так само, цілком слушно, О. О. Потебня відкидає думку про те, що українське *y* в словах *бути*, *буду* не з *ы*,

а безпосередньо з санскритського *y* в *бһу*. Полемізуючи з П. Житецьким, він заперечує його основну думку про первинність і глибоку

давність північноукраїнських дифтонгів. Заперечується ним *yі* як спільна слов'яно-литовська форма в словах: лит. *kuipas*, укр.

куинь. О. О. Потебня вперше докладно перелічив випадки, в яких давнє *o* в українській мові переходить в *i*, і дав гіпотетичне пояснення цього процесу в формі *o*, *yo*, *y*, *yі*, *и*, *i*, яке в принципі тримається ще й досі, хоча сам О. О. Потебня до нього ставився досить скептично. Треба сказати, що важливість з'ясування процесу переходу *o* в *i* ясна уже з того, що без цього не може закінчитись суперечка про давність самих дифтонгічних звуків.

О. О. Потебня пояснив перехід *ъ* в *i* як процес — *ē*, *ve*, *vi*, *i*, а також вказав на різницю в закономірностях переходу *e* в *o* в північноросійських, південноросійських та українських діалектах. Він же вперше звернув увагу на так зване російське друге повноголосся типу *верѣх* (з *врѣхъ*). Ним же вперше були приблизно відмічені основні типи південноросійського „акання“ з характеристикою змін ненаголошених голосних в першому, другому, третьому переднаголосному та першому і другому післянаголосному складах. На основі з'ясування процесу „акання“ О. О. Потебня вважав українське наріччя давнішим за московське, а останнє давнішим за південноросійське.

Не безпідставною, на нашу думку, є спроба Потебні аналогічно до рефлексів довгого і короткого *ъ* в чеській мові (*děti* і *ditky*) та рефлексів в давній верхньонімецькій мові готського дифтонга *ai* пояснити „акання“ типу *би рягу*. „Чи не можна, — говорить він, — пояснити великоруське *би рягу* фіктивним *бієрієгу*, фіктивним у тому розумінні, що для ясності в ньому стоять дифтонги там, де в дійсності голосні короткі“¹. Що ці звуки можуть бути зовсім не фіктивні, у якійсь мірі підказують нам деякі аналогії в північноукраїнських говорах. Так, в с. Лопатні, Любецького району, Чернігівської обл., яке розташоване на межі з БРСР, очевидно, під впливом наголосу, голосні в першому переднаголосному складі здовжуються: на місці *o*, наприклад, звучить два *a* з різними відтінками, перше з них ближче до *o*: *хаад'іт'*, *б'алаагр'івуйу*; після губних на місці першого *a* іноді вчувається *o*: *воаўк'і*, *боабр'і*, *н'апоад'ім'еш*. Так само здовжуються переднаго-

¹ А. А. Потебня, Два исследования о звуках русского языка, стор. 68.

лосні *e* і *ѣ* у вигляді: ачеарот, в'еас'ел'л'а, пл'еат'ен', с'еажу, треамчу, с'еам'і, л'еасі, з'еаз'ул'а та ін.

О. О. Потебня рішуче відкинув частину записів, поданих Гільденбрандтом (Сборник Памятников народн. творчества в Северо-Западном крае, Вильно, 1866), як абсолютно неграмотну щодо

записування. В цих записах дифтонг *yo* на місці *o* подається в наголошеній і ненаголошеній позиції, в закритих і відкритих складах. Звичайно, це може свідчити про необізнаність того вчителя, який записував, але бажано було б ці записи ще більш детально перевірити, чи не криється під ними процес становлення певного типу „акання“, тим більше що записи, аналогічні до поданих Гільденбрандтом, поступають зараз з північної частини Житомирської області. Так само варт було б детальніше перевірити існування на

півночі Житомирської області дифтонга *ou* на місці *o*, який з часів

О. О. Потебні і досі викликає значні сумніви як паралель до *ui*, *yo* і т. д., але який, безперечно, може внести, коли він дійсно існує, серйозні корективи в розуміння процесу монофтонгізації.

Теоретичні узагальнення О. О. Потебні були щільно пов'язані з самою практикою збирання діалектного матеріалу. Про цей зв'язок говорять і його власні неодноразово повторювані зауваження. „Помічено, — говорить він, — що у нас взагалі збирання сирого наукового матеріалу переважає над його поясненням та систематизацією, в силу чого і самі способи збирання та видавання не можуть мати бажаної досконалості“¹. „Взагалі для граматики народних говорів не можна багато зробити зараз, коли одні збирачі, почасти керуючись задніми мислями, почасти без будь-якої мислі, гнуть народні говори під правила літературної мови, а інші, вирішивши записувати так, як говорять, не в силі діяти відповідно до цього рішення. Зустрічаються, напр., на одній і тій же сторінці черныѣ и цѣрныѣ і т. д., і не знаєш, чи це хитання народного говору, чи помилка записувача“².

В роботі „Заметки о малорусском наречии“ О. О. Потебня розробляє принципи фонетичної транскрипції для записування народних говорів і вимагає суворого її дотримання. „Етимологічний правопис, — говорить він, — потрібний загальнолітературній мові, але зразки народної мови, що повинні служити матеріалом для історії мови, необхідно записувати правописом чисто фонетичним. Само собою, що цей останній, щоб бути правописом, а не писаниною даремно, як набіжить, повинен бути послідовним: надавши раз знаку відповідне значення, слід це пам'ятати“³. Так, О. О. Потебня рішуче рекомендував викинути *ѣ*, відкинути *ѡ*, *ѡ* як знаки твердості і м'якості; радив м'якість приголосних позначати знаком '

¹ А. А. Потебня, Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова, СПб, 1880, стор. 110.

² А. А. Потебня, Два исследования о звуках русского языка, стор. 80.

³ А. А. Потебня, Заметки о малорусском наречии, Воронеж, 1871, стор. 8.

або *j*, рекомендував обов'язково розрізняти йотовані голосні від нейотованих і т. д. Особлива увага приділялась ним позначенню наголосів, і не тільки в словах, але і в дифтонгічних звуках. Вивченню закономірностей наголосу він надавав величезного значення. З поля зору О. О. Потебні не зникав інтерес і до явищ інтонаційного характеру. В „Двух исследованиях...“, в примітці до стор. 85, він говорив: „З причини непевності відомих нам даних, ми можемо тільки мимохідь згадати про явище, яке з часом може бути прийнято за одну з найбільш характеристичних рис деяких північно-російських говорів, саме про особливу співучість мови, за якою можливо приховується старовинна довгота“.

В „Заметках о малорусском наречии“ не тільки доповнюються і уточнюються попередні висловлення О. О. Потебні щодо українських діалектів, але й подається розгорнута рецензія на „Программу для указания особенностей местных народных говоров в Южной России“ І. П. Новицького, в яку вноситься ряд серйозних змін, уточнень і поправок. В цій рецензії закладені принципи створення програм з питань фонетики. Зауваження О. О. Потебні використовувались при складанні програм для запису діалектних особливостей і в пізніші часи, суттєві сторони їх використані і в сучасній Програмі, за якою ведеться збирання матеріалів до Діалектологічного атласа української мови. Теоретичні і практичні настанови, висловлені О. О. Потебнею щодо вивчення українських говорів, мають значення і для вивчення російських говорів. Так само вони мають значення і для білоруської діалектології, незважаючи на те, що О. О. Потебнею була відмічена порівняно невелика кількість діалектних рис білоруських говорів. Працями О. О. Потебні користувались, звичайно, і І. Недешев і видатний знавець білоруських говорів Є. Ф. Карський.

О. О. Потебня сподівався ще в майбутньому зробити більш докладний опис українських говорів, але бажання його залишилися нездійсненими. Його мрії у набагато ширших масштабах, ніж це він міг уявити в свої роки, здійснюються зараз, у наш радянський час, на основі створення грандіозних атласів російської, української та білоруської мов. Успішність завершення цих робіт спирається не тільки на досягнення сучасної радянської діалектології, але й на наукові досягнення вітчизняних вчених минулого, серед яких почесне місце належить і О. О. Потебні.

VI РЕСПУБЛІКАНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА НАРАДА

5—7 травня 1952 р. в Києві відбулася скликана Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР VI республіканська діалектологічна нарада з участю завідувачів кафедр української мови, викладачів діалектології університетів і педвузів Української РСР, представників Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР і Міністерства освіти УРСР, а також представників від різних наукових установ та громадськості столиці.

У вступному слові директор Інституту мовознавства дійсний член АН УРСР Л. А. Булаховський, підкресливши, що діалектологічна нарада збирається вдруге після виходу в світ історичної праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства, в якій накреслено широкий шлях і поставлено високе почесне завдання — бути гідними висловленого в адресу представників мовознавчої науки довір'я, — спинив увагу на завданнях наради, а також на окремих практичних і теоретичних питаннях, пов'язаних з створенням Діалектологічного атласа української мови.

Атлас має стати зняряддям розв'язання питань історії української мови: фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних. Діалектологи-збирачеві треба добре знати те в питаннях історії, навколо чого точаться суперечки, в чому сумніви дослідників, що їм треба мати для того, щоб стати на вірний шлях в розв'язанні поставлених перед ними завдань. Збирати треба не просто матеріал, а матеріал добре організований твердою та вмілою рукою науковця.

Л. А. Булаховський навів кілька виразних прикладів неясностей фонетичного і лексичного характеру в українській мові, розв'язанню яких могло б допомогти встановлення географічного поширення відповідних явищ. Праці Й. В. Сталіна, — сказав Л. А. Булаховський, — поставили перед нами практично інше розуміння діалектів, ніж те, яке намагались нав'язувати М. Я. Марр та його послідовники. Нас запевняли, що нема діалектів, а ніби є тільки ізоглоси. Звичайно, є і такого роду територіальні відношення, але нам треба знати, як часто вони зустрічаються, частіше ж ми маємо справу з окремими діалектами, які розвиваються за своїми внутрішніми законами.

Ст. науковий співробітник Інституту мовознавства АН СРСР Й. А. Оссовецький в доповіді „З досвіду лінгвістичного картографування матеріалів до Діалектологічного атласа російської мови“ поділився досвідом картографування, який вже має Інститут мовознавства АН СРСР внаслідок завершення праці над двома атласами російських народних говорів. Для радянських діалектологів, — сказав доповідач, — основоположними є вказівки Й. В. Сталіна про те, що діалекти місцеві, територіальні обслуговують народні маси і мають свою граматичну будову і основний словниковий фонд. Хибні марристські настанови про схрещування мов і т. п. привели до заперечення діалекту як системи, а звідси до порочної практики лінгвістичного картографування окремих розрізнених фактів. Праці Й. В. Сталіна раз і назавжди поклали край цим лженауковим положенням і вказали радянському мовознавству широкий і ясний шлях вперед.

Історія народу — творця і носія мови — обумовлює і розміщення діалектів на території національної мови. Закономірності географії мови не можна зрозуміти без урахування історії народу, як і навпаки — історія народу буде неповна без урахування даних діалектів і їх територіального розподілу.

Доповідач повідомив, що на початку 1952 р. була закінчена робота над Атласом російських народних говорів на схід від Москви, а в квітні 1952 р. — над Атласом російських народних говорів північно-західних областей, і висловив сподівання, що ці атласи стануть необхідним посібником не тільки для мовознавців, але й для істориків, етнографів, археологів та ін.

З доповіддю „Діалектологічний атлас української мови“ виступив ст. науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР Ф. Т. Жилко. Серед мовознавчих наук, — сказав доповідач, — важливого значення набуває у світлі праць Й. В. Сталіна з питань мовознавства та наука, предметом дослідження якої є територіальні діалекти. Праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства стали широкою теоретичною базою для діалектології, зокрема лінгвістичної географії, одним з найголовніших завдань якої на сучасному етапі є складання діалектологічних атласів мов народів СРСР.

Спинившись на історичному розвитку вітчизняної лінгвістичної географії, Ф. Т. Жилко вказав на антиісторизм закордонних лінгвогеографів, які розглядають діалекти як конгломерат різних рис, а також вказав на шкоду, заподіяну радянській лінгвістичній географії М. Я. Марром та його „учнями“. Згубний вплив „нового вчення“ про мову позначився на „Вопроснике“ для збирання матеріалів до Діалектологічного атласа російської мови, на „Лингвистическом атласе района озера Селигер“, завданням якого ставилося відобразити процес мовного схрещування. На Україні настанови „нового вчення“ про мову намагався проводити член-кор. АН УРСР Б. О. Ларін у своїх доповідях та статтях, а також інші діалектологи в окремих статтях (зокрема в „Діалектологічному бюлетені“).

Теоретичні положення радянської лінгвістичної географії перебувають ще в процесі визначення. Основою розробки теоретичних положень радянської лінгвістичної географії є праці класиків марксисту-ленінізму, зокрема з питань мовознавства. Ізгласи Діалектологічного атласа української мови дадуть можливість розкрити як історію формування української мови, так і зв'язки її з братніми, в першу чергу з російською і білоруською, та іншими сусідніми мовами. До Діалектологічного атласа української мови протягом 1951—1955 рр. заплановано записати матеріал у 2500 населених пунктах. Діалектологічний атлас української мови складатиметься з таких частин: 1) Атлас центральних і північних говорів, 2) Атлас західних говорів, 3) Атлас східних говорів, 4) Атлас південних говорів. Записування матеріалів для Діалектологічного атласа проводиться експедиційним шляхом, разом з цим будуть використані і індивідуальні записи студентів і вчителів. Крім того, при складанні атласа будуть враховуватись матеріали, надруковані в різних статтях, розвідках і збірниках як діалектологічних, так і етнографічних.

Ф. Т. Жилко розповів далі про склад і будову окремих частин майбутнього Атласа говорів української мови і підкреслив величезне наукове значення Атласа як для мовознавства, так і для інших суспільних наук.

На нараді було спеціально обговорене питання про полтавсько-київський діалект як основу української національної мови. В обговоренні взяли участь тт. М. К. Бойчук, Ф. Т. Жилко, С. П. Самійленко, Ф. С. Горчевич та ін.

В доповіді „Із спостережень над лексикою говірок західних районів Львівської області“ канд. філологічних наук С. М. Криворучко (Львівський університет) відзначив, що лексика говірок західних районів Львівщини у переважній своїй частині належить до складу загальнонаціональної української мови, з розвитком соціалістичних методів праці та техніки особливо зріс і обсяг спільної з літературною мовою лексики. Вказавши на існування в говорах, крім спільної лексики, ще й лексики місцевої і охарактеризувавши її, доповідач відмітив, що така лексика поволі поступається перед лексикою загальнонаціональною.

Ст. науковий співробітник Інституту мовознавства П. С. Лисенко зробив доповідь про „Особливості говірок Димерського району Київської області“.

Про „Лексику гончарного виробництва Полтавської області“ розповіла ст. викладач Полтавського педінституту М. Ф. Кривичанська.

Л. А. Півненко (Харківський університет) виступила з доповіддю „Говірки Куп'янського району Харківської області“.

Доц. О. Ф. Мананєнкова (Чернівецький університет) розповіла про „Російський говір Кельменецького району Чернівецької області“.

Ст. викладач П. Д. Тимошенко (Київський університет) у доповіді „Асимілятивні явища в фонетиці говорів української

мови“, вказавши на межі поширеності втрати дзвінкості приголосних у говорах української мови, спинився на процесах асиміляції в службових словах — прийменниках і сполучниках, зокрема в прийменниках на *з*, в частках та ін. Доповідач відмітив зміну в сучасних українських говорах прийменника *з* на *с* перед глухими і вказав на те, що записи матеріалів на випадки асиміляції в службових словах дуже неточні, бо записувачі не можуть позбутися звички літературного написання.

С. П. Самійленко (Запорізький педагогічний інститут) у своєму виступі зробив кілька зауважень по доповіді П. С. Лисенка.

Науковий співробітник В. М. Брахінов (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні) в доповіді „Огляд матеріалів, зібраних в 1951 р. до Діалектологічного атласу української мови“, відмітив недостатню якість діалектних записів 1951 р., надісланих в Інститут мовознавства. Найважливіший недолік цих записів становить відсутність в них повноти відповідей на питання Програми та певна безсистемність, що виявляється в досить частому наведенні випадкових, нерідко протилежних один до одного, розрізаних фактів, далеких від дійсної системи описуваної говірки.

Ст. науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні К. К. Цілуйко зробив доповідь на тему „Джерела до вивчення топоніміки Української РСР“.

М. Я. Марр, його послідовники й учні, — сказав доповідач, — спираючись на горезвісний чотирихелементний аналіз, перекутили саму ідею топонімічного дослідження, позбавили топоніміку, як галузь мовознавства, наукового змісту і значення, перетворили це цінне джерело вивчення історичного розвитку мови в антинаукове фантастичне жонглювання географічними назвами у „світовому масштабі“. І з боку словотвору і з боку морфологічної організації топонімічні назви підкоряються спільним законам, властивим тій чи іншій конкретній мові. Питання хронології виникнення назв також пов'язане з загальним процесом розвитку народу. Підкоряючись внутрішнім законам розвитку певної мови, топонімічні назви зв'язані також з діалектними особливостями цієї мови. Доповідач відмітив перебільшення в попередніх топонімічних працях ролі іншомовного впливу на появу різних топонімічних назв на території України і назвав важливіші матеріали, які можна використовувати при вивченні топоніміки Української РСР.

Цікаве повідомлення про „Діалектні записи з Переяслав-Хмельницького району на Київщині“ зробив студент Київського університету В. М. Русанівський.

У своєму виступі заступник директора Інституту мовознавства по науковій частині І. К. Білодід поінформував учасників діалектологічної наради про роботу Інституту і висловив думку про необхідність глибокої наукової розробки проблеми полтавсько-київського діалекту, а також розробки питань історії української мови.

Нарада заслухала звіти про збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови: по Атласу центральних і північних говорів — Ф. Т. Жилка; по Атласу західних говорів —

С. М. Криворучка і О. Ф. Манаєнкової; по Атласу східних говорів — доцентів Ф. П. Медведєва (Харківський університет) і В. С. Ващенко (Дніпропетровський університет); по Атласу південних говорів — канд. педагогічних наук І. Й. Тараненка (Одеський педагогічний інститут), ст. викладача І. С. Олійника (Мелітопольський педагогічний інститут), доцента С. П. Самійленка (Запорізький педагогічний інститут).

Як показали названі звіти, за 1951 р. найбільше матеріалів до Діалектологічного атласа української мови записали викладачі і студенти Житомирського педагогічного інституту (директор Ю. Є. Ковмір, зав. кафедрою української мови доц. Т. В. Баймут), Київського університету (ректор проф. О. З. Голік, зав. кафедрою української мови проф. І. К. Білодід), Дніпропетровського університету (ректор проф. Г. Б. Мельников, зав. кафедрою української мови доц. В. С. Ващенко), Чернівецького університету (ректор проф. К. М. Леуцький, зав. кафедрою української мови О. Н. Савченко), Ужгородського університету (ректор Г. В. Ткаченко, зав. кафедрою української мови доц. С. П. Бевзенко) та деяких інших педагогічних інститутів. Разом з тим на нараді відмічено як негативне явище той факт, що чимало вузів України не провадили роботи по збиранню матеріалів до Діалектологічного атласа української мови у 1951 р. Так, наприклад, не організували діалектологічних експедицій: Київський педагогічний інститут (директор І. Д. Золотоверхий, зав. кафедрою української мови доц. А. П. Медушевський), Чернігівський учительський інститут (директор М. К. Ковальов, зав. кафедрою української мови П. М. Шелест), Ровенський учительський інститут (директор С. П. Бондур, зав. кафедрою мови ст. викладач І. О. Борійчук), Чернівецький учительський інститут (директор Ф. А. Редько, зав. кафедрою мови ст. викладач Л. І. Зверева), Луцький педагогічний інститут (директор Н. М. Бабляк, зав. кафедрою мови Г. П. Бацман), Криворізький педагогічний інститут (директор М. Д. Бонь, зав. кафедрою мови М. Г. Найдюнова), Ворошиловградський педагогічний інститут (директор О. А. Стрельцов, зав. кафедрою української мови О. П. Беспалько), Слов'янський учительський інститут (директор Н. Д. Деркач, зав. кафедрою мови М. К. Волинський), Харківський учительський інститут (директор І. Я. Сукаленко, зав. кафедрою мови С. П. Грабовська), Одеський університет (ректор доцент П. Л. Іванченко, зав. кафедрою української мови Ф. П. Смагленко), Мелітопольський педагогічний інститут (директор Б. А. Янковський, зав. кафедрою української мови І. С. Олійник), Одеський педагогічний інститут (директор доцент І. О. Власенко, зав. кафедрою української мови канд. філологічних наук І. Й. Тараненко), Запорізький педагогічний інститут (директор Н. Б. Шакало, зав. кафедрою української мови Н. П. Москальова), Одеський учительський інститут (директор І. К. Загинайло, зав. кафедрою мови канд. філол. наук І. Й. Тараненко), Нікопольський учительський інститут (директор Ф. С. Бур'янський, зав. кафедрою мови А. Г. Кондрачук) та ін.

Нарада відмітила недостатній рівень якості проведених записів: відсутність в записах певної системи, розбіжність даних на однакові явища, відсутність повноти відповідей на питання та ін. В подальшій роботі необхідно всі неповні і сумнівні щодо точності записи повертати на повторне обстеження. Нарада накреслила ряд інших практичних заходів для поліпшення роботи по збиранню діалектних матеріалів. Крім цього, ухвалено організувати наступну діалектологічну нараду з циклом тематичних доповідей, присвячених полтавсько-київському діалекту та його ролі в історії української мови.

В. М. Брахнов

ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ МАРЧЕНКО

Несподівана смерть вирвала із рядів українських діалектологів викладача української мови Житомирського педагогічного інституту Григорія Івановича Марченка, надзвичайно сумлінного, відданого справі працівника.

Григорій Іванович Марченко народився 1911 р. в с. Бородаївка, Верхньодніпровського району, Дніпропетровської обл., в родині селянина-бідняка. У 1928 р. він вступив до Верхньодніпровської профтехшколи, після закінчення якої з 1931 по 1933 р. працював робітником-столяром на заводі ім. Дзержинського у м. Дніпродзержинську. З 1933 по 1938 р. Григорій Іванович навчався на філологічному факультеті спочатку Дніпропетровського, а потім Київського університету. Закінчивши університет, Г. І. Марченко з 1938 по 1941 р., а потім з 1945 р. до останнього часу працював викладачем у Житомирському педагогічному інституті.

До роботи по збиранню матеріалів до Діалектологічного атласа української мови Григорій Іванович включився в 1948 р. спочатку як рядовий збирач, а потім як керівник експедиційної групи.

На П'ятій республіканській діалектологічній нараді при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР Г. І. Марченко виступав з доповіддю „Про особливості говірок Словечанського району на Житомирщині“ — фрагментами його кандидатської дисертації.

Крім активної роботи по збиранню матеріалів до Діалектологічного атласа, Григорій Іванович проводив значну науково-пропагандистську роботу з питань діалектології, виступаючи з статтями в обласній газеті „Радянська Житомирщина“, з доповідями по радію, на наукових інститутських конференціях, на нарадах і конференціях учителів середніх шкіл області, керував студентським науковим гуртком при інституті.

Світла пам'ять про Григорія Івановича, як прекрасну, чуйну людину, скромного і невтомного працівника, вдумливого педагога, залишиться у тих, хто його знав, хто у нього вчився, хто з ним працював.

Кафедра української мови
Житомирського педагогічного інституту

ЗМІСТ

	Стор.
Передова. Нешадно викорінювати будь-які рештки марризму в діалектології	3
Ф. Т. Жилко, Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини	7
П. С. Лисенко, Деякі особливості говірок Олишівського району, Чернігівської обл.	21
Й. О. Дзєндзелівський, Особливості словотвору українських говірок Нижнього Подністров'я	37
Д. С. Телєнтюк, Перехідні говірки Лунинецького району, Пінської обл., Білоруської РСР	52
В. Ю. Пастушин, Про деякі назви нафтового промислу в бориславській говірці	60
В. М. Брахнов, О. О. Потебня — діалектолог	64
В. М. Брахнов, VI республіканська діалектологічна нарада	72
<u>Григорій Іванович Марченко</u>	78

Поправка

У III випуску „Діалектологічного бюлетеня“ на стор. 99, 3—4 рядки згори, треба читати: Дніпропетровського державного університету (ректор проф. Г. Б. Мельников).